

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

45

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ
ΔΡΧ. 500

δμήνη επιθεώρηση
κοινωνικών επιστημών

Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1990

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ
ΜΙΜΗ ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ
ΓΡΗΓΟΡΗ ΓΙΑΝΝΑΡΟ
ΚΩΣΤΑ ΣΗΜΙΤΗ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ
MICHAEL BRI

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Με την ευκαιρία της επανέκδοσης
Όλα τα προηγούμενα τεύχη
1-44

ΜΟΝΟ: 8.000

Νέα διεύθυνση:

Σολωμού 20

10682 ΑΘΗΝΑ

τηλ. 3622.215-3641.066

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

2

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- Η Αριστερά μπροστά στη δεκαετία του '90 με τους Μ. Ανδρουλάκη, Γρ. Γιάνναρο, Κ. Σημίτη.* 4

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

- Michael Bri:** *Οι εξελίξεις στη Γ.Α.Δ. και ο σοσιαλισμός.* 32

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

- A. Casanova:** *Παραγωγικές δυνάμεις, λαοί και επανάσταση.* 38
D. Losurdo: *Απέτυχε η Γαλλική Επανάσταση. Ιστορικό ενός στερεότυπου.* ... 50

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

- Δ. Καζάκη:** *Μια πρώτη προσέγγιση ορισμένων βασικών ιδεολογικοπολιτικών παραμέτρων των εξελίξεων στην Κίνα.* 55
A. Γληνού: *Για τη σχέση της κοινωνιολογικής με τη βιολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οντότητας του ανθρώπου.* 66
Κ. Πιπεράκη: *Πλευρές της φαρμακευτικής τεχνολογικής ανάπτυξης στην Ελλάδα.* 74

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

- Β. Φούσκα:** *Σημείωμα σχετικά με το βιβλίο του Ε. Μπιτσάκη «Ρήξη ή ενσωμάτωση».* 81
Π. Δημητρώπουλου: *Αρχαία και Μεσαιωνικά Ελληνικά κείμενα από την εκδοτική εταιρία B.G. Teubner της Λειψίας.* 89

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

- A. Αργυροκαστρίτη:** *Κόνραδ Λόρενζ - Κριτική στο έργο του.* 92

Η ΣΤΗΛΗ ΤΩΝ ΕΚΔΟΤΩΝ

97

ΒΙΒΛΙΟΚΙΝΗΣΗ

100

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

- Δ. Γιόβα:** *Γιάννης Κόλλιας: Ο ανθρωπιστής επιστήμονας.* 101

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

- Γ.Μ. Σαρηγιάννη:** *Αρχαιολογία και ιστορικός υλισμός.* 102

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΚΕΥΗ

Δίμηνη περιοδική έκδοση
κοινωνικών επιστημών
Τεύχος 45

Γενάρης-Φλεβάρης 1990

Ιδιοκτησία: **ΣΚΕΥΗ ΑΕΕΕ**

Σολωμού 20 - 106 82 Αθήνα

Τηλ. 3622.215-3641.066

Εκδότης/Διευθ. Σύntαξης:

Δημήτρης Παπαδήμος

Συντακτική Επιτροπή

Αργυροκαστρίτης Αλέξανδρος

Γιόβα Διδώ

Καζάκης Δημήτρης

Κουζής Γιάννης

Λαζαρίδης Τάκης

Ντούμας Χρήστος

Παπαγούνος Γιώργος

Σπυρόπουλος Βασίλης

Τακούδης Βασίλης

Χαραλάμπος Δημήτρης

Υδραίος Μιχάλης

Εξώφυλλο: **Τέτη Καμούτση**

Σελιδοποίηση: **Δώρα Αγάδη**

Φωτοστοιχειοθεσία: **ΣΚΕΥΗ ΑΕΕΕ**

Εκτύπωση

ΠΕΙΡΑΪΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ Α.Ε.

Πλαταιών 12, Πειραιάς

Συνδρομές Εσωτερικού

Ετήσια (6 τεύχη) δρχ. 2.500

Δίχρονη (12 τεύχη) δρχ. 5.000

Φοιτητική (6 τεύχη) δρχ. 2.000

Οργανισμοί-Τράπεζες

Νομικά Πρόσωπα δρχ. 6.000

Δήμοι δρχ. 3.000

Φιλική (6 τεύχη) δρχ. 6.000

Συνδρομές Εξωτερικού

Κύπρος, Λίρες Κύπρου 8

Νομικά πρόσωπα, Λ. Κύπρου 15

Ευρώπη, Ασία, Αφρική, Δολ. ΗΠΑ 28

Νομικά πρόσωπα, Δολ. ΗΠΑ 55

Αμερική και λοιπές χώρες, Δολ. ΗΠΑ 30

Νομ. πρόσωπα, Δολ. ΗΠΑ 60

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ:

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΚΕΥΗ

Μιχάλης Υδραίος

Σολωμού 20 - 106 82 Αθήνα

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΤΑ συνταρακτικά γεγονότα του καλοκαιριού και του φθινοπώρου του 1989 άλλαξαν το πολιτικό σκηνικό τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Ευρώπη και επέφεραν ανακατατάξεις, αναδιοργανώσεις, διαφωνίες, αποχωρήσεις στον ευρύτερο αριστερό χώρο. Η *Επιστημονική Σκέψη*, αφού υπέστη και η ίδια τις συνέπειες αυτής της κρίσης, επανακυκλοφορεί «υπό νεάν διεύθυνσιν» αποφασισμένη να αποτελέσει ένα πιο ζωντανό βήμα κοινωνικού και επιστημονικού προβληματισμού και προβολής της σύγχρονης αριστερής σκέψης.

Η συντακτική επιτροπή – τα παλαιά και τα νέα μέλη της – οφείλει να αναγνωρίσει, ότι το πεδίο των θεωρητικών αναζητήσεων του περιοδικού είχε περιοριστεί σημαντικά και ότι η επαφή με τον διεθνή προβληματισμό ήταν τουλάχιστον ανεπαρκής. Εξάλλου, τα γεγονότα, τα οποία συνιστούν τη σημερινή πολιτική κοσμογονία και επιβάλλουν θεωρητικούς επαναπροσδιορισμούς στο χώρο της Μαρξιστικής και Αριστερής σκέψης δεν αντιμετωπίστηκαν με το κριτικό πνεύμα, που επιβάλλουν οι σημερινές συνθήκες. Απόρροια αυτών των στάσεων υπήρξε η αδυναμία του περιοδικού να διευρύνει τον κύκλο των συνεργατών και αναγνώστών του.

ΩΣΤΟΣΟ, ο κύκλος, ο οποίος ολοκληρώθηκε με το τεύχος 44, παρ' όλα τα προβλήματα, τα οποία εντοπίζει και την κριτική, που ασκεί κανείς *ex post facto*, αποτέλεσε σημαντική προσφορά. Επιδίωξη της συντακτικής επιτροπής είναι η αύξηση της προσφοράς αυτής, η διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού, ο συστηματικός διάλογος και η αντιπαράθεση απόψεων όχι μόνο στα πλαίσια της ευρύτερης Αριστεράς, αλλά και πέρα απ' αυτήν, η αντικειμενική αναζήτηση και μελέτη των προβλημάτων και των τάσεων της νεοελληνικής κοινωνίας.

ΤΕΛΕΙΩΣΕ αυτές τις μέρες μια δεκαετία του αιώνα. Μια δεκαετία που τη σφράγισε η περστροίκα. Το πνεύμα της διεθνούς ύφεσης, που επικρατεί, το γκρέμισμα του τείχους του Βερολίνου, η αναβάθμιση του ρόλου της Αριστεράς στην ελληνική πολιτική σκηνή. Μια δεκαετία που είδε να διευρύνεται η διεθνοποίηση της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, να εισβάλουν οι νέες τεχνολογίες στη ζωή μας, να αναπτύσσονται οι οικολογικές αναζητήσεις.

ΜΕΣΑ σ' ένα τέτιο περίπλοκο και αντιφατικό πλαίσιο, τόσο σε παγκόσμιο, όσο και ελληνικό επίπεδο, το περιοδικό μας υποδέχεται την τελευταία δεκαετία του αιώνα με αισιοδοξία. Δεν ήταν δυνατό το τεύχος, που κρατάτε στα χέρια σας να είναι πλήρως ανανεωμένο, σύμφωνα με τους στόχους και τις επιθυμίες μας.

Για να γίνει αυτό ζητάμε τη βοήθειά σας με άρθρα, υποδείξεις και ότι άλλο εσείς νομίζετε. Προς τον σκοπό αυτό το ερωτηματολόγιο, που επισυνάπτουμε, χωρίς να είναι περιοριστικό, θα μπορούσε να βοηθήσει.

ΦΙΛΟΞΕΝΟΥΜΕ μια συζήτηση ανάμεσα στους Μ. Ανδρουλάκη, Γ. Γιάνναρο και Κ. Σημίτη για τις προοπτικές της Αριστεράς και του Σοσιαλισμού στη χώρα μας. Μια συζήτηση που ελπίζουμε ότι δίνει στους αναγνώστες μας θέσεις και απόψεις, απαλλαγμένες, κατά το δυνατόν, από το φορτίο της προεκλογικής σκοπιμότητας και το άγχος της καθημερινής επικαιρότητας και για το λόγο αυτό αξιοποιήσιμες για κριτική και συμπεράσματα.

ΦΙΛΟΞΕΝΟΥΜΕ ακόμα μια συνέντευξη-συζήτηση με τον Michael Bri, καθηγητή Φιλοσοφίας και μέλος του Προεδρείου του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος Γερμανίας – Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού – δείγμα μικρό των αναζητήσεων και του προβληματισμού στο χώρο της Αριστεράς για τα τεκταινόμενα στην Ανατολική Ευρώπη.

ΚΑΛΛΙΟ αργά παρά ποτέ... Μολονότι η 14η Ιουλίου είναι πια μακριά, νομίζουμε ότι τα δημοσιευόμενα σ' αυτό το τεύχος άρθρα των Α. Kasaηova και Losurdo, το καθένα με τον τρόπο του, βοηθούν να φωτισθούν πλευρές της πάντα επίκαιρης Γαλλικής Επανάστασης. 200 χρόνια αργότερα, έστω και σε ποιοτικά διαφορετικό επίπεδο, παραμένει ανοιχτό το ζητούμενο, δηλαδή ένας κόσμος πιο ελεύθερος, πιο δίκαιος και πιο ανθρώπινος...

ΜΙΑ σειρά άλλα ενδιαφέροντα άρθρα, για την κατάσταση στην Κίνα, του Δ. Καζάκη, για την κοινωνιολογική και βιολογική προσέγγιση του ανθρώπου, του Α. Γληνού, για τη Φαρμακοβιομηχανία, της Κ. Πιπεράκη και ένα σημείωμα του Β. Φούσκα πάνω στο βιβλίο του Ε. Μπιτσάκη «Ρήξη ή Ενσωμάτωση», ολοκληρώνουν την ύλη του τεύχους 45.

ΚΑΙ κάτι ακόμα. Η νέα μας προσπάθεια απαιτεί περισσότερο κόπο, αλλά και περισσότερα έξοδα. Η τιμή του τεύχους ήταν σταθερή από τον Ιούνιο του 1988. Σήμερα είμαστε υποχρεωμένοι να την αναπροσαρμόσουμε στις 500 δρχ. Ελπίζουμε, ότι θα κατανοήσετε την ανάγκη μας αυτή και με μεγαλύτερο ζήλο θα αγκαλιάσετε το περιοδικό μας-σας.

ΠΟΙΑ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΤΟ 2000 ;

Με πρωτοβουλία της «Επιστημονικής Σκέψης», του Ρ/Σ 902 Αριστερά στα FM και του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών πραγματοποιήθηκε στις 16 και 17 Ιανουαρίου διήμερο συζήτησεων με τα γενικά ερωτήματα

«Ποιος σοσιαλισμός»

«Ποια Αριστερά».

Δημοσιεύουμε σήμερα ολόκληρη τη συζήτηση ανάμεσα στο Μίμη Ανδρουλάκη, το Γρηγόρη Γιάνναρο και τον Κώστα Σημίτη πάνω στο θέμα

«Η Αριστερά μπροστά στη δεκαετία του '90»

Είναι μια προσφορά στους αναγνώστες μας, που σηματοδοτεί την επανέκδοση του περιοδικού μας και ανοίγει το διάλογο, πάνω σε καντά ερωτήματα της εποχής μας.

Δημοσιεύουμε ακόμα συνέντευξη του Michael Bri που έδωσε στα μέλη της Συντακτικής Επιτροπής Δημήτρη Παπαδήμο και Βασίλη Σπυρόπουλο.

ΤΣΙΜΑΣ: Φοβάμαι πως ορισμένοι θα πιστεύουν ότι η εκδήλωση αρχίζει 6.30. Κάποιο διαβολικό λάθος έγινε με το χτεσινό δελτίο Τύπου που πήγε στις εφημερίδες και ορισμένες εφημερίδες δημοσιεύουν σήμερα ως ώρα έναρξης της συζήτησης τις 6.30, ενώ την είχαμε αναγγείλει για τις 6. Η αίθουσα γέμισε όμως από τις 6, συνεπώς δεν έχουμε λόγο να περιμένουμε εκείνους που θα 'ρθουν στις 6.30. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ που ήρθατε. Η σύνθεση αυτού του τραπέζιου προεξοφλεί, μια ενδιαφέρουσα και συναρπαστική συζήτηση και καθιστά εντελώς περιττές οποιεσδήποτε συστάσεις και οποιονδήποτε πρόλογο. Νομίζω, ότι στη συζήτηση αυτή παίρνουν μέρος τρεις άνθρωποι, που και πρωτότυπη πολιτική και θεωρητική σκέψη έχουν, και το θάρρος της γνώμης τους, έχουν αποδείξει, ότι έχουν και κεντρικό ρόλο παίζουν στην πολιτική μας ζωή, συνεπώς λέω και πάλι, ότι το ενδιαφέρον της συζήτησης είναι εξασφαλισμένο. Τους έχουμε καλέσει εδώ, όχι τόσο σαν πολιτικούς, αλλά σαν διανοητές, που με τη σκέψη τους έχουν προσφέρει πολλά στον τόπο.

Δυο λόγια μόνο να πω για τους οργανωτές της συζήτησης αυτής. Ο ένας είναι ο **P/Σ 902 αριστερά στα FM**, για τον οποίο επίσης οι συστάσεις περιττεύουν πιστεύω, μάλλον είναι ο δημοφιλέστερος σταθμός του λεκανοπεδίου. Είναι το **ΚΜΕ**, που με τις εκδηλώσεις αυτές κάνει ένα καινούργιο ξεκίνημα στις δραστηριότητές του και είναι και το **περιοδικό Επιστημονική Σκέψη**, το οποίο ανανεωμένο και ανασυγκροτημένο πρόκειται να ξαναρχίσει την έκδοσή του.

Εκτός από τον κ. Ανδρουλάκη, τον κ. Γιάνναρο, τον κ. Σημίτη και μένα που είμαστε πάνω, είναι και ένας εκπρόσωπος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού **Επιστημονική Σκέψη**, ο κ. Β. Σπυρόπουλος, τον οποίο και παρακαλώ να δώσει το αιτιολογικό πλαίσιο αυτής της συζήτησης, που αρχίζουμε.

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: Αγαπητές φίλες και φίλοι, τελείωσε αυτές τις μέρες η δεκαετία του '80. Μια δεκαετία, που τη σφράγισε ανάμεσα στ' άλλα η περεστρόικα, το γκρέμισμα του τείχους του Βερολίνου, η αιματηρή εξέγερση στη Ρουμανία, αλλά και, στη χώρα μας, η συμμετοχή της Αριστεράς, μετά από πολλές δεκαετίες, στην κυβέρνηση. Μια δεκαετία διεύρυνσης της διεθνοποίησης της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, εισβολής των νέων τεχνολογιών στη ζωή μας, αλλά και ανάπτυξης του οικολογικού προβληματισμού. Σ' αυτή τη δεκαετία γεννήθηκε κι έζησε και το περιοδικό μας, η **Επιστημονική Σκέψη**. Πιστεύουμε, ότι το περιοδικό μας, σ' αυτά τα σχεδόν δέκα χρόνια ζωής του, προσέφερε πολλά στους αναγνώστες του, παρά τις πολλές επιμέρους αδυναμίες του. Φιλοδοξούμε ο κύκλος που θα ανοίξει το πρώτο τεύχος του '90, να προσφέρει ακόμα περισσότερα με ευρύτερο πνεύμα, ωριμότερη σκέψη, αντικειμενικότερη αναζήτηση της επιστημονικής αλήθειας, προσγειωμένη στις πραγματικότητες του καιρού μας και της δεκαετίας που ανατέλλει. Επιδιώκουμε να διευρύνουμε το αναγνωστικό μας κοινό, να προκαλέσουμε διάλογο χωρίς προκαταλήψεις με άνοιγμα στον ιδεολογικό χώρο της ευρύτερης δυνατής αριστεράς, αλλά και πέρα απ' αυτήν. Χωρίς να κάνουμε εκπτήσεις στην επιστημονικότητα, θα προσπαθήσουμε να ακούσουμε καλύτερα τον παλμό της ελληνικής κοινωνίας, να αξιοποιήσουμε περισσότερο το διάλογο ανάμεσα σ' όλες τις τάσεις και τα ρεύματα του ευρύτερου δυ-

Ο Βασίλης Σπυρόπουλος ανοίγει τη συζήτηση

Η Αίθουσα της ΕΣΗΕΑ ήταν κατάμεστη.

Ανάμεσα στους πολλούς επώνυμους, που παραβρέθηκαν διακρίναμε: Τον Πάνο Σκοτεινιώτη, τον Πέτρο Κουνιάκη, τον Σπύρο Λυκούδη, τον Τηλέμαχο Χυτήρη, τον Νίκανδρο Κεπέση, τον Γεράσιμο Στεφανάτο, τον Παντελή Ρόκο, τον Απόστολο Κακκαβά, τον Ζήση Θεό, τον Ανδρέα Γληνό, τον Στέλιο Μπεβεράτο κ.ά.

νατού αριστερού προοδευτικού χώρου, αλλά και να φιλοξενήσουμε τον αντίλογο, της σύγχρονης αστικής πολιτικής και οικονομικής σκέψης. Γι' αυτό ξεκινάμε το πρώτο τεύχος της δεκαετίας του '90 με μια συζήτηση ανάμεσα στους κ.κ. Σημίτη, Γιάνναρο και Ανδρουλάκη, για τις προοπτικές της Αριστεράς και του σοσιαλισμού στη χώρα μας. Μια συζήτηση, που ελπίζουμε, ότι θα δώσει στους αναγνώστες μας και τους ακροατές του 902 θέσεις και απόψεις απαλλαγμένες κατά το δυνατόν από το φορτίο της προεκλογικής και μετεκλογικής σκοπιμότητας – είμαστε σε μια περίεργη περίοδο – και το άγχος της καθημερινής επικαιρότητας και γι' αυτό το λόγο αξιοποιήσιμες για κριτική και συμπεράσματα.

Βασίλης Σπυρόπουλος, Κώστας Σημίτης, Γρηγόρης Γιάνναρος, Παύλος Τσίμας, Μίμης Ανδρουλάκης στο Προεδρείο της συζήτησης

ΠΟΙΕΣ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ, ΠΟΥ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ 2000;

ΤΣΙΜΑΣ: Σας θυμίζω, ότι χτες το απόγευμα, την ίδια ώρα, είχαμε μια συζήτηση που είχε για θέμα της ένα ερώτημα. Το ερώτημα: **ποιος σοσιαλισμός.** Ήταν πρώτη φορά, που ήλθαν στην Ελλάδα και πήραν μέρος σε μια τέτοια συζήτηση, δύο προσωπικότητες, που παίζουν δραστήριο ρόλο, κεντρικό ρόλο στις εξελίξεις, που σαρώνουν από το Φθινόπωρο του '89 τις χώρες της Αν. Ευρώπης. Δύο πρόσωπα, που έπαιξαν κεντρικό ρόλο στις δημοκρατικές μεταρρυθμιστικές επαναστάσεις στις χώρες τους. Το ερώτημα χτες ήταν ποιος σοσιαλισμός, η σημερινή συζήτηση θα μπορούσε να είναι μια άλλη, πτυχή του ίδιου ερωτήματος. Θα

μπορούσαμε και σήμερα να δόσουμε σαν τίτλο στη συζήτησή μας ένα ερώτημα: **Ποια Αριστερά στη δεκαετία του '90.** Αυτό είναι το θέμα της συζήτησης. Και θα ήθελα να παρακαλέσω τους τρεις πρωταγωνιστές της αποψινής συζήτησης να αρχίσουμε χωρίς εισηγήσεις, αλλά με μια απάντηση στην ουσία αυτού του ερωτήματος. Δηλαδή, σε ποιες νέες προκλήσεις κοινωνικές και πολιτικές καλείται να απαντήσει η Αριστερά, σε όλες της τις μορφές και με όλα της τα χρώματα, σ' αυτή την καινούργια δεκαετία. Ποιες είναι αυτές οι νέες προκλήσεις, ας προσπαθήσουμε να τ και ας προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε τα στοιχεία της απάντησης της Αριστεράς. Ακόμα θα ήθελα σ' αυτή την πρώτη αρχική τοποθέτηση να απαντήσουμε και στο ερώτημα ποια είναι η Αριστερά που πρέπει ν' αλλάξει. Εντελώς εν παρενθέσει, διευκρινίζω το ερώτημά μου. Είναι μόνο η κομμουνιστική Αριστερά που πρέπει ν' αλλάξει; Είναι μόνο οι εξελίξεις στις χώρες, που κάποτε λέγαμε του υπαρκτού σοσιαλισμού, είναι η μόνη πρόκληση στην οποία πρέπει να τοποθετηθεί η Αριστερά; Ή θα πρέπει να περιλάβουμε σ' αυτό τον κατάλογο των ερωτημάτων και τη διεθνοποίηση, τη νέα κατάσταση στην Ευρώπη, τη νέα εξέλιξη των αγορών, την αποτυχία και μιας ορισμένης προσπάθειας εκσυγχρονισμού και ανανέωσης των χωρών του καπιταλισμού στη δε-

καετία του '80. Αλλά εγώ θέτω το ερώτημα. Δεν δίνω την απάντηση. Την απάντηση θα τη δώσετε 'εις και θα ήθελα να παρακαλέσω τον κ. Σημίτη να αρχίσει πρώτος.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Το ερώτημα, όπως τέθηκε, είναι πολύ ευρύ. Και πιστεύω, ότι είναι σωστό, για να το προσεγγίσουμε, να εξετάσουμε μερικά υποερωτήματα. Το πρώτο υποερώτημα, το οποίο θα έθιγα σε μια τέτοια συζήτηση, είναι το θέμα της ιδεολογίας. Το θέμα αν η ιδεολογία, η οποία χαρακτηρίζει όλο το αριστερό κίνημα, είναι μια ιδεολογία ξεπερασμένη, και αν η Αριστερά για να διατηρήσει το χαρακτήρα, την κατεύθυνσή της, πρέπει να αναμορφώσει αυτή την ιδεολογία. Οι όροι, βέβαια, είναι πολύ γενικοί, αλλά πιστεύω ότι μπορούν να μας βοηθήσουν να προσεγγίσουμε το πρόβλημα.

Η Αριστερά, κομμουνιστική, σοσιαλιστική ή όποιας άλλης μορφής, έχει μια ιδεολογία, που απαρτίζεται από πολλές διαφορετικές, πολλές φορές αντιτιθέμενες, αντικρουόμενες απόψεις. Όμως οι απόψεις αυτές έχουν μερικές κεντρικές κατευθύνσεις, κεντρικές γραμμές. Είναι μερικές διαπιστώσεις κοινές σε κάθε μορφής Αριστερά. Ας εξετάσουμε αυτές τις διαπιστώσεις και κατευθύνσεις, που έχουν τεθεί αυτή την εποχή σε αμφισβήτηση.

Μια πρώτη διαπίστωση είναι, ότι τα μέσα παραγωγής, όταν ανήκουν σε ιδιώτες, επιτρέπουν καταπίεση, εκμετάλλευση, οδηγούν σε αλλοτρίωση του εργαζομένου, ότι δεν επιτρέπουν μια δίκαιη κοινωνία, και μια πρώτη απάντηση στο πρόβλημα είναι η κοινοκτημοσύνη στα μέσα παραγωγής. Τα μέσα παραγωγής πρέπει να περάσουν στην κυριότητα των εργαζομένων. Δυο είναι οι δυνατότητες. Ή περνούν στην κυριότητα των εργαζομένων στη συγκεκριμένη επιχείρηση, ή περνούν στην κυριότητα του συνόλου των εργαζομένων. Και οι δυο λύσεις εφαρμόστηκαν η πρώτη στη Γιουγκοσλαβία, η δεύτερη στις υπόλοιπες χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η διαπίστωση μετά από πολλά χρόνια εφαρμογής του συστήματος, είναι ότι η κοινοκτημοσύνη στα μέσα της παραγωγής, μπορεί να είναι εξίσου καταπιεστική με την ατομική ιδιοκτησία, ότι μπορεί να μη βοηθήσει και να προωθήσει την ευημερία, ότι οδηγεί εξίσου πολύ σε αλλοτρίωση, και ότι πάντως δεν είναι μια πειστική λύση του προβλήματος. Ενα, λοιπόν, ερώτημα είναι, το πώς αντιμετωπίζεται το θέμα της ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής.

Μια δεύτερη διαπίστωση για την κατεύθυνση της οικονομικής οργάνωσης στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, κατεύθυνση που χαρακτηρίζει και όλο το σοσιαλιστικό κίνημα, είναι η πίστη στον σχεδιασμό. Αφού όλα τα μέσα παραγωγής ανήκουν στο κοινωνικό σύνολο, είναι δυνατό να σχεδιάσεις την οικονομική πορεία, να διατάξεις τη χρησιμοποίηση αυτή των μέσων παραγωγής. Γι' αυτό και παλιά στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού υπήρχε ένα κεντρικό πλάνο, πολύ λεπτομερειακό. Αργότερα τα πλάνα έγιναν λιγότερο λεπτομερειακά, αλλά πάντως ο κεντρικός σχεδιασμός χαρακτήριζε το όλο σύστημα. Η ιδέα αυτή υπάρχει και σε χώρες που δεν ακολουθούν το ίδιο σύστημα. Κι εδώ στην Ελλάδα υποστηρίζεται, ότι θα πρέπει να υπάρξει όσο το δυνατόν περισσότερος σχεδιασμός. Αλλά η οικονομική εξέλιξη στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού έδειξε πάλι, ότι ο σχεδιασμός έχει όρια. Όπως ξέρουμε όλοι, αυτή τη στιγμή υπάρχει έντονη οικονομική κρίση στη Σοβιετική Ένωση, αλλά έντονη οικονομική κρί-

ση υπήρχε και προηγούμενα και στις άλλες χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Ο σχεδιασμός δεν κατάφερε να παράγει τα προϊόντα, που θα ικανοποιούσαν τις ανάγκες του πληθυσμού. Δεν κατάφερε να οδηγήσει στην ευημερία, την οποία επεδίωκαν, παρ' όλο που κατάφερε να βελτιώσει την κατάσταση. Το ερώτημα λοιπόν είναι, ποια η αξία αυτού του σχεδιασμού και τι σχεδιασμός πρέπει να υπάρξει.

Ενα τρίτο σημείο, είναι το θέμα του κράτους δικαίου. Στην κλασική σοσιαλιστική αντίληψη, το δίκαιο είναι ένα μέσο ελέγχου και καταπίεσης. Το δίκαιο υπάρχει για να μπορεί, κυρίως στην αστική κοινωνία, η άρχουσα τάξη να ελέγχει και να περιορίζει τους εργαζόμενους. Το δίκαιο είναι, λοιπόν, ένα μέσο ελέγχου. Και ως μέσο ελέγχου θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί και από τη σοσιαλιστική παράταξη και χρησιμοποιήθηκε χωρίς να έχει αυτό καθαυτό κάποια αξία. Γι' αυτό και τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν θεωρήθηκαν ως σημαντικές κατακτήσεις. Όλες οι σχετικές ρυθμίσεις εξετάστηκαν πάντα κάτω από το πρίσμα του πώς μπορούν να χρησιμεύσουν, ή σε ποιο μέτρο εξυπηρετούν τις επιδιώξεις του κόμματος. Όμως ξέρουμε όλοι, ότι το κράτος δικαίου είναι βασική προϋπόθεση για τη λειτουργία μιας ευνοούμενης πολιτείας, γιατί χωρίς κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν υπάρχει δημοκρατική οργάνωση της κοινωνίας. Τίθεται λοιπόν, το ερώτημα της επανεξέτασης ιδεολογικά όλου αυτού του συστήματος σκέψης σε σχέση με το δίκαιο και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Σε συνάρτηση με αυτά είναι και η αντίληψη για το κράτος. Το κράτος στην κλασική θεωρία είναι μέσο εξουσίας. Η επιδίωξη ήταν η κατάργηση του κράτους, αλλά επειδή το κράτος δεν μπορούσε από τα πράγματα να καταργηθεί, η κλασική αντίληψη αντιμετώπισε το κράτος πάντα σαν υπηρέτη ορισμένης τάξης. Η εξέλιξη όμως, ιδίως στις δυτικές κοινωνίες, έδειξε ότι το κράτος δεν είναι μόνο όργανο της άρχουσας τάξης. Το κράτος έχει και σχετική αυτονομία, το κράτος μπορεί να χρησιμοποιηθεί και από τους εργαζόμενους, από το προλεταριάτο για την επιδίωξη των δικών του σκοπών. Υπάρχει μια πολύ μεγάλη συζήτηση γύρω από τις θεωρίες του κράτους, και τι είναι το κράτος, αλλά όλη αυτή η συζήτηση αποδεικνύει ότι η αρχική ιδεολογική τοποθέτηση είναι ελλειπής, άρα εσφαλμένη.

Επίσης, το σχήμα της ταξικής πάλης, το οποίο επικρατεί ιδεολογικά, είναι ένα σχήμα, το οποίο δεν ανταποκρίνεται πολλές φορές στην πραγματικότητα. Πολύ απλοποιημένα – και πάντα έτσι περίπου παρουσιάζεται – υπάρχουν δυο βασικές τάξεις, αφενός οι αστοί, η αστική τάξη, κάτοχοι των μέσων παραγωγής, και αφετέρου οι εργαζόμενοι. Υπάρχει ταξική πάλη και η όλη ιστορική εξέλιξη προκύπτει απ' αυτή την ταξική πάλη. Αν δούμε όμως τη μορφή της ελληνικής κοινωνίας, θα διαπιστώσουμε βέβαια, ότι αυτές οι κεντρικές κατηγορίες υπάρχουν, αλλά λόγω της λειτουργίας του κράτους, λόγω της αυτονομίας των διάφορων ομάδων, υπάρχει ένα πολυμοσαϊκό γύρω από το θέμα της ταξικής διάρθρωσης της κοινωνίας. Θα διαπιστώσουμε, ότι διάφορες ομάδες έχουν εξασφαλίσει διάφορα προνόμια, ειδικές θέσεις και οι ταξικές αντιπαραθέσεις ούτε ξεκάθαρες είναι, ούτε έχουν καθαρές ταξικές γραμμές. Θα μπορούσε κανείς να πει – και το έχουν πει πολλοί ερευνητές – ότι κύριο χαρακτηριστικό σε μια κοινωνία, όπως η ελληνική, δεν είναι η ταξική πάλη στο κλασικό

σχήμα, αλλά η αντιπαράθεση με το κράτος, το κράτος πρόνοιας, προκειμένου να χορηγηθούν παροχές και ειδικά προνόμια στις διάφορες ομάδες. Και αυτό το σχήμα, λοιπόν, χρειάζεται επανεξέταση.

Θα μπορούσα να αναφέρω και πολλά άλλα σημεία, αλλά δεν θέλω να μακρηγορήσω και θα κλείσω με ένα σημείο, πιστεύω ιδιαίτερα σημαντικό. Αυτό το σημείο αφορά την ηθική αντίληψη. Και στην κλασσική ιδεολογία της Αριστεράς, η ηθική παίζει ένα δευτερεύοντα ρόλο. Παίζει δευτερεύοντα ρόλο γιατί, όπως και το δίκαιο, θεωρείται ένα μέσο, το οποίο μπορεί να εξυπηρετήσει τον σκοπό: Υπάρχει αστική ηθική, η οποία δικαιολογεί την καταπίεση των εργαζομένων, και υπάρχει προλεταριακή ηθική, η οποία δικαιολογεί την επανάσταση και κάθε επαναστατική πρακτική. Η ηθική γίνεται με τον τρόπο αυτό μέσο για την επίτευξη των σκοπών του κόμματος. Το αποτέλεσμα είναι, ότι στο πλαίσιο αυτό, αλλά και γενικότερα το άτομο παίζει ελάχιστο ρόλο, ή σχεδόν κανένα ρόλο. Σύμφωνα με την άποψη αυτή η ιστορία εξελίσσεται μέσα από την πάλη των τάξεων, το κοινωνικό σχήμα καθορίζει τις ιστορικές εξελίξεις, τα άτομα κινούνται από την ιστορία, είναι χωρίς βούληση και η πρακτική κατάληξη αυτής της αντίληψης, είναι βέβαια, ότι δεν έχουν σημασία τόσο πολύ οι ατομικές πρωτοβουλίες, δεν έχει σημασία η ανάπτυξη του ατόμου, η ελευθερία του ατόμου, η προσωπικότητα του ατόμου. Ετσι υποβαθμίζεται η σημασία στο άτομο. Η εξέλιξη όμως έδειξε, ότι παίζει μεγάλο ρόλο στις κοινωνικές αντιθέσεις ο μετασχηματισμός της ιδεολογίας μέσα από το άτομο. Μπορεί η ταξική πάλη, οι παραγωγικές σχέσεις, η όλη κοινωνική οργάνωση να καθορίζουν το πλαίσιο, αλλά ποια συγκεκριμένη μορφή θα πάρει η εξέλιξη, εξαρτάται και σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο, που τα διάφορα άτομα θα αντιληφθούν τα προβλήματα

αυτά, θα τοποθετηθούν απέναντι στα προβλήματα αυτά και θα δράσουν. Το άτομο δεν είναι ετεροκινούμενο, έχει ηθική υπόσταση. Και γι' αυτό έχει και σημασία η ηθική, η οποία διανέμει τη στάση του ατόμου. Σ' όλο αυτό το πλέγμα των θεμάτων η Αριστερά δεν έχει δώσει πάντα πειστικές απαντήσεις.

Κλείνοντας, λοιπόν, αυτή τη σύντομη παρατήρηση, θα έλεγα, ότι, όταν διαμορφώθηκε η ιδεολογία της Αριστεράς σε κοινωνίες προ-βιομηχανικές, ή σε κοινωνίες, οι οποίες ήταν σε εξέλιξη προς τη βιομηχανική κοινωνία, έγιναν πολλές σωστές διαπιστώσεις, όπως όλα αυτά τα σημεία που ανέφερα. Αλλά με βάση αυτές τις διαπιστώσεις διαγράφηκαν λύσεις, οι οποίες, όπως θα δούμε στη συνέχεια της συζήτησης, είχαν σχετική αλήθεια. Σχετική αλήθεια, γιατί ίσχυαν την εποχή εκείνη και στο χώρο εκείνο, τον οποίο διαμορφώθηκαν. Οι λύσεις αυτές δεν είχαν την παγκοσμιότητα, την οποία η ιδεολογία ήθελε να έχουν. Σήμερα έχουμε μια μεταβιομηχανική κοινωνία, έχουμε αναπτυγμένες κοινωνίες, το διεθνές περιβάλλον είναι τελείως διαφορετικό, οι λύσεις αυτές δεν έχουν πια την αξία, την οποία είχαν. Χρειάζονται επανεξέταση. Και μια πρώτη, πιστεύω, αποστολή, όλων όσων πιστεύουν στον σοσιαλισμό, είναι να επανεξετάσουν την ιδεολογία και να ξεούγουν από την αγκύλωση, που τη χαρακτηρίζει σήμερα.

ΤΣΙΜΑΣ: *κ. Σημίτη, σας έθεσα ένα ερώτημα και σεις θέσατε πέντε σε απάντηση. Νομίζω, ότι ήτανε μια πολύ καλή αρχή για τη συζήτηση αυτή η προσέγγιση του κ. Σημίτη, ειδικότερα για το θέμα του ιδεολογικού λόγου της Αριστεράς και της ανάγκης να απαντήσει με καινούργιο τρόπο σε κλασσικά, παραδοσιακά προβλήματα, θέματα που χαρακτηρίζουν την αριστερή ιδεολογία στο σύνολό της.*

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ: Ο Κώστας μετατόπισε τη συζήτηση, και πολύ ωραία, στο ιδεολογικό πλαίσιο. Οπότε μου αφήνει εμένα τη δυνατότητα, νομίζω, να ανοίξω μια άλλη θεματολογία, αλλά προηγούμενα θα πω δυο τρεις σκέψεις γι' αυτά: Κώστα, χτύπησες μια εκχυδαϊσμένη εξαιρετικά απλουστευτική, δογματική εκδοχή του μαρξισμού. Και πολύ καλά τη χτύπησες. Θα μπορούσα, μάλιστα, να σου 'λεγα, ότι στα περισσότερα σημεία, που έθεσες, συμφωνώ. Και βέβαια σήμερα έχεις και το πλεονέκτημα, ότι πολλές από αυτές τις δογματικές εκδοχές του μαρξισμού βρήκαν συγκεκριμένη υλική υπόσταση σε συγκεκριμένες κοινωνίες της Ανατολής.

Ομως αδίκησες τις κατηγορίες τις ιδεολογικές, στις οποίες αναφέρθηκες. Π.χ. αδίκησες την έννοια κοινωνική ιδιοκτησία. Ομως, όπως και να το κάνουμε, με τον τρόπο που μίλησες, έθεσες κατευθείαν την καρδιά του θέματος «κομμουνιστές - σοσιαλιστές στο τέλος του 20ου αιώνα». Εγώ νομίζω ότι τόσο οι κομμουνιστές, όσο και οι σοσιαλιστές, οι σοσιαλδημοκράτες πρέπει να κάνουν μια μεγάλη επανεξέταση της πορείας τους. Πρώτο σημείο αυτής της επανεξέτασης για τους σοσιαλδημοκράτες πρέπει να είναι η «ανακάλυψη» της κοινωνικής μεταβολής. Η εκ νέου ανακάλυψη της κοινωνικής μεταβολής. Οι κομμουνιστές, ποια ανακάλυψη πρέπει να κάνουν και την κάνουν με δραματικό τρόπο; Οτι ο καπιταλισμός και ο σοσιαλισμός δεν χωρίζονται από κανένα μεταφυσικό χάος, πράγμα που ουδέποτε βέβαια το θεώρησε αυτό ο Μαρξ. Μιλάμε για σοσιαλισμό, που είναι πιο μπροστά από τον καπιταλισμό, όχι για προδρομικές μορφές, διότι «σοσιαλισμός» είναι και ο πρωτόγονος κομμουνισμός και ο δεσποτικός σοσιαλισμός και

ο ασιατικός τρόπος παραγωγής. Κάθε σύστημα, το οποίο καταργεί την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, μπορεί κανείς με μια ελαφρότητα ιστορική να το ονομάσει σοσιαλισμό. Η απουσία, όμως, ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής δε δίνει αυτόματα μια κοινωνία πιο προοδευτική από τον καπιταλισμό. Ο σοσιαλισμός, για τον οποίο συζητάμε, δεν είναι η μηδενιστική κατάργηση του καπιταλισμού, είναι η διαλεκτική του υπέρβαση, που σημαίνει ότι συμπυκνώνει και αφομοιώνει, για να 'ναι σοσιαλισμός – διαφορετικά δεν είναι – όλες τις κατακτήσεις του ανθρώπινου πολιτισμού στις προηγούμενες κοινωνίες, και βέβαια του καπιταλισμού. Και αυτό δεν το λέω εγώ, το λέει ο Μαρξ. Προειδοποίησε, ότι η σοσιαλιστική κοινωνία δεν θα είναι απαλλαγμένη από τα μητρικά σημάδια της παλιάς καπιταλιστικής κοινωνίας. Οχι μόνο με την έννοια των αρνητικών υπολειμμάτων. Και μη νομίζει κανείς, ότι κάνουμε αγιογραφίες, ότι ο Μαρξ δηλαδή όλα τα πρόβλεψε, όλα τα ήξερε, όλα ήταν σωστά που είπε. Υπάρχουν άλλοι κόμποι και αντιφάσεις και αντιθέσεις και σαφή όρια στη σκέψη του. Ειδικά για το αστικό δίκαιο, ο Μαρξ, προειδοποίησε, ότι πρέπει να απορροφηθεί από τον σοσιαλισμό. Λοιπόν οι αστικές ελευθερίες, το αστικό δίκαιο, οι μηχανισμοί οικονομικής αυτορρύθμισης της κοινωνίας, η αγορά δηλαδή, με ένα νέο βεβαίως περιεχόμενο, πρέπει να αξιοποιηθούν από το νέο σύστημα.

Κι έρχομαι τώρα στις τρεις ιδεολογικές κατηγορίες, που έθεσες. Ξεκινώντας από τις διαδικασίες αποξένωσης των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής, από την εξουσία και του ανθρώπου από τον άνθρωπο, που αναπτύσσεται στις χώρες που συμβατικά ονομάζουμε σοσιαλιστικές, κατά κάποιο τρόπο, ενταφίασες την κοινωνική ιδιοκτησία, αναφερόμενος στην εμπειρία της Γιουγκοσλαβίας και των άλλων χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού. Το μεγάλο πρόβλημα είναι, ότι δεν είχαμε πραγματικά κοινωνική ιδιοκτησία σ' αυτές τις χώρες. Δεν είναι κοινωνική ιδιοκτησία να πάρουμε την επιχείρηση από τον ιδιοκτήτη-καπιταλιστή και να την βάλουμε στον ιδιοκτήτη-κράτος. Στη μαρξική λογική, με όλα τα κενά που έχει, τις ουτοπίες που έχει, πρέπει να μιλήσουμε για μια κοινωνία ελευθέρων συνεταιρισμένων παραγωγών. Δηλαδή οι λειτουργίες του καπιταλιστή, πρέπει να γίνουν λειτουργίες της κοινότητας των εργαζομένων της συγκεκριμένης επιχείρησης. Δεν φτάνει όμως αυτό, γιατί καταλήγουμε σε ομαδικές συντεχνιακές μορφές ιδιοκτησίας, μας χρειάζεται το ομαδικό στοιχείο οπωσδήποτε, που αναπτύχθηκε στη Γιουγκοσλαβία, αλλά χρειάζεται και ο έλεγχος της κοινωνίας μέσω της σχεδιασμένης ρύθμισης, που δεν θα είναι γραφειοκρατική. Αυτό είναι το στοιχείο, το οποίο δεν κερδήθηκε. Αντίθετα, στην Γιουγκοσλαβία βεβαίως έχουμε στοιχεία αυτοδιαχείρισης από τα κάτω, αλλά δεν έχουμε αναπτυγμένη αντιπροσωπευτική δημοκρατία και δημοκρατικούς μηχανισμούς συνολικής ρύθμισης και αυτό αφορά τη σκέψη της Αριστεράς και κάποιους φίλους, που μιλάνε συνέχεια στο όνομα της άμεσης δημοκρατίας. Αλλά δεν είναι πανάκεια η άμεση δημοκρατία. Διότι η κοινωνία αυτή και η ιδιοκτησία αυτή, δεν μπορεί να διοικηθεί μόνο με την άμεση δημοκρατία. Κάποιοι πρέπει να διευθύνει συνολικά. Ποιος; Έχει ανάγκες κεντρικής διεύθυνσης. Θα είναι η δημοκρατία, θα είναι ένας αντιπροσωπευτικός θεσμός με ελεύθερες εκλογές; Ή θα βγει μια συνισταμένη, ας

πούμε, γραφειοκρατική; Δηλαδή μέσα από τα σπλάχνα της αυτοδιαχείρισης και της άμεσης δημοκρατίας από τα κάτω, μπορεί να αναδυθεί η γραφειοκρατία, ως ο μόνος ενοποιητικός, ρυθμιστικός μηχανισμός. Μέχρι, αργά ή γρήγορα, να ατροφήσει και η άμεση δημοκρατία.

Επίσης πρέπει να πούμε, ότι όχι μόνο δεν είχαμε κυριολεκτικά κοινωνική ιδιοκτησία, αλλά διαπράχθηκε και το λάθος το ιστορικό, να υπάρξει μια βιασμένη απότομη κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας. Και, χωρίς πάλι να σημαίνει, ότι κάνουμε αγιογραφίες, ο ίδιος ο Λένιν, κατάλαβε ότι το απόλυτο, όπως λέει, κρατικό μονοπώλιο οδηγεί σε αδιέξοδο. Η βιασμένη υπερκρατικοποίηση των πάντων, χωρίς αντίστοιχες διαχειριστικές ικανότητες των εργαζομένων και της κοινωνίας, οδηγεί σε γραφειοκρατικά αδιέξοδα. Δεν μπορεί αυτή να είναι η λογική του κομμουνιστικού κινήματος.

Επίσης για το πλάνο, στο οποίο αναφέρθηκε ο Κώστας. Το γεγονός, ότι είχαμε ένα υπερσυγκεντρωτικό γραφειοκρατικό πλάνο, που προσδιόριζε τις λεπτομέρειες, δεν σημαίνει ότι πρέπει να ενταφιάσουμε βεβαίως τον σχεδιασμό. Τι έλειπε από αυτό το πλάνο; Και αυτή την ιδέα πρέπει να ανακαλύψουμε εκ νέου. Ελεγε η στήριξή του στους νόμους της οικονομίας. Και δω είναι η μεγάλη αρρώστια όλης της Αριστεράς. Σ' όλες τις εκδοχές. Από την αριστεριστική, τη «κρίζοσπαστική» αριστερά ας πούμε, μέχρι τους σοσιαλδημοκράτες και τους κομμουνιστές. Υπάρχει ένας βολонταρισμός βαθύτερος, ένας γιακωβινισμός, σ' όλες τις εκδοχές της Αριστεράς, όσον αφορά τα οικονομικά ζητήματα. Δηλαδή η αγνόηση των νόμων της οικονομίας, η αγνόηση της δομής των συμφερόντων κάθε κοινωνίας, η αγνόηση του κινήτρου και της πρωτοβουλίας, της επιχειρηματικότητας. Αυτό έλειψε. Δεν είναι λόγος όμως για να θάψουμε γενικά το σχέδιο.

Συμφωνώ απολύτως με την αντίληψη του δικαίου που χτύπησε ο Κώστας. Την εργαλειακή αντίληψη του δικαίου, η οποία βεβαίως αναπτύχθηκε στη Σοβιετική Ένωση με ένα βίαιο τρόπο μετά το '25. Μέχρι τότε υπήρξε μια ενδιαφέρουσα ανάπτυξη της νομικής επιστήμης, της νομικής σκέψης, με συγκρούσεις μεγάλες. Κάποια στιγμή άρχισε να αναπτύσσεται μια ιδεολογία, ότι, αφού το κράτος είναι εργατικό εκ προοιμίου, είναι και δίκαιο, είναι νόμιμο. Πρόκειται για μια σατανική παραμόρφωση του μαρξισμού, που δεν υπάρχει στη σκέψη του Μαρξ, χωρίς βεβαίως κι αυτό να το 'χει δει με σαφήνεια ο Μαρξ και ο Λένιν. Το κράτος δικαίου χρειάζεται απολύτως στο σοσιαλισμό. Το κράτος δικαίου σ' όλες του τις εκδοχές, ακόμα και στον «διαχωρισμό των εξουσιών». Αυτό δεν το λέμε τώρα λόγω των δραματικών εξελίξεων. Προσωπικά το 'χω αναλύσει σε βιβλίο πριν δέκα χρόνια. Το κράτος, κι όσο θα υπάρχει κράτος, έχει μια απόσταση από την κοινωνία, δεν μπορεί να είναι υπεράνω υποψίας. Ακόμα και το πιο προχωρημένο δημοκρατικό κράτος, το ολιγότερο γραφειοκρατικό κράτος δεν είναι υπεράνω υποψίας, χρειάζονται οι δημοκρατικές, οι νομικές εγγυήσεις.

Από κει και πέρα πολλά θα μπορούσα να πω. Συμφωνώ απολύτως με το χτύπημα μιας απλουστευτικής λογικής της ταξικής πάλης, που έκανε ο Κώστας. Βλέπετε, δεν υπάρχει καν αυτό το μυθικό, αφηρημένο υποκείμενο σαν ένα ενιαίο, συγκροτημένο σχήμα, που λέγεται εργατική τάξη. Η ίδια η εργατική τάξη, η εξαρτημένη μισθωτή εργασία, έχει εργαζόμε-

νους, οι οποίοι δουλεύουν στους τομείς των νέων τεχνολογιών με υψηλή ειδίκευση, άλλους με πολύ χαμηλή, άλλους, που δουλεύουν στο δημόσιο, άλλους στον ιδιωτικό τομέα, άλλους με μόνιμη απασχόληση, άλλους με ευκαιριακή, άλλους με πλήρη, άλλους με μερική, άλλους στον βιομηχανικό τομέα, άλλους στις υπηρεσίες. Πρέπει, επίσης, να χτυπήσουμε την απλουστευτική λογική, και την μαζολατρική εκδοχή του ανθρώπου και να αναδείξουμε την ιδέα-άτομο. Συμφωνώ απολύτως με τον Κώστα, όμως θα μου επιτρέψετε, παρά το ότι ήδη μακρυγόρησα, να μεταφέρω λίγο τον άξονα της συζήτησης σε μια άλλη θεματολογία, για να απαντήσουμε στο ερώτημα: ποια Αριστερά.

Ο Παύλος Τσίμης συντονίζει τη συζήτηση

Ρώτησε ο Τσίμης, ποια Αριστερά, ποια θα 'ναι η Αριστερά του 2000. Πιστεύω και νομίζω, ότι θα το πιστεύετε όλοι, ότι η Αριστερά του 2000 θα αντιπροσωπεύει ένα **θεμελιακό ριζοσπαστικό μετασχηματισμό της σημερινής Αριστεράς**, που ίσως δεν μπορούν να τον υποπτευθούν καν οι σημερινοί της πρωταγωνιστές, όσο τολμηρά κι αν μιλάνε, σε οποιαδήποτε χώρα του κόσμου. Και δεν σας κρύβω, ότι πολλές φορές αισθανόμαστε όλοι, ότι η Αριστερά, παρά τα μεγάλα βήματα, που έχει κάνει σ' όλο τον κόσμο, σ' όλες τις εκδοχές, κομμουνιστική, σοσιαλδημοκρατική, πράσινη, αριστερίστικη κλπ., αισθανόμαστε όλοι, ότι σε ένα κόσμο, ο οποίος είναι καινούργιος, μιλάμε ακόμα με παλιά, ή με αναπαλαιωμένα σχήματα. Προσωπικά πιστεύω ότι έχει κλείσει οριστικά ένας συγκεκριμένος ιστορικός κύκλος και του κομμουνιστικού κινήματος και της σοσιαλδημοκρατίας. Τονίζω και της σοσιαλδημοκρατίας, διότι εστιάζεται και πολύ φυσιολογικά, η προσοχή αυτή τη στιγμή στην κρίση του κομμουνιστικού κινήματος, λόγω της κατάρρευσης του διοικητικού μοντέλου της Ανατολής, αλλά δεν πρέπει οι σοσιαλδημοκράτες, οι σοσιαλιστές να καταληφθούν από καμιά αλαζονεία. Διότι βλέπετε τα προβλήματα είναι μπροστά. Εχουν ηττηθεί σε βασικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Μεθαύριο θα έχουμε εκλογές στην Δ. Γερμανία. Δεν νομίζω κανείς να πιστεύει, ότι θα νικήσουν οι

σοσιαλδημοκράτες. Δηλαδή έχουμε εδώ και χρόνια μια κρίση του παραδοσιακού σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου.

Θα απαντήσω στις προκλήσεις, που είπε ο Τσίμης. **Η πρώτη**, η εξόφθαλμη είναι η κατάρρευση του διοικητικού μοντέλου της Ανατολής, η οποία βεβαίως δεν απαιτεί από τους αριστερούς, από την Αριστερά σε όλες τις τις εκδοχές, απλώς να αποκαταστήσει την ευθεία του σοσιαλισμού, ξεπερνώντας τη σταλινική τεθλασμένη, απαιτεί μάλλον **μια εκ νέου θεμελίωση της θεωρίας, της κουλτούρας, της δομής, της φυσιογνωμίας των κομμάτων της Αριστεράς**, σ' όλες τους τις εκδοχές, χωρίς μ' αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχει το νήμα της σύνδεσης με τις καλύτερες στιγμές της σκέψης και της πράξης του παγκόσμιου εργατικού κινήματος, πάλι σ' όλες του τις εκδοχές. Και θα 'θελα βεβαίως να πω, ότι ιστορικά υπάρχουν γόνιμες προσεγγίσεις όχι μόνο από τα Κ.Κ., αλλά ακόμα και από την πλευρά της σοσιαλδημοκρατίας, ή από ρεύματα ριζοσπαστικά, οικολογικά και άλλα.

Η δεύτερη πρόκληση, νομίζω είναι πολύ σημαντική – όλοι τη νοιώθουμε – είναι το γεγονός, ότι ζούμε σε ένα κόσμο με έντονη αλληλεξάρτηση των χωρών, σ' ένα κόσμο όλο και πιο ενιαίο. Πολλά προβλήματα γίνονται οικουμενικά. Αυτό τι σημαίνει; Σημαίνει, ότι η Αριστερά θα πρέπει την επόμενη δεκαετία όλο και περισσότερο να αρθρώνει ένα λόγο με παγκόσμια διάσταση. Σημαίνει, ότι η Αριστερά θα πρέπει να βρει ένα διεθνισμό, ο οποίος θα θεμελιώνεται σε συγκεκριμένες ιδέες, σε προγραμματικές βάσεις, σε προγραμματικές συμμαχίες και όχι βέβαια γύρω από ένα κέντρο, γύρω από μια ονοματολογία, ή γύρω απλώς από την γενική εκφώνηση μιας ιδεολογίας. Πολύ περισσότερο δε μπορεί να είναι μια γραφειοκρατικού τύπου αλληλεγγύη μεταξύ ηγεσιών. Δεν εννοούσε ποτέ αυτό ο Μαρξ, όταν αναφέρονταν στον «προλεταριακό διεθνισμό». Επίσης, θα πρέπει η Αριστερά να αναφέρεται, έστω κι αν σήμερα έχει μια ουτοπική μορφή το θέμα, σ' αυτό που λέμε «παγκόσμια κυβέρνηση», μ' όλο το μεταφορικό νόημα που έχει.

Η τρίτη και ίσως σημαντικότερη πρόκληση, που αντιμετωπίζει κατά τη γνώμη μου η Αριστερά – και πιστεύω οι επόμενοι ομιλητές θα είναι πολύ αναλυτικοί σ' αυτά – είναι και ειδικό στο θέμα, που θα θίξω τώρα, – είναι η διεθνοποίηση όλων των διαδικασιών στον σύγχρονο κόσμο. Διεθνοποίηση οικονομίας, αγοράς, πολιτικής, τρόπου ζωής, πληροφόρησης, ψυχαγωγίας. Τα πάντα διεθνοποιούνται και αυτή βεβαίως η διεθνοποίηση συνδέεται πρώτα απ' όλα με την αναδιάρθρωση της παραγωγής, με την έκρηξη των νέων τεχνολογιών. Τι σημαίνει αυτό για την Αριστερά; Σημαίνει, **ότι δεν είναι δυνατόν η Αριστερά να έχει ως αποκλειστικό σημείο αναφοράς των αγώνων της το εθνικό κράτος**. Η μάχη αυτή είναι χαμένη από χέρι. Δεν μπορεί δηλαδή να ξοδεύει τις δυνάμεις της σε μια ανώφελη, αποκλειστική υπεράσπιση μιας παραδοσιακής εκδοχής της εθνικής κυριαρχίας, προσέξτε παραδοσιακής, όχι γενικά, δεν πρέπει να βγει από το οπτικό της πεδίο το πρόβλημα της εθνικής κυριαρχίας. Μιας παραδοσιακής εκδοχής της εθνικής κυριαρχίας, από την οποία θα οδηγούνταν στο να κάνει κλεφτοπόλεμο στις διαδικασίες διεθνοποίησης και ολοκλήρωσης στο σύγχρονο κόσμο. Δηλαδή τι; Να κοιτάξει πώς θα καθυστερήσει τη διεθνοποίηση, πώς θα την μπλοκάρει από δω κι από κει τεχνητά, ή να ανακόψει την πορεία προς αυτήν;

Αυτή η μάχη είναι χαμένη 100%. Οδηγεί σε ανώφελες κινήσεις, σε χρεωκοπία. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι η Αριστερά αντιμετωπίζει την πρόκληση, ότι τα εθνικά μέσα πολιτικής μειώνονται κατά κάποιο τρόπο. Μειώνεται αυτό το πεδίο, χωρίς βεβαίως να καταργείται, προς θεού.

Τι σημαίνει αυτό προγραμματικά; Να πω μια απλουστευτική σκέψη. Ας πάρουμε το κοινό πρόγραμμα σοσιαλιστών - κομμουνιστών της Γαλλίας της εποχής εκείνης, που κατά κάποιο τρόπο αποτέλεσε και το πρότυπο της προσέγγισης κομμουνιστών, ριζοσπαστών, σοσιαλιστών σε πολλές χώρες. Ποια ήταν η κεντρική ιδέα; Αφού ζούμε σ' αυτό που λέγεται κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός ή κρατικός καπιταλισμός, αμα πάρουμε το κράτος, κάνουμε ένα πακέτο από εθνικοποιήσεις, ήδη έχουμε μοχλούς αρκετούς για να προσανατολίσουμε την οικονομία και την κοινωνία σε νέους δρόμους. Αλλά, πρώτον, το «πουλάκι» έχει «πετάξει», το εθνικό κράτος δεν ελέγχει όλες τις αποφάσεις. Δεύτερον, πάμε να κάνουμε μια εθνικοποίηση. Βεβαίως δεν ισχυρίζομαι, ότι καταργούνται οι εθνικοποιήσεις, αλλά προσεγγίζονται με νέους όρους, με νέα κριτήρια κι όχι βέβαια ως το «μαγικό κλειδί» της δομικής αλλαγής. Ας πούμε, λοιπόν, ότι θέλουμε να εθνικοποιήσουμε μια πολυεθνική επιχείρηση. Δεν είναι εύκολο έτσι αβασάνιστα να το κάνουμε αυτό με μόνη τη βούληση. Θα σκεφτούμε: Αυτή η εθνικοποίηση θα μου κλείσει το δρόμο προς τη διεθνοποίηση, θα μου τον ανακόψει, ή μπορώ να αξιοποιήσω με όρους με κοινωνικό έλεγχο αυτή την υπόθεση; Επίσης, θέλω να εθνικοποιήσω μια επιχείρηση. Αυτό θα ήταν, πολύ απλό, αν ήμουν στον 19ο αιώνα ή πριν 20 χρόνια. Ομως για να εθνικοποιήσω μια παραγωγική μονάδα, πρέπει να σκεφτώ, ότι δεν παίζει ρόλο εδώ μόνο η παραγωγή, παίζει και το μάρκετινγκ και το εμπορικό δίκτυο των πωλήσεων και οι διεθνείς δεσμοί, οι διεθνείς διακλαδώσεις. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι δημιουργούνται τεράστια και νέα προγραμματικά προβλήματα για την Αριστερά. Αυτό φαίνεται πολύ καθαρά, αν πάμε στο πεδίο της Κοινότητας. Δεν μπορεί η Αριστερά να αφήσει να είναι η μοναδική υπερεθνική δομή στα πλαίσια της Κοινότητας, η πολυεθνική επιχείρηση. Και βέβαια η γραφειοκρατική εκτελεστική επιτροπή. Λέμε σαν αριστεροί: κοινωνικός έλεγχος. Μπορούμε να τον περιορίσουμε αποκλειστικά στην εθνική διάσταση; Είναι χαμένη μάχη. Έχει μια σημαντική αξία, αλλά σχετικά περιορισμένη σήμερα. Πρέπει να σκεφτούμε λοιπόν, τι σημαίνει δημόσια παρέμβαση, τι σημαίνει κοινωνικός έλεγχος σε επίπεδο Κοινότητας. Να λοιπόν η Αριστερά, που καλείται να μιλήσει για υπερεθνικούς θεσμούς. Για να κάνει αποτελεσματική παρέμβαση, για να πιέσει, για να μπορέσει η πίεση των κινήματων, οι συσχετισμοί οι ταξικοί να αποτυπωθούν στις κοινοτικές πολιτικές. Πρέπει επομένως η Αριστερά του 2000 να γίνει πρωταγωνιστής για νέους υπερεθνικούς θεσμούς ανοιχτούς στα κινήματα, στον κοινωνικό έλεγχο, στο δημοκρατικό έλεγχο και να μην αφήσει ανεξέλεγκτες τις συντηρητικές δυνάμεις και το πολυεθνικό κεφάλαιο να διαμορφώσουν τους θεσμούς και την εικόνα της Ευρώπης, πολύ περισσότερο που πάμε προς το κοινό ευρωπαϊκό σπίτι. Αλλά, να διαμορφώσω υπερεθνικούς θεσμούς, να κάνω πολιτικές ευρωπαϊκές, σημαίνει να 'χω βάρος πολιτικό. Ερχόμαστε έτσι στην άλλη ιδέα, της σύγκλισης, της συνεργασίας όλων των αριστερών προοδευτικών δυνάμεων, σε όλες τους τις εκδοχές. Κομμουνιστές, αριστεροί σοσιαλιστές, πράσινοι,

Εκδήλη η προσήλωση του ακροατήριου

αλλά κινήματα ενδεχόμενα.

Περνάω στη **τέταρτη πρόκληση**, που συνδέεται μ' αυτό, που είπε ο Κώστας, τον κρατικισμό. Δεν έχουμε την κρίση του κρατικισμού μόνο στις Ανατολικές χώρες, στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η κρίση του κρατικισμού και μάλιστα με εντυπωσιακό τρόπο, ξετυλίγεται στις χώρες τις καπιταλιστικές. Έχουμε κρίση του κρατικισμού στην οικονομία και στην κοινωνική πολιτική. Δηλαδή σε μια εποχή, που απαιτεί ταχύτατες αναδιαρθρώσεις, αναπροσαρμογές λόγω των νέων τεχνολογιών, που απαιτεί ευλυγισία της παραγωγικής και της διευθυντικής δομής, οι φασκίες της ξεπερασμένης γραφειοκρατικής αστικής ρύθμισης, με την οποία συνδέθηκε πρωτίστως το σοσιαλδημοκρατικό συμβόλαιο, οι μορφές αυτές, οι φασκίες κυριολεκτικά, δεν μπορούν να αντιστοιχηθούν στις σημερινές ανάγκες των παραγωγικών δυνάμεων και της κοινωνίας. Τόπιασαν το μήνυμα οι συντηρητικοί πριν από μας, με επιτυχία, και οργάνωσαν μια τρομερή επίθεση. Προωθώντας ένα συντηρητικό εκσυγχρονισμό, μια αναδιάρθρωση συντηρητικού τύπου. Οικοδομώντας μάλιστα συμμαχίες και με λαϊκά στρώματα. Και με δυνάμεις της εργατικής τάξης. Καταλαβαίνουμε λοιπόν, ότι η κρίση αυτή του κρατικισμού στον καπιταλισμό υπαγορεύει στις αριστερές προοδευτικές δυνάμεις, να δείξουν την ικανότητα, να διευθύνουν ένα πείραμα αριστερού εκσυγχρονισμού, ριζικής αναδιάρθρωσης, που να αντιστοιχεί στις ανάγκες του κόσμου της δουλιάς, της οικολογίας, τις ανάγκες για πέρασμα σε μια άλλη κοινωνία ελευθερίας, κοινωνικής δικαιοσύνης, ανθρώπινης αλληλεγγύης. Πρωταγωνιστές λοιπόν σε ένα εκσυγχρονισμό αριστερό, σε μια νέα άνθηση της επιχειρηματικότητας, της αποδοτικότητας και της κοινωνικής πρωτοβουλίας. Αυτή θα πρέπει να είναι η Αριστερά του 2000 κι όχι ένας απολογητής των ξεπερασμένων δομών, όχι θιασώτης του κρατικισμού, όχι τελικά οπισθοδρομική δύναμη με εργατίστικα άλλοθι, που τα πληρώνει τελικά ο κόσμος της εργασίας.

Αντιμετωπίζουμε ως **πέμπτη πρόκληση** την έκρηξη των νέων τεχνολογιών. Ξεπερνιέται αυτό που λέμε φορντικό μοντέλο της παραγωγικής διαδικασίας, αλλάζει το εργασιακό, το παραγωγικό μοντέλο, αλλάζει η ίδια η εργατική τάξη, αλλάζουν τρόποι ζωής, αναπτύσσονται νέες ανάγκες, νέες ευαι-

σθησίες, ακόμα και νέες αξίες. Π.χ. στους τομείς των νέων τεχνολογιών δεν ενδιαφέρει τον εργαζόμενο μόνο πόσο μεροκάματο θα πάρει, αλλά πόσο θα είναι δημιουργική η δουλιά του, τι συμμετοχή έχει, τι επιχειρηματική πρωτοβουλία θα έχει, ή ποιότητα ζωής. Αναπτύσσονται, λοιπόν, νέες αξίες, νέες ανάγκες, που πρέπει να εκφράσει η Αριστερά. Στο βαθμό, που δεν τις εκφράζει, έχουμε σήμερα μια αυξανόμενη **κρίση εκπροσώπησης** επειδή ακριβώς η Αριστερά δεν μπορεί να απαντήσει σ' αυτές τις νέες ανάγκες. Αυτή η κρίση εκπροσώπησης δε ξεπερνιέται με προσκόλληση αποκλειστικά στις ανάγκες των πιο σύγχρονων τομέων, των λεγόμενων «2/3», αλλά και του «1/3», δηλαδή των πιο παραδοσιακών τομέων που πρέπει σταδιακά να μετασχηματίζεις και να εντάσσεις σε μια σύγχρονη, δυναμική κοινωνία. Διαφορετικά ο εκσυγχρονισμός της Αριστεράς θα 'ναι μετέωρος, ελιτίστικός και τελικά θα υπερφαλαγγιστεί είτε από τεχνοκρατικούς, αστικούς εκσυγχρονισμούς, είτε από λαϊκίστικα κόμματα παντός είδους, που θα «παίζουν» με το «1/3».

Μίλησα για τον κρατικισμό και παρέλειψα την κρίση του κράτους πρόνοιας, το οποίο βεβαίως αποτελεί μια σημαντική κατάκτηση, αποτελεί την καρδιά του σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου. Εχουμε κρίση του κράτους πρόνοιας, όχι μόνο επειδή υποχρηματοδοτείται, είναι γεγονός αυτό, αλλά και δομικά είναι γραφειοκρατικό, βασίζεται στην ισοπέδωση, δεν δίνει ελευθερία επιλογής, περιορίζει δηλαδή τη δυνατότητα των επιλογών. Πρέπει επομένως να περάσουμε σε νέες ιδέες και στην κοινωνική πολιτική σαν Αριστερά του 2000, που να συνδυάζουν την κοινωνική ασφάλεια, την ανθρώπινη αλληλεγγύη, με την ελεύθερη ατομική επιλογή. Να δημιουργήσουμε νέες συλλογικότητες στον τομέα της ασφάλειας και εκτός κράτους. Να μην αποτελεί η κοινωνική πολιτική αντικίνητρο στη δημιουργικότητα, στην καλύτερη εργασία. Υπάρχουν εδώ καινούργιες ιδέες. Πάντως πρέπει να βγούμε έξω από τα όρια του γραφειοκρατικού κράτους πρόνοιας, κρατώντας βεβαίως ό,τι αποτελεί κατάκτηση. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να υπάρξει αντίσταση και πετυχημένος ανταγωνισμός στην ιδιωτική κερδοσκοπική δραστηριότητα στην κοινωνική ασφάλεια.

Εχουμε, τέλος, ως πρόκληση την έκρηξη των νέων αναγκών που διευρύνουν το πεδίο της πολιτικής. Η Αριστερά των προηγούμενων δεκαετιών, θα 'λεγα του 19ου αιώνα – αν και η σημερινή Αριστερά πολιτεύεται πολλές φορές με τους όρους του 19ου αιώνα – προνομιακό της χώρο είχε το χώρο παραγωγής και το χώρο εξουσίας. Σήμερα αναπτύσσονται νέοι χώροι, τους οποίους πρέπει να αγκαλιάσει πολιτικά. Είναι η οικολογία, το περιβάλλον, οι ανθρώπινες σχέσεις, η χειραφέτηση της γυναίκας, τα νέα ατομικά δικαιώματα, τα μειονοτικά προβλήματα, ο χώρος του τουρισμού, της ψυχαγωγίας, της πολεοδομίας, της χωροταξίας, νέες ανάγκες, νέες αξίες, νέα κινήματα. Στο βαθμό που δεν τα καλύπτει η Αριστερά, έχουμε **κρίση αντιπροσώπευσης**. Πρέπει βεβαίως να αλλάξει θεμελιακά η Αριστερά για να μπορέσει να καλύψει όλες αυτές τις νέες ανάγκες. Πρέπει να σκεφτούμε επίσης νέες κινηματικές δομές πέρα από τη σωματειακή για να εκφραστούν οι νέες ανάγκες.

ΤΣΙΜΑΣ: Είμαι κι εγώ ίσως, είναι και οι ακροατές ολίγον ανεκτικοί σ' αυτές τις πρώτες τοποθετήσεις, που είναι φυσικό να είναι λίγο μακρύτερες. Πιστεύω ότι στην πορεία της συζήτησης και με το διάλογο, που θα αναπτυχθεί και τις αντιπαραθέσεις των απόψεων, θα κρατηθεί το ίδιο ενδιαφέρον, που έχουμε σ' αυτές τις αρχικές τοποθετήσεις. Το αρχικό ερώτημα, που τέθηκε ήταν ποιες είναι οι νέες προκλήσεις στις οποίες πρέπει να απαντήσει η Αριστερά, και με βάση αυτές τις απαντήσεις να διαμορφώσει ένα νέο πρόσωπο της Αριστεράς στη δεκαετία του '90, έχει δώσει την απάντησή του ο κ. Σημίτης, τη δική του απάντηση ο κ. Ανδρουλάκης, περιμένουμε την απάντηση του κ. Γιάνναρου.

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Πριν απαντήσω στο ερώτημα, θα ήθελα να κάνω μια παρατήρηση για κάποια άλλα θέματα, που τέθηκαν εδώ, κυρίως από τον κ. Σημίτη. Εχω την γνώμη, ότι: όπως η εξέλιξη, ή ανάπτυξη του μαρξισμού δεν είναι τα τσιτάτα, έτσι κι η αντιμετώπισή του δεν είναι η απομόνωση μερικών φράσεων, που, μέσα στη μαρξιστική ανάλυση έπαιζαν ένα πολύ συγκεκριμένο ρόλο. Θέλω να πω, ότι είναι ισχυρή η επιρροή του Χέγκελ στην μαρξιστική ανάλυση. Αυτή η άρνηση της άρνησης πάντα φαίνεται σε όλες τις αναλύσεις του Μαρξ και τις καταλήξεις του. Ήταν της μόδας άλλωστε την εποχή, που έγραφε ο Μαρξ το έργο του. Έτσι ο Μαρξ μιλούσε για το τέλος της πολιτικής οικονομίας. Κι όλο του το έργο είναι η ανάπτυξη της πολιτικής οικονομίας. Μιλούσε για το τέλος της φιλοσοφίας, μιλούσε για το τέλος του δικαίου. Αν πάρει κανείς κατά γράμμα αυτές τις διατυπώσεις, βεβαίως δεν μπορεί να ερμηνεύσει σωστά το πνεύμα των όσων έγραφε ο Μαρξ εκείνη την εποχή και ό,τι βλέπουμε να αναπτύσσεται στο Κεφάλαιο με πληρότητα. Θέλω να πω δηλαδή, ότι δεν μπορούμε να σταθούμε σε μερικές ακραίες διατυπώσεις για να αντιμετωπίσουμε ή να εκτιμήσουμε την ανάλυση του Μαρξ. Μιλάω πάντα για ανάλυση κι όχι για διδασκαλία ή για θεωρία. Νομίζω ότι είναι μια προσφορά σε ένα ορισμένο επίπεδο για κάποια συγκεκριμένα πράγματα.

Μ' αυτή την παρατήρηση θα 'θελα να τελειώσω αυτό το θέμα και να περιορίσω περισσότερο τη δική μου παρέμβαση στο ερώτημα που τέθηκε στην αρχή της συζήτησης. Ποια Αριστερά σήμερα. Για να απαντήσει κανείς σ' αυτό το ερώτημα θα πρέπει να δει την εποχή μας λιγάκι. Τι είναι η εποχή μας. Προς τα πού αλλάζει και τι αλλάζει. Ποιες είναι οι αντιφάσεις αυτής της καινούργιας εποχής. Μετά να προσδιορίσουμε τους στόχους της Αριστεράς μέσα σ' αυτές τις νέες συνθήκες και νέες πραγματικότητες, που έχουν δημιουργηθεί. Νομίζω ότι τα αφετηριακά στοιχεία για μια ανάλυση πρέπει να είναι τα εξής:

Πρώτο, τι σημαίνει τεχνολογία, σύγχρονη τεχνολογία. Τι σημαίνει αυτή η φοβερή τεχνολογική αλλαγή. Τι επιπτώσεις έχει στις αντιφάσεις της σημερινής κοινωνίας και πώς επηρεάζει αυτές τις αντιφάσεις και επομένως και τις κοινωνικές εξελίξεις. Εχουν αναφερθεί ήδη μερικά στοιχεία – θα ήθελα απλώς να απομονώσω δυο σημεία. Το ένα είναι ότι εκείνος ο παραδοσιακός τρόπος παραγωγής, η γραμμή του Τεύλор, το φορντικό μοντέλο κλπ. έχουν πια υπονομευθεί. Η μαζική παραγωγή, με τις μάζες των ανειδίκευτων προλεταρίων, που επαναλάμβαναν κάποιες κινήσεις εξυπηρετώντας μια μηχανή, δεν είναι η σημερινή πραγματικότητα. Αντίστροφα, ο εργαζόμενος παίζει έναν ρόλο ενεργητικό, αυτόνομο, δημιουργικό

μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Αυτό έχει μεγάλη σημασία, γιατί επηρεάζει και τις κοινωνικές σχέσεις, το ρόλο του παραγωγού στην παραγωγή, τις κοινωνικές σχέσεις. Ακόμα επηρεάζει και θα επηρεάζει αποφασιστικά και την ιδιοκτησία και τις μορφές της ιδιοκτησίας.

Η δεύτερη μεγάλη μεταβολή, που γίνεται από τη νέα τεχνολογία, είναι ότι δημιουργεί οικουμενικά προβλήματα. Ο κόσμος που ζούμε, είναι ένα ενιαίο σύνολο. Τα προβλήματα που γεννιούνται είναι ενιαία και έχουν παγκόσμιο χαρακτήρα. Κι αυτό επίσης τροποποιεί και τις κοινωνικές σχέσεις και το πεδίο, πάνω στο οποίο διεξάγεται η πολιτική κοινωνική πάλη. Οι νέες τεχνολογίες επηρεάζουν τις εξελίξεις, επηρεάζουν τις αντιφάσεις και επομένως η Αριστερά, μέσα σ' αυτή την πολυπλοκότητα των σημερινών προβλημάτων, μπορεί να προσδιορίσει τους δικούς της τους στόχους.

Το δεύτερο στοιχείο, στο οποίο θα ήθελα να σταθώ, είναι τι πραγματικά έγινε στις χώρες της Α. Ευρώπης. Κατέρρευσαν τα καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης. Αυτό πρέπει να το αναλύσουμε στο βάθος του. Νομίζω, ότι κατέρρευσε ένα συγκεκριμένο σύστημα. Κατέρρευσε με παταγώδη τρόπο. Και αυτό αντανάκλα το μέγεθος της ιστορικής του αποτυχίας. Κατέρρευσε ένα σύστημα, που είχε δυο στοιχεία. Το ένα είναι η μορφή κοινωνικής οργάνωσης, και το δεύτερο είναι η μορφή πολιτικής συγκρότησης. Η κοινωνική οργάνωση ήταν μια γραφειοκρατική διεύθυνση της οικονομίας, ένας σχεδιασμός λεπτομερειακός των πάντων. Ο τρόπος πολιτικής οργάνωσης, που δεν ήταν απλώς μια εκτροπή σταλινικού τύπου-διαστρέβλωση, που πρέπει να διορθωθεί, αλλά έχει σχέση με κάποιες αφετηριακές προσεγγίσεις του προβλήματος, που λέγεται δημοκρατία. Εναντι της τυπικής δημοκρατίας, είχε διαμορφωθεί η ιδέα της δικτατορίας του προλεταριάτου, που κατέληγε τελικά σε άρνηση των ελευθεριών, σε εξαφάνιση των αντιπροσωπευτικών θεσμών, σε μείωση των δικαιωμάτων και σε πλήρη ισοπέδωση του πολίτη. Ετσι, ενώ υπήρξε μια απόπειρα να οικοδομηθεί μια ανθρώπινη κοινωνία, που θα απάλασσε τον άνθρωπο από την αλλοτρίωση, τις αλλοτριώσεις θα έλεγα εγώ, καταλήξαμε στο αντίθετο αποτέλεσμα. Ο παραγωγός να αλλοτριώνεται εξίσου ή από το προϊόν της εργασίας του, αφού δεν μετείχε κατά κανένα τρόπο στη διεύθυνση της παραγωγής και στη διανομή του πλούτου. Αλλοτριώθηκε ο πολίτης από τις ελευθερίες και τα πολιτικά του δικαιώματα. Αυτό λοιπόν το συνολικό σύστημα διακυβέρνησης, που αφορούσε και την κοινωνική οργάνωση και την πολιτική συγκρότηση των κοινωνιών αυτών, ήταν – κατά τη γνώμη μου – σε πλήρη αντίθεση με την ουσία του σοσιαλισμού και αυτό είναι που κατέρρευσε. Αυτή λοιπόν είναι η δεύτερη μεγάλη μεταβολή, που έχει γίνει στον κόσμο, στις μέρες μας. Και αυτό επίσης πρέπει σοβαρά να το λάβουμε υπόψη, όταν πρόκειται να προσδιορίσουμε τους στόχους της Αριστεράς σήμερα.

Πέρα απ' αυτό όμως, υπάρχουν και κάποιες άλλες μεγάλες εξελίξεις, τις οποίες επίσης πρέπει να εκτιμήσουμε. Νομίζω, ότι κι ένας σοσιαλδημοκρατικός τύπος οργάνωσης κοινωνικής και αντίστοιχου πολιτικού τρόπου διακυβέρνησης, έχει εξαντλήσει και αυτός τα όριά του. Στην προηγούμενη δεκαετία του '70 είδαμε ότι αυτός ο κενυσιανισμός μέσα στα όρια ενός κράτους οδήγησε σε μια δημοσιονομική κρίση, είχε καταλήξει σε μια γραφειοκρατία καταπιεστική, είχε δημιουργήσει

ένα κοινωνικό κράτος απρόσωπο. Ο πολίτης δεν είχε πολλές δυνατότητες επιλογών κι αυτό οπωσδήποτε οδηγούσε σ' έναν ορισμένο τύπο αποξένωσης. Το κοινωνικό αυτό κράτος και η γραφειοκρατία, που το συνόδευε, εξάντλησαν τα όρια τους και ουσιαστικά προετοίμασαν την ανάπτυξη του νεοφιλελευθερισμού στον κόσμο.

Η περασμένη δεκαετία ήταν μια περίοδος επέλασης του νεοφιλελευθερισμού στις μεγάλες καπιταλιστικές χώρες. Πρέπει να πούμε, ότι αυτή τη στιγμή εξαντλεί και ο νεοφιλελευθερισμός ως πρόταση οικονομική και πολιτική τα όριά του. Ήδη με έναν ορισμένο τρόπο εγκαταλείπεται στην Αμερική, γιατί βλέπετε, έκανε φοβερές ανακατανομές εισοδημάτων και διήρρηνε τις ανισότητες, οδήγησε στην κοινωνία των 2/3, και δεν είναι δυνατόν τα κοινωνικά φαινόμενα που προκάλεσε να απορροφηθούν εύκολα. Και στην Αγγλία βλέπουμε, ότι βρίσκεται σε άμυνα πια κι ετοιμάζεται να περάσει στην υποχώρηση. Θέλω να πω μ' αυτά, ότι συγκεκριμένοι τρόποι κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, που τελευταία εφαρμόστηκαν, απέτυχαν. Με παταγώδη τρόπο στις χώρες της Α. Ευρώπης, διότι εκεί υπήρχε κυρίαρχη αντίθεση ανάμεσα σ' εκείνο, που επιδιώκετο και σ' εκείνο που πραγματικά προέκυψε. Η σοσιαλδημοκρατική εκδοχή και ο νεοφιλελευθερισμός βρίσκονται πια στο τέλος τους και όλες οι κοινωνίες αναζητούν νέους τρόπους κοινωνικής οργάνωσης και πολιτικής συγκρότησης του κράτους.

Θα έλεγα ότι η εποχή που διανύουμε τελειώνει, μπαίνουμε σε μια τελείως νέα εποχή, που το κύριο χαρακτηριστικό της θα είναι η ορμητική ανάπτυξη της δημοκρατίας. Και η Αριστερά σ' αυτή την πρόκληση πρέπει ν' απαντήσει. Σ' αυτές τις διαδικασίες πρέπει να πρωτοστατήσει. Γι' αυτές τις διαδικασίες θα πρέπει να προετοιμαστεί. Σ' αυτές τις προσπάθειες θα πρέπει να ηγηθεί. Διεύρυνση της δημοκρατίας παντού και μέσα σ' αυτή τη διεύρυνση της δημοκρατίας περιλαμβάνεται ο κοινωνικός έλεγχος, η ανάπτυξη της δημοκρατίας και στο κοινωνικό επίπεδο, ο κοινωνικός έλεγχος πάνω στις οικονομικές λειτουργίες και στις νέες τεχνολογίες. Είναι οι νέες προκλήσεις του καιρού μας. Αρα η δημοκρατία και η κοινωνική μεταβολή είναι πια άρρηκτα συνδεδεμένες κατηγορίες. Η δημοκρατία στην πολιτική της μορφή θα αναπτύσσεται ραγδαία, αλλά ταυτόχρονα θα πλουτίζεται με κοινωνικό περιεχόμενο κι έτσι οι κοινωνικές μεταβολές, που θα πραγματοποιούνται, θα γίνονται μέσα από ευρύτερους κοινωνικούς ελέγχους, και μέσα εκεί θα ανακαλύπτουμε νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου, νέες μορφές κοινωνικής ιδιοκτησίας κι έτσι θα προχωρεί η κοινωνική πρόοδος και θα προωθούνται τα σοσιαλιστικά ιδανικά στον κόσμο. Νομίζω, ότι αυτή είναι η ουσία της νέας εποχής που διανύουμε, η ουσία των αντιφάσεων και οι νέες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Αριστερά.

Πριν τελειώσω θα ήθελα να αποπειραθώ να δώσω και μια απάντηση σε ένα ερώτημα που έθεσε ο Π. Τσίμας στην αρχή. Και δεν απαντήθηκε μέχρι τώρα. Ποια Αριστερά πρέπει ν' αλλάξει. Μια είναι η Αριστερά που πρέπει ν' αλλάξει; Ή μέσα από αυτές τις εμπειρίες όλες οι αριστερές έχουνε τις δικές τους αρνητικές πείρες, και όλες πρέπει να συλλογιστούν. Νομίζω ότι εδώ στην Ελλάδα έχουμε κι εμείς μια εμπειρία και μια απόπειρα, που ονομάζεται σοσιαλιστική. Εγώ δεν θέλω να

γίνω σχολαστικός τώρα και να χαρακτηρίσω, ή να μη χαρακτηρίσω τι έγινε τα τελευταία χρόνια με μια ετικέτα. Πάντως πρέπει να δούμε τι έγινε την τελευταία δετία. Και πώς βγαίνει ο σοσιαλισμός, τα σοσιαλιστικά ιδεώδη, οι επιδιώξεις εν πάση περιπτώσει, για μια κοινωνική μεταβολή μετά την τελευταία δετία. Προωθήθηκαν; Έχασαν έδαφος; Είναι τώρα οι δυνάμεις, που αγωνίζονται γι' αυτές τις επιδιώξεις σε ισχυρότερη θέση, σε ενισχυμένη θέση, ή αντίστροφα μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν κι εδώ μερικά μεγάλα προβλήματα, που δημιουργήθηκαν και που ενδεχομένως έχουν οδηγήσει πρόσκαιρα βέβαια, σ' ένα αδυνάτισμα αυτών των δυνάμεων; Δυστυχώς, μερικά από κείνα που βλέπουμε να καταρρέουν με παταγώδη τρόπο μέσα σε ακραίες εφαρμογές στις Ανατολικές χώρες, κι εδώ στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια τα είδαμε ως αποπειρες, ως κάποιες προσπάθειες. Δηλαδή κι εδώ είδαμε οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί να αποδυναμώνονται. Κι αυτό θα 'χει μεγάλο κόστος. Δεν θέλω να πω πολλές λεπτομέρειες εδώ. Το ζήσαμε είτε με την εκρηκτική μορφή των σκανδάλων, που αντιμετωπίσαμε το καλοκαίρι, είτε με τα άλλα, τα οποία οι πολιτικές δυνάμεις, που θα ασχοληθούν να συγκροτήσουν την σύγχρονη ελληνική δημοκρατία και η Αριστερά, που θα θέλει να αναστηλώσει τη σύγχρονη δημοκρατία και να τη διευρύνει, θα τα βρουν μπροστά τους. Αντιλήψεις όπως «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα», που ήταν η κύρια ιδεολογία στις κοινωνίες της ανατολής, που οδήγησαν σ' αυτή την παταγώδη αποτυχία, κι εδώ πέρα δοκιμάστηκαν μ' έναν ορισμένο τρόπο κι οδήγησαν κι εδώ σε τραγικά αποτελέσματα. Είχαμε κι εδώ ένα κοινωνικό κράτος, το οποίο είχε οδηγήσει σε μια κραυγαλέα, σε μια τρομερή δημοσιονομική κρίση, που το βάθος της ακόμα δεν το έχουμε εκτιμήσει και είχε ακόμη κάποιες συνέπειες τις οποίες πρέπει πολύ σοβαρά να δούμε και να τις αναλύσουμε από άποψη κοινωνική. Διότι εν ονόματι κοινωνικών πολιτικών, ενισχύθηκαν ατομικά εισοδήματα, τα οποία χρηματοδοτήθηκαν από τα ελλείμματα, και ταυτόχρονα ενίσχυσαν την ατομικότητα αυτής της κοινωνίας, αντί για την συλλογικότητα και την κοινωνικότητα. Έχουμε στην Ελλάδα π.χ. αύξηση των δαπανών για τις συγκοινωνίες. Αλλά το κομμάτι που πήγε για τις δημόσιες συγκοινωνίες είναι ελάχιστο. Ολα γίνανε αυτοκίνητα ατομικά κι έτσι αυτό έχει οδηγήσει σ' αυτά τα αδιέξοδα για τα οποία μιλάμε τώρα. Κι αυτό έγινε μέσα από ενίσχυση εισοδημάτων με πολλούς τρόπους, που έγιναν εν ονόματι κοινωνικών πολιτικών, που μόνο κοινωνικές πολιτικές δεν ήταν. Υπήρξε ενίσχυση εισοδημάτων π.χ., που επιτρέπει σε πολλούς Έλληνες να πηγαίνουν τώρα στην Αγγλία για την υγεία τους, αλλά σύστημα δημόσιας υγείας στην Ελλάδα δεν μπορέσαμε να στηρίξουμε. Αρα και αυτά που λέμε κοινωνικό κράτος, κοινωνικές πολιτικές, και πως μέσα από τις κοινωνικές πολιτικές μπορούμε να διευρύνουμε το κοινωνικό έναντι του ατομικού, είναι ζητούμενο μετά τις τελευταίες αποπειρες, που οδήγησαν μάλιστα και στα μεγάλα ελλείμματα.

Πριν κλείσω θα ήθελα να διατυπώσω μια ακόμα παρατήρηση. Για την ατομικότητα, τη συλλογικότητα, την κοινωνικότητα. Τι είναι ο κόσμος που ζούμε; Η ενίσχυση και ο θρίαμβος του ατόμου πάνω στο σύνολο; Είναι θρίαμβος του νεοφιλελευθερισμού; Ή είναι κάτι το αντίστροφο; Κατ' αρχήν πριν απαντήσω σ' αυτό το ερώτημα θα ήθελα να πω ότι ο σοσιαλι-

σμός είναι η πλέον ανθρωπιστική ιδεολογία, που επιδιώκει να απελευθερώσει το άτομο. Να απελευθερώσει την προσωπικότητα. Να απελευθερώσει την πρωτοβουλία. Δημιουργώντας τις ίσες ευκαιρίες για όλο τον κόσμο και καταλύοντας την μεγαλύτερη αυταρχία, που υπάρχει στην κοινωνική οργάνωση, που είναι η ατομική ιδιοκτησία κι ένας αντίστοιχος τρόπος διεύθυνσης της παραγωγής. Συνεπώς ανάμεσα στον σοσιαλισμό ως επιδίωξη για μια ορισμένου τύπου κοινωνική οργάνωση και στην ανάπτυξη του ατόμου δεν υπάρχει αντίφαση, ίσα-ίσα το αντίστροφο συμβαίνει δηλαδή μέσα από αυτές τις πολιτικές μπορεί να απελευθερωθεί το άτομο. Τα σοσιαλιστικά ιδεώδη επιδιώκουν να απελευθερώσουν την προσωπικότητα και προϋποθέτουν ότι μέσα από την ανάπτυξη της προσωπικότητας, που θα έχει ίσες ευκαιρίες πια, θα είναι αποδοτικότερη η κοινωνική οργάνωση, που θα είναι απαλλαγμένη ασφαλώς από τις γραφειοκρατίες, τις καταπιεστικές, που έχουν ένα αποτρόπαιο πρόσωπο και αποδεικνύονται πλέον αναποτελεσματικές.

Και μετά από αυτή την παρατήρηση θα ήθελα να καταλήξω στο κεντρικό μου συμπέρασμα. Ζούμε την εποχή της ορμητικής ανάπτυξης της δημοκρατίας. Ένα σύστημα διεθνών σχέσεων, που στηριζόταν στους δυο πόλους φαίνεται ότι αποδυναμώνεται. Μέσα από κει διαμορφώνονται προϋποθέσεις για ενεργότερη συμμετοχή και των μικρών κρατών στο σύστημα διεθνών σχέσεων. Και μέσα από κει φυσικά και ενεργότερο ρόλο όλων των λαών στη διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων. Αρα έχουμε εδώ εκδημοκρατισμό των διεθνών σχέσεων – άρα ανάπτυξη της δημοκρατίας. Στο επίπεδο το οικονομικό οι ίδιες οι τεχνολογίες, υπονομεύουν την αυταρχικότητα της παραγωγής, που γνωρίσαμε. Ενισχύουν το ρόλο του παραγωγού μέσα στις διαδικασίες της παραγωγής. Και αναπόδραστα θα ενισχύσουν το ρόλο του παραγωγού και στην κατανομή του πλούτου. Αυτό είναι αναπόφευκτο να γίνει. Αρα κι εδώ έχουμε μια ανάπτυξη της δημοκρατίας στην οικονομία, ανάπτυξη της δημοκρατίας στην παραγωγή, μέσα από την κατάρρευση των γραφειοκρατικών, αυταρχικών και απολυταρχικών συστημάτων στις χώρες της Αν. Ευρώπης, μέσα από την αναποτελεσματικότητα των γραφειοκρατιών, που δημιούργησε η σοσιαλδημοκρατία, προβάλλει το αίτημα για την ανάπτυξη της πολιτικής δημοκρατίας παντού. Την ενίσχυση δηλαδή των αντιπροσωπευτικών θεσμών και τη δημιουργία νέων μορφών άμεσης δημοκρατίας. Ανάπτυξη δημοκρατίας δηλαδή στο πολιτικό επίπεδο, με περισσότερα δικαιώματα, με περισσότερες ελευθερίες, με περισσότερη συμμετοχή του κάθε πολίτη στη διακυβέρνηση της χώρας. Ανάπτυξη της δημοκρατίας, που θα φέρει τον πολίτη στο κέντρο των αποφάσεων. Αρα εγώ, αν ήθελα να συνθηματοποιήσω αυτή τη στιγμή την πολιτική της Αριστεράς στην Ελλάδα, θα έλεγα ότι αυτή θα πρέπει να 'χει τρεις επιδιώξεις: Να βελτιώσουμε τη θέση της Ελλάδας στον κόσμο. Να βελτιώσουμε τη θέση του παραγωγού στην παραγωγή και διανομή του πλούτου. Να ενισχύσουμε τη θέση του πολίτη στον τρόπο διακυβέρνησης. Αυτό νομίζω ότι είναι η πρόκληση, που αντιμετωπίζει η Αριστερά στις μέρες μας.

ΤΣΙΜΑΣ: Έτσι έχουμε κλείσει ένα πρώτο κύκλο τοποθετήσεων-απαντήσεων και από τους τρεις σημερινούς συζητητές. Προτείνω να συνεχίσουμε και να κλείσουμε ένα κύκλο θεμάτων έτσι, ώστε να είναι ολοκληρωμένος. κ. Σημίτη είχατε το προνόμιο να μιλήσετε πρώτος, άρα είχατε και το προνόμιο να ακούσετε τα σχόλια και τις απόψεις των δύο άλλων. Γι' αυτό νομίζω, ότι θα ήταν δίκαιο να σας δώσω και πάλι την ευκαιρία ενός υστερόγραφου, μιας παρατήρησης επί των παρατηρήσεων.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Πρώτα απ' όλα πρέπει να πω ότι έχω πολύ περισσότερες αμφιβολίες γύρω απ' όλα αυτά τα θέματα, απ' ό,τι έχουσε οι δύο άλλοι ομιλητές. Για μένα υπάρχει κάποια σύγχυση εδώ στις τοποθετήσεις και μεθοδολογικά πολλά πράγματα είναι αμφίβολα. Ο κ. Ανδρουλάκης χρησιμοποίησε τον όρο «η σταλινική τεθλασμένη» σε σχέση με την «ευθεία του σοσιαλισμού». Εγώ ρωτάω γιατί τεθλασμένη; Ποια είναι η ευθεία του σοσιαλισμού; Από πού προκύπτει, ποια είναι η ευθεία και πού τη βρίσκουμε; Ο κ. Γιάνναρος είπε, ότι κατέρρευσε ένα συγκεκριμένο σύστημα στην Α. Ευρώπη μια πολιτική και κοινωνική οργάνωση και δεν νομίζω ότι το είπε ξεκάθαρα, αλλά χρησιμοποίησε τον όρο ότι ήταν σε πλήρη αντίθεση με την ουσία του σοσιαλισμού. Αρα γι' αυτό κατέρρευσε; Το σύστημα όμως θα έλεγα εγώ, κάθε άλλο παρά παράλογο ήταν, κάθε άλλο παρά αυθαίρετο ήταν. Είχε κτισθεί πάνω σε ορισμένες θεωρητικές προϋποθέσεις, ορισμένες από τις οποίες έθιξα και μάλιστα είχε κτισθεί πολύ λογικά. Ο συγκεντρωτισμός του κράτους ήταν αποτέλεσμα του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, που έδωσε στο κόμμα την ορμή, τη δυναμική για να κατακτήσει την εξουσία. Πιστεύω, ότι θα 'πρεπε να συζητήσουμε ή να σκεφτούμε, τι σημαίνει σοσιαλισμός. Σχετίζεται με το ερώτημα, τι σημαίνει Αριστερά. Και θα κάνω μερικές περιορισμένες παρατηρήσεις. Νομίζω η σύγχυση προκύπτει γιατί πολλοί ακόμα, σε συνέχεια της κλασικής παράδοσης, μεταφέρουν σε σχέση με το σοσιαλισμό το αντίστοιχο θρησκευτικό όραμα της χριστιανοσύνης, το όραμα ότι υπάρχει ένας Παράδεισος κι εμείς όλοι θα φτάσουμε σε μια στιγμή στον Παράδεισο αυτό. Είναι συγκεκριμένος ο Παράδεισος. Είναι συγκεκριμένος ο σοσιαλισμός. Μπορεί να περιγραφεί και υπάρχει μια πορεία μετάβασης – είναι γνωστός όρος, συνηθισμένος και στην κομμουνιστική και στη σοσιαλιστική ορολογία – προς τον τελικό στόχο. Εγώ όμως αμφιβάλω, αν το όραμα το τελικό είναι συγκεκριμένο, κι άρα πολύ αμφιβάλω αν υπάρχει και μια πορεία μετάβασης. Μετάβασης προς τα πού; σε τι; Κανείς δεν το ξέρει.

Ενα δεύτερο σημείο. Είναι φανερό, ότι υπάρχει σύγχυση και φάνηκε αυτό σε κάποιες τοποθετήσεις. Μιλήσαμε για παγκοσμιότητα. Παγκοσμιότητα ορισμένων αξιών ναι! Αλλά ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να είναι ο ίδιος στην Αιθιοπία και ο ίδιος στη Σουηδία. Και αυτό είναι κάτι αυτονόητο, αλλά κανένας δεν το λέει. Και πρέπει να το πούμε. Αλλιώς χτίζεται στην Αιθιοπία, αλλιώς χτίζεται στην Σουηδία. Η επανάσταση χρειάζεται στη Ν. Αφρική, η επανάσταση δεν χρειάζεται στη Φινλανδία. Στην Αιθιοπία ή στις υποανάπτυκτες χώρες του Τρίτου Κόσμου, όπου υπάρχει 95% ή 98% αναλφαβητισμός και πείνα, βεβαίως το σχήμα προώθησης των αξιών αυτών είναι ένα ισχυρό συγκεντρωτικό κόμμα, που συγκεντρώνει όλες τις δυνάμεις. Και βεβαίως το σχήμα προώθησης της δημοκρατίας στη Φινλανδία είναι ένα αποκεντρωμένο σχήμα, όπου

πολλοί έχουν διαφορετική άποψη που εκφράζεται μέσα από τη δημόσια αντιπαράθεση. Λοιπόν ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να είναι το ίδιο πράγμα για όλους. Δεν μπορεί να είναι το ίδιο – επειδή μιλήσαμε για οικολογία – για τους Ινδιάνους της Βραζιλίας, που τους εκδιώκουν οι χρυσοθήρες και το ίδιο για τους κατοίκους της Α. Γερμανίας, που τους καταστρέφει η όξινη βροχή τα δάση.

Νομίζω λοιπόν, κι έρχομαι στο τρίτο σημείο, ότι πρέπει να διαχωρίσουμε – αυτό είναι άποψή μου προσωπική – δύο πράγματα. Το πρώτο είναι, ότι έχουμε ορισμένες ηθικές αξίες. Και ο κ. Ανδρουλάκης και ο κ. Γιάνναρος, αναφέρθηκαν, στη δημοκρατία, στην ελευθερία κλπ. Ο Μαρξ και οι ιδρυτές του σοσιαλισμού δεν μίλησαν για την κοινοκτημοσύνη ως αυτοσκοπό. Κοινοκτημοσύνη είναι ένα μέσο για να φτάσουμε σε περισσότερη ελευθερία. Για να φτάσουμε σε περισσότερη ισότητα, δημοκρατία. Το ένα επίπεδο είναι οι αξίες τις οποίες πρέπει να επιδιώξουμε. Το άλλο επίπεδο είναι τα μέσα. Τα μέσα τεχνικά είναι πολλές φορές τα ίδια. Είναι ακριβώς η κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Αλλά, άλλη έκταση μπορεί να έχουν στη μια χώρα, άλλη έκταση στην άλλη. Άλλη έκταση έχει η αγορά στη μια χώρα, άλλη έκταση στην άλλη χώρα. Πρέπει να διαχωρίσουμε τα μέσα από τις αξίες. Και να πούμε, ότι ο τρόπος που πραγματοποιούνται αυτές οι αξίες διαφέρει από χώρα σε χώρα, από χρόνο σε χρόνο, από ιστορική περίοδο σε ιστορική περίοδο. Πρότυπα διαχρονικά, πρότυπα σταθερά παγκόσμιας ισχύος δεν υπάρχουν, τα πρότυπα αλλάζουν, είναι πάντα σχετικά. Αυτό δικαιολογεί, τα όσα ανέφερε και ο κ. Ανδρουλάκης και ο κ. Γιάνναρος για τις συγκεκριμένες επιδιώξεις της Αριστεράς σήμερα και στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Μόνο μέσα σ' αυτό το μεθοδολογικό πλέγμα εξηγείται, γιατί η Αριστερά πρέπει να έχει τις συγκεκριμένες επιδιώξεις στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Όπως επιδιώκει και άλλα στην Αφρική, στη Λ. Αμερική κι ούτω καθ' εξής.

Πάνω σ' αυτό θα κάνω το εξής σχόλιο. Πιστεύω ότι υπάρχουν τρεις βασικοί κύκλοι προβλημάτων στις σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες. Ο ένας κύκλος προβλημάτων αφορά τη διανομή του εγχώριου προϊόντος, είναι συνδυσασμένος με την ταξική αντιπαράθεση και τις κρατικές παρεμβάσεις για την αποτροπή των δυσλειτουργιών της αγοράς. Είναι προβλήματα, τα οποία σχετίζονται με το κράτος πρόνοιας. Ο δεύτερος κύκλος αφορά θέματα σχέσεων με την κρατική εξουσία. Οι σχέσεις κράτους - πολίτη, το πόσο και πώς ελέγχεται αυτή η εξουσία, το πόσο και πώς ελέγχονται όλες οι κοινωνικές εξουσίες. Πρώτος κύκλος η διανομή του προϊόντος, δεύτερος κύκλος ο έλεγχος της εξουσίας. Ο τρίτος κύκλος έχει επίκεντρο τις διαφορές σχετικά με το πολιτισμικό και κοινωνικό περιβάλλον, τον τρόπο ζωής, την κατοχύρωση ικανοποιητικών συνθηκών ζωής, τα πολιτιστικά, πολιτισμικά πρότυπα, την ποιότητα ζωής. Σ' αυτούς τους τρεις κύκλους γίνονται οι αντιπαραθέσεις, και σ' αυτούς τους τρεις κύκλους – συμφωνώ με όσα λέχτηκαν – πρέπει η Αριστερά να επιδιώκει την περισσότερη ελευθερία, περισσότερη δημοκρατία, περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη, περισσότερη κοινωνική αλληλεγγύη. Αυτές είναι βασικές αξίες. Πρέπει να επιδιώκει τη διεύρυνση των δυνατοτήτων για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου, μορφές ζωής με λιγότερη αλλοτρίωση, εκμετάλλευση και καταπίεση. Πρέπει να επιδιώκει την επέ-

κταση των ρυθμίσεων που σχετίζονται με το κράτος πρόνοιας, και τέλος πρέπει να επιδιώκει – και σημαντικό – ίσως για πολλούς παράδοξο – το οικονομικό σύστημα, με τις όποιες μορφές παίρνει, με τα μέσα, που χρησιμοποιούμε, να λειτουργεί αποδοτικά για να δημιουργεί τις προϋποθέσεις ευημερίας. Αυτοί πρέπει να είναι οι στόχοι κατά τη γνώμη μου. Ταυτίζονται περίπου με αυτά που λέχτηκαν. Αλλά για να τους καταλάβουμε καλά, πιστεύω ότι πρέπει να ξεκαθαρίσουμε την μεθοδολογική προϋπόθεση ότι υπάρχει πάντα σχετικότητα, η πραγματικότητα είναι πάντα μεταβλητή, υπάρχει πάντα η ανάγκη της προσαρμογής. Και αυτό θα ήταν και πολύ χρήσιμο για τη σύγχρονη ελληνική πολιτική συγκυρία, γιατί πολλές φορές μας ταλαιπωρούν κάποιοι δογματισμοί, τους οποίους σέρνουμε μαζί μας, και δεν μπορούμε να δούμε πότε είναι κάτι σωστό και πότε δεν είναι. Κάτι που ήταν το 1945 ή '50 σωστό, μπορεί να μην είναι πια σήμερα, όπως κάτι που είναι σήμερα σωστό, μπορεί να μην είναι αύριο σωστό. Αυτά ως σχόλιο.

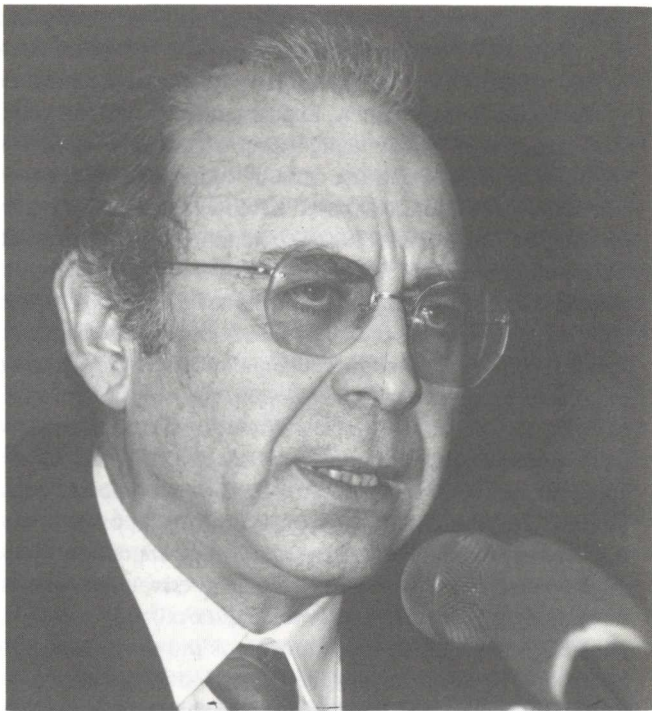
ΗΤΑΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ;

ΤΣΙΜΑΣ: *κ. Σημίτη ευχαριστώ. Έχω μερικά ερωτήματα που προκύψαν απ' αυτές τις τοποθετήσεις σας και θα ήθελα να αρχίσω να τα θέτω και να σας ζητώ να τα απαντήσετε. Βέβαια τα ερωτήματα θα μπορούσαν να επιδέχονται και πολύωρες απαντήσεις. Εγώ θα σας παρακαλέσω να είστε σύντομοι, έτσι ώστε να κυλήσει η συζήτηση. Νομίζω ότι δεν θα πρέπει να βιαστούμε να αναζητήσουμε τις συγκλίσεις ή τις αποκλίσεις, είναι ήδη φανερές οι γραμμές της σκέψης. Ένα ερώτημα που προκύπτει. Επειδή και οι τρεις αναφερθήκατε στην εμπειρία της κρίσης των κοινωνιών του υπαρκτού σοσιαλισμού, ένα ερώτημα, που ζητάει απάντηση και θα ήθελα την όσο γίνεται επιγραμματική απάντησή σας, είναι εάν αυτές οι κοινωνίες ήταν σοσιαλιστικές. Εάν ήταν σοσιαλισμός η εμπειρία της Ανατολικής Ευρώπης, και τι σοσιαλισμός, αν ήταν. Αυτό είναι το ερώτημα. κ. Σημίτη, αφού έχετε το λόγο, θα ήθελα την απάντησή σας.*

ΣΗΜΙΤΗΣ: Θα εκμεταλλευτώ την πρότασή σας, να είμαι επιγραμματικός. Το ερώτημα είναι πράγματι δύσκολο. Εάν σοσιαλισμός, όπως είπα, είναι η επιδίωξη ορισμένων αξιών, για περισσότερη ελευθερία, δημοκρατία, ισότητα, ανάπτυξη του ατόμου κλπ., αναμφισβήτητα οι κοινωνίες αυτές προώθησαν αυτές τις αξίες. Δεν έχουμε παρά να σκεφτούμε πολύ απλά, τι ήταν η Ρωσία η τσαρική το 1917, και τι είναι η Σοβιετική Ένωση σήμερα. Δεν χρειάζεται πολύ συζήτηση ότι υπάρχει μια τεράστια εξέλιξη. Ποιο είναι το λάθος του συστήματος; Νομίζω – κι εκεί χρειάζεται έρευνα – ότι το σύστημα, όπως δημιουργήθηκε, ήταν κλειστό. Δηλαδή οι αρχές οργάνωσης και στην οικονομία, και στην κοινωνία και στην πολι-

τική, δεν επιτρέπουν την προσαρμογή του και την εξέλιξή του. Και έκανε μεν το πρώτο άλμα προς τις αξίες αυτές, προχώρησε τον σοσιαλισμό, αναμφισβήτητα. Αλλά, αφού έκανε αυτό το πρώτο άλμα, βρέθηκε μπροστά στο φράγμα, που έβαζε η ίδια η οργάνωσή του, και που δεν μπορούσε πλέον να το ξεπεράσει. Και γι' αυτό κατέρρευσε. Λοιπόν, το ερώτημα είναι, πώς δημιουργούμε ανοιχτά συστήματα. Ο καπιταλισμός έχει αυτή την ιδιοτυπία, το μεγάλο του προτέρημα είναι, ότι είναι ένα ανοιχτό σύστημα με δυνατότητες προσαρμογής. Ο καπιταλισμός είναι ανοιχτό σύστημα βέβαια σε συνάρτηση με τη δημοκρατία.

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Το ερώτημα, όπως τίθεται, δεν νομίζω ότι μας βοηθάει πάρα πολύ. Αλλά παρ' όλα αυτά εγώ θα απαντήσω. Και ήθελα να κάνω μια διευκρίνιση. Συμφωνώ, με όσα

είπε πριν από λίγο ο κ. Σημίτης, ότι σοσιαλισμός δεν είναι ένα σύστημα ή ένα συγκεκριμένο όραμα, το οποίο μπορεί να το περιγράψεις με ακρίβεια. Είναι μια διαδικασία. Μια διαρκής διαδικασία. Που προχωρεί προς την κατάκτηση της απελευθέρωσης του ανθρώπου, της μεγαλύτερης δυνατής. Αρα δεν έχουμε ένα πρότυπο, με το οποίο να μπορούμε να συγκρίνουμε αυτή την κοινωνία. Πρέπει να δούμε τι γινόταν μέσα σ' αυτές τις κοινωνίες, και αν εκείνο, που εξελισσόταν στο εσωτερικό εκείνων των κοινωνιών, έφερνε πιο κοντά τις κοινωνίες αυτές με τα σοσιαλιστικά ιδεώδη. Εγώ, δεν έχω κανένα δισταγμό να πω τούτο: Παρά το γεγονός ότι με την κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής θεωρητικά δημιουργείτο η δυνατότητα να προχωρήσει εκεί η ανάπτυξη μιας κοινωνίας πιο ελεύθερης, που θα την έφερνε κοντά στα σοσιαλιστικά ιδεώδη, αυτό δεν έγινε. Δεν είχαμε διαδικασίες απελευθέρωσης από την οικονομική, πολιτική κλπ. αλλοτρίωση. Απεναντίας είχαμε νέες μορφές αλλοτρίωσης, αποτρόπαιες μερικές φορές, που πήραν φοβερές μορφές και φοβερές παροξύνσεις, και επομένως, νομίζω, ότι εκείνο, που πραγματικά συντελούνταν στο εσωτερι-

κό αυτών των κοινωνιών, δεν είχε μεγάλη σχέση με τον ουμανιστικό χαρακτήρα του σοσιαλισμού, και μ' αυτή τη διαρκή διαδικασία απελευθέρωσης του ατόμου από οποιονδήποτε καταναγκασμό.

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ: Ξέρετε, υπό το κράτος της κατάρρευσης και των εντυπώσεων, κλίνουμε όλοι μας προς το δογματισμό. Δηλαδή προς τις δηλώσεις ναι ή όχι για το αν υπήρξε σοσιαλισμός. Ηθελα κι εγώ πάντως να πω, διότι έχει τεράστια μεθοδολογική αξία το θέμα, που έθεσε ο Κώστας Σημίτης, ότι δηλαδή υπάρχει κάποια τελεολογία και στον μαρξισμό. Θα λέγα, ότι υπάρχει κάποιο σπέρμα μιας ουτοπίας. Υπάρχουν προγνώσεις που δεν επιβεβαιώνονται πρακτικά, που τίθενται στη δοκιμασία της ιστορίας. Πολλές φορές η προσέγγιση προς μια νέα κοινωνία, κομμουνιστική είναι μια μεγαλοφυής διαίσθηση, η οποία βασίζεται όμως σε κάποιες αντικειμενικές τάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας. Υπάρχουν γενικά στις θεωρίες όλου του 19ου αιώνα έντονα τελεολογικά στοιχεία. Το «τέλος» υπάρχει στο χριστιανισμό, υπάρχει στη φιλοσοφία. Το «τέλος» ακριβώς αυτό το «τέλος» ήθελε να χτυπήσει ο ώριμος Μαρξ. Αυτήν την τελεολογία. Στα ώριμά του έργα ξεφεύγει απ' αυτή τη λογική. Και προειδοποιεί, έχει τεράστια μεθοδολογική αξία, ότι ο κομμουνισμός, ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να είναι ένα ιδανικό, ένα πρότυπο, δηλαδή, μια ιδεατή κατάσταση, είναι όπως είπαν οι προηγούμενοι ομιλητές μια διαδικασία, μια κίνηση, που καταργεί την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Δηλαδή το τι θα είναι μεθαύριο ο σοσιαλισμός στην Ελλάδα, δεν θα βγει από κανένα μοντέλο, από καμιά Αγία Γραφή, ούτε από κανένα μοντέλο, που θα επεξεργαστεί το ΚΚΕ ή η ΕΑΡ ή το οποιοδήποτε άλλο κόμμα κλπ., το οποίο το 'χει στην ντουλάπα του στην ναφθαλίνη και περιμένει την πολύτιμη ώρα, που θα πάρει την εξουσία, για να το φορέσει στην κοινωνία. Η μαρξική λογική είναι ότι ο σοσιαλισμός θα είναι πάντα μια διαδικασία, μια διαδικασία συγκεκριμένης απάντησης σε συγκεκριμένες ανάγκες από την πλευρά των σοσιαλιστικών αξιών της ελευθερίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισότητας, της ανάπτυξης της ανθρώπινης προσωπικότητας. Επομένως, Κώστα, μπορεί να υπήρξε αυτή η δογματική, τελεολογική διαμόρφωση πολλές φορές του μαρξισμού, όμως αδικούμε τον Μαρξ. Δεν το κάνουμε για να κάνουμε τους δικηγόρους του για όνομα του θεού, δεν τους έχει κιόλας ανάγκη.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Μου επιτρέπεις μια ιστορική αναφορά εδώ για τους ακροατές. Γιατί κοιτάζοντας κάποια χαρτιά, είδα ότι την έκφραση ο σοσιαλισμός είναι μια διαδικασία, την είχε χρησιμοποιήσει πρώτος ο Μπερνστάιν. Και όπως ξέρετε ο Μπερνστάιν για την χρησιμοποίηση αυτής της έκφρασης λοιδωρήθηκε από όλους τους κομμουνιστές, τον Λένιν κλπ.

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ: Θαυμάσια. Λοιπόν θα απαντήσω γι' αυτό. Ο Μπερνστάιν, ο οποίος οπωσδήποτε ήταν ένας μεγάλος θεωρητικός, πράγματι αδικήθηκε υπερβολικά, με την εξής έννοια: στις στιγμές της οξυτάτης πολεμικής δεν κοιτάζει κανείς το σύνολο ενός έργου. Οπωσδήποτε ο Μπερνστάιν είναι ένας μεγάλος θεωρητικός, εκφράζει ένα συγκεκριμένο μαρξισμό της Β' Διεθνούς, ένα συγκεκριμένο «ορθόδοξο μαρξισμό» της Β' Διεθνούς – δεν προλαβαίνω να τα εξηγήσω τώρα – τον οποίο χτύπησε ο Λένιν. Η φράση του Μπερνστάιν, που χτύ-

πησε ο Λένιν, είναι ότι η «διαδικασία είναι το παν, ο σκοπός δεν είναι τίποτα», να μη καταργήσουμε δηλαδή την έννοια του σκοπού στην πολιτική, ο οποίος δεν μπορεί να είναι ένας αφηρημένος, ιδεατός σκοπός, μια χίμαιρα ιδεολογική – άλλο ότι

όλοι έχουμε ταλαιπωρηθεί από ιδεολογικές χίμαιρες. Μ' αυτήν την έννοια τον χτύπησε ο Λένιν. Εξάλλου ο Μαρξ, όταν αναφέρονταν στη «διαδικασία», στην «κίνηση», συμπλήρωνε με τη φράση «που ανατρέπει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων». Αλλά δεν θα δίσταζα να σου πω, ότι πράγματι ο Μπερνστάιν έχει πει πολύ σημαντικά πράγματα, είναι μια από τις επαναξιολογήσεις, που πρέπει να γίνουν, κριτικές πάντα βέβαια, χωρίς μηδενισμό.

Προχωρώ παραπέρα στο θέμα αυτό που είναι πάρα πολύ κρίσιμο, αν δηλαδή υπήρξε σοσιαλισμός. Αν – το 'χω πει και πολλές φορές δημόσια – αν το κριτήριο του σοσιαλισμού είναι το μέγεθος της κρατικής ιδιοκτησίας, λέμε πάντα ναι! ήταν σοσιαλιστικές οι χώρες της Ανατολής, αδιαμφισβήτητα. Αλλά έχουμε πει, ότι δεν μπορεί να είναι αυτό το κριτήριο και μάλιστα το μοναδικό. Δεν αρκεί να αλλάξει χέρι η επιχείρηση από ιδιωτική να γίνει κρατική. Χρειάζεται όλες οι λειτουργίες, που ασκούσε ο καπιταλιστής, να γίνουν λειτουργίες της συγκεκριμένης κοινότητας των εργαζόμενων στην επιχείρηση, αλλά και όλης της κοινωνίας, για να πάρει κοινωνικό χαρακτήρα η ιδιοκτησία. Χρειάζεται μαζί με την κατάργηση της αστικής ιδιοποίησης της υπεραξίας να αποκλείσουμε τη γραφειοκρατική, διοικητική ιδιοποίηση. Τον «κεφαλικό» «φόρο» της γραφειοκρατίας. Χρειάζεται μια εξουσία – επειδή πολλές φορές ο Κώστας μίλησε για το θέμα αυτό – η εξουσία αυτοδιοίκησης, αυτοδιεύθυνσης των μαζών. Αυτό δεν το 'βγαλε από κάποιο όνειρο ο Μαρξ. Δεν το 'ξερε ο ίδιος. Μετά την Κομμούνα του Παρισιού είδε κάποια νέα όργανα, κάποια φύτρα λαϊκής πρωτοβουλίας, αυτοδιοίκησης των μαζών, και είπε: να νέα όργανα εξουσίας. Με μια απλούστευση βεβαίως, χωρίς να τα 'χει επεξεργαστεί θεσμικά. Το ίδιο ο Λένιν για τα σοβιέτ. Δεν τα εφεύρε κανείς Λένιν τα σοβιέτ. Τα εφεύρε η αστική επανάσταση του 1905, η λαϊκή εξέγερση στη Ρωσία. Είναι μορφές που γεννήθηκαν. Και συλλαμβάνει ο Λένιν την ιδέα: να ένα κράτος αυτοδιοίκησης των μαζών, που δεν πρέπει να το χωρίζει τίποτα με τις μάζες, κράτος το οποίο πρέπει να αποσβένεται προς τον μαρξισμό του. Αυτό ξεκινάει και από ουτοπικές θεωρίες για τον μαρξισμό του κράτους, αλλά είναι μια πραγματική «εν δυνάμει» τάση. Εγώ την πιστεύω ακόμα. Φυσικά με ένα τελείως άλλο περιεχόμενο: Πώς, δηλαδή, είναι δυνατόν οι κρατικές λειτουργίες να απορροφηθούν από τις κοινωνικές, σε μια πολύ μακρά πορεία – δεν είναι όμως της ώρας. Επομένως, δεν είναι με αυτή την έννοια ο σοσιαλισμός, γιατί όλα αυτά δεν υπάρχουν.

Αλλά θα ήθελα να ρωτήσω: θεωρητικά υπάρχει ένα σύστημα που να λέγεται ο καπιταλισμός, μέσα στην Ιστορία, απλώς έτσι; Υπάρχει ο καθαρός καπιταλισμός; Καπιταλισμός ήταν και οι κοινωνίες του 18ου αιώνα μετά την επανάσταση τη Γαλλική, καπιταλισμός ήταν και οι μοναρχίες του 19ου αιώνα και ο μεγάλος Βοναπάρτης και ο Μικρός και ο φασισμός ήταν καπιταλισμός, και οι σύγχρονες δυτικές δημοκρατίες. Να το προσωποποιήσω; Καπιταλισμός είναι και ο Νοτιέγκα και ο Πινόσέτ, αλλά καπιταλισμός είναι και ο Αντρέοτι ή ο Κολ.

Μπορούμε να τα βάλουμε όλα αυτά στο ίδιο σουβάλι; Τι θέλω να πω μ' αυτό χωρίς να κάνω συγκρίσεις, οι συγκρίσεις πάντα χωλαίνουν. Οτι κάθε σχηματισμός κοινωνικός ζει τη δική του ιστορία. Ή αν θέλετε την προϊστορία. Δεν είναι ώρα για να κάνω θεωρητικές αναλύσεις, πιστεύω ότι οι κοινωνίες αυτές ανήκουν στην προϊστορία κι όχι στην ιστορία του σοσιαλισμού. Είναι κοινωνίες έντονα μεταβατικές. Κοινωνίες κρατικίστικου σοσιαλισμού, που φέρνουν όχι μόνο τα μητρικά σημάδια της καπιταλιστικής κοινωνίας, από την οποία βγήκαν και **πρέπει** να τα φέρνουν, το 'παμε πριν, αλλά – εδώ είναι το ατύχημα της ιστορίας – αλλά η ιστορία αυτή είναι, δεν είναι άλλη – ότι φέρνουν πάνω τους τα μητρικά σημάδια του «ανατολικού δεσποτισμού» των κοινωνιών από τις οποίες βγήκαν. Αν στη Σοβιετική Ένωση βλέπουμε ένα κράτος να απορροφάει τα πάντα, αυτό βγαίνει και από την ίδια την ιστορία του ανατολικού δεσποτισμού. Ο Γκράμσι είπε συγκεκριμένα για την Σοβιετική Ένωση, ότι «το κράτος είναι το παν, η κοινωνία των πολιτών τίποτα». Αυτό επηρέασε την ίδια την πορεία της μετεπαναστατικής κοινωνίας.

Θέλω λοιπόν να πω, ότι στις κοινωνίες αυτές αδιαμφισβήτητα αναπτύχθηκαν τάσεις σοσιαλιστικές με την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, έστω κι αν έφτανε στον εξισωτισμό, πολλές φορές παραμορφωμένα. Αναπτύχθηκαν φύτρα άμεσης λαϊκής δημοκρατίας, τα οποία ατρόφησαν στην πορεία, αναπτύχθηκαν αδιαμφισβήτητα τάσεις σοσιαλιστικές, όμως επικαλύφθηκαν από τα γραφειοκρατικά στοιχεία. Η επικυριαρχία του γραφειοκρατισμού είναι πολύ ισχυρότερη. Ο ίδιος ο σοσιαλισμός, είναι μια μεταβατική κοινωνία διαρκούς σύγκρουσης. Νέων σοσιαλιστικών στοιχείων με καπιταλιστικά. Παλιών καταρχήν στη μορφή τους σοσιαλιστικών στοιχείων, που ξεπεράστηκαν με νέα. Αυθεντικών δημοκρατικών σοσιαλιστικών στοιχείων με γραφειοκρατικά. Είναι αναπόφευκτη η γραφειοκρατία στον σοσιαλισμό, τα σπέρματα της γραφειοκρατίας. Όσο θα υπάρχει απόσπαση της εξουσίας από την κοινωνία, όσο η κοινωνική ιδιοκτησία δεν είναι πραγματικά πλήρως κοινωνική ιδιοκτησία – και δεν μπορεί να είναι από την αρχή – θα έχουμε γραφειοκρατία. Το ερώτημα, που πρέπει να λύσουν οι θεωρητικοί και ιστορικοί είναι: Τα αρχικά αυτά σπέρματα της γραφειοκρατίας, τα οποία γιγαντώθηκαν στην πορεία, οδήγησαν σε ένα τέτοιο γραφειοκρατικό εκφυλισμό, ο οποίος διέβρωσε τις όποιες σοσιαλιστικές τάσεις υπήρχαν στο σύστημα; Σε ορισμένες χώρες είναι εξόφθαλμο αυτό. Το άλλο όμως ερώτημα, που θα θέσει ένας πολιτικός πια, και αυτοί είμαστε εμείς, είναι: Οι κοινωνίες αυτές, μ' όλα τα αδιέξοδά τους, τις κρίσεις τους, είναι ανοιχτές σε μεταρρύθμιση; Είναι δυνατόν από τις κοινωνίες αυτές με μεγάλες μεταρρυθμίσεις επαναστατικού τύπου, να αναγεννηθούν τα φύτρα του σοσιαλισμού; Εγώ λέω ναι! Χωρίς να το 'χουμε αυτό στο χέρι. Σε πολλές απ' αυτές τις κοινωνίες, έχει προχωρήσει τόσο ο εκφυλισμός, η απόσπαση της εξουσίας από την κοινωνία και η ανθρώπινη αλλοτρίωση, όπου πραγματικά έχουμε σαρωτικές εξελίξεις, που ίσως ορισμένες απ' αυτές δεν μπορούν να προσανατολιστούν προς σοσιαλιστικές, δημοκρατικές λύσεις. Σ' αυτό το σημείο είμαι πολύ απαισιόδοξος, χωρίς να βλέπω ως καταστροφή κάθε εξέλιξη. Η ιστορία μπορεί να ανοίξει και αλλιώς το δρόμο της.

Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΩΝ, ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ

ΤΣΙΜΑΣ: Θα ήθελα να αρχίσετε την απάντηση στο επόμενο ερώτημα, που προκύπτει πάλι από τις τοποθετήσεις σας. Αναφερθήκατε και οι τρεις στην Αριστερά υπό όλες τις εκδοχές της και με όλες τις εκφράσεις της. Και θα ήθελα λοιπόν σ' αυτό το ερώτημα, που, υποψιάζομαι, ότι έχει κι ένα πιο άμεσο πολιτικό ενδιαφέρον, την απάντησή σας. Ο αιώνας αυτός για την Αριστερά στον κόσμο ολόκληρο, στην Ευρώπη ειδικότερα, βαρύνεται από το λεγόμενο ιστορικό σχίσμα, κομμουνιστών, σοσιαλιστών, σοσιαλδημοκρατών. Ο αιώνας τελειώνει και το ερώτημα είναι, αν στο τέλος του αιώνα, είναι δυνατόν να υπερβούμε αυτό το ιστορικό σχίσμα, που διαίρεσε την ευρωπαϊκή τουλάχιστον αριστερά, στην κομμουνιστική και την σοσιαλιστική της πτέρυγα.

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ: Ναι, πρέπει να πούμε, ότι το σχίσμα αυτό βέβαια δεν προήλθε από κάποια παρεξήγηση. Και βεβαίως η υπέρβαση του σχίσματος δεν θα προέλθει από το να πούμε εντάξει παραξηγήθηκαμε δίνουμε τα χέρια, πως την πατήσαμε για 100 χρόνια – όλα ήταν ένα λάθος. Σε καμία περίπτωση. Εχει βαθύτερα αίτια αυτό το σχίσμα, που συνδέονται με την ίδια την κοινωνική ανάπτυξη, την ίδια την πορεία και τις αντιφάσεις του εργατικού κινήματος, το ίδιο το πέρασμα στον 20ο αιώνα. Δεν είναι επομένως μια απλή παρεξήγηση. Τώρα βέβαια θα μπορούσε, να μην έπαιρνε τις δραματικές αυτές μορφές, το σχίσμα αυτό. Και να υπάρξουν οι ακρότητες που υπήρξαν. Και από τις δυο πλευρές. Υπήρξαν τέτιες ακρότητες τρομερές. Δεν θέλω να αναφερθώ, να μην ξύσω παλιές πληγές. Ας πούμε σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις, που σκότωσαν επαναστάτες κομμουνιστές. Ή ο σταλινισμός αποκάλυψε σοσιαλφασισμό τα σοσιαλιστικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Όλα αυτά τα πλήρωσαν οι εργαζόμενοι στην Ευρώπη. Το εργατικό κίνημα βρέθηκε απροετοίμαστο στην επέλαση του φασισμού, όπως και σήμερα βρέθηκε πολύ απροετοίμαστο στην επίθεση, χωρίς να κάνω παραλληλισμούς, του νεοσυντηρητισμού. Συζητάμε, λοιπόν, για «υπέρβαση του σχίσματος».

Εγώ θα 'λεγα, ότι προτού φτάσουμε στην υπέρβαση του σχίσματος, που είναι μια ευχή και μια ιστορική αισιοδοξία όλων μας, πρέπει να κάνουμε δραστικές κινήσεις κάποιων επανεξετάσεων και των δυο ρευμάτων. Ήδη στην πορεία της συζήτησης τις κάναμε, αν προσέξατε. Δηλαδή έτσι άρχισα την απάντησή μου στον Κώστα Σημίτη. Είπα, ότι οι σοσιαλδημοκράτες πρέπει να επανεξετάσουν την πορεία τους και να κατανοήσουν, ότι εκτός από την συνέχεια, υπάρχει και η ασυνέχεια. Δηλαδή η κοινωνική μεταβολή. Και πρέπει να θεωρήσουμε Κώστα, ότι οι αξίες αυτές, που ανέφερες, ελευθερία,

Σπύρος Λυκούδης, Πέτρος Κουνιάλης, Τηλέμαχος Χυτήρης

δικαιοσύνη, ισότητα, που βεβαίως τις παλεύει κανείς και σε μια κοινωνία καπιταλιστική, μας ενδιαφέρει να αποτυπωθούν στην ίδια την ουσία μιας καινούργιας κοινωνίας, όχι μιας νέας χίμαιρας σοσιαλιστικού προσανατολισμού. Πρέπει λοιπόν οι σοσιαλδημοκράτες να ανακαλύψουν αυτό που λέμε κοινωνική μεταβολή, να υπερβούν τι: Ένα μικρομεταρρυθμισμό, τον εκφυλισμό πολλών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων σε μια δύναμη διαχειριστική, τεχνοκρατική, πραγματιστική πολιτική δύναμη. Για να μη πω να υπερβούν σε ορισμένες περιπτώσεις μια καθαρά δεξιά πολιτική. Διότι γνωρίζουμε και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, που ουσιαστικά ακολούθησαν, έστω μια ήπια, αλλά οπωσδήποτε συντηρητική πολιτική. Να το υπερβούν αυτό το στοιχείο. Εμείς τι θα ανακαλύψουμε εκ νέου; Οτι εκτός του άλματος, της ασυνέχειας, υπάρχει η συνέχεια μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού. Και τα ανάφερα αυτά. Μίλησα και πριν ότι μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού δεν υπάρχει ένα μεταφυσικό χάος. Ο σοσιαλισμός, αν θέλουμε να είναι σοσιαλισμός σαν αυτόν, που συζητάμε, πρέπει να συμπυκνώσει μια σειρά κατακτήσεις του αστικού πολιτισμού, όπως είναι οι αστικές ελευθερίες, το αστικό δίκαιο, οι μηχανισμοί αυτορρύθμισης, δηλαδή η αγορά κλπ. Αυτή είναι μια πρώτη επανεξέταση που πρέπει να κάνουμε κι εμείς και αυτοί.

Ερχόμαστε αμέσως στο πρόβλημα, μεταρρύθμιση ή επανάσταση. Κι εδώ χρειάζεται μια επαναξιολόγηση και από τις δύο πλευρές. Δεν είναι εύκολο να συμφωνήσουμε αμέσως. Όμως μπορούν οι σοσιαλδημοκράτες, ιδίως οι πιο αριστερές τους εκδοχές, αυτές, που είναι πιο κοντά στο λαϊκό κίνημα, να φύγουν από έναν μικρομεταρρυθμισμό και να προσεγγίσουν

μαζί μας άμεσα προγραμματικά σ' ένα ολικό, δυναμικό, ριζοσπαστικό μεταρρυθμισμό, ο οποίος ανοίγει νέους δρόμους προς τα μπρος.

Τι πιστεύω ότι πρέπει να γίνει πρακτικά σήμερα: Να ανοίξουμε το διάλογο με τους σοσιαλδημοκράτες σ' όλα τα επίπεδα. Για όλα τα θέματα. Αντιλήψεις για το σοσιαλισμό. Όπως αυτά που λέμε σήμερα, που κουβεντιάζουμε – και βλέπετε πόσες παρεξηγήσεις λύνονται ή ποιες καινούργιες δημιουργούνται. Για το σοσιαλισμό. Για τις νέες μορφές δημοκρατίας. Για την αυτοδιοίκηση και την αυτοδιεύθυνση. Κώστα, με την ευκαιρία, διάβασα ένα άρθρο δικό σου στα ΝΕΑ για τη δεκαετία του '90. Μου 'κανε εντύπωση, που είπες ότι χρεωκόπησε το κομμουνιστικό όραμα. Καταλαβαίνω με ποιο νόημα το λες, όμως εγώ θα έλεγα, ότι κάποια στοιχεία απ' αυτό το όραμα, το κομμουνιστικό, μπορούν να αποτελέσουν στοιχεία ανανέωσης της ίδιας της σοσιαλδημοκρατικής, της σοσιαλιστικής σκέψης. Τι εννοώ: Μια κεντρική ιδέα, της ιδέας ή της ουτοπίας ή του οράματος του κομμουνισμού, είναι η απόσβεση του σχίσματος κυβερνώντων - κυβερνωμένων, με τη διαμόρφωση μηχανισμών κοινωνικής αυτοδιοίκησης, κοινωνικής αυτοδιαχείρισης κλπ. Να μια κεντρική ιδέα. Με ρεαλιστικό τρόπο να μιλήσουμε για την απόσβεση του κράτους, που μπορεί να ανανεώσει το σοσιαλιστικό ιδανικό. Προχωρώ παραπέρα: Διάλογος για το σχέδιο και την αγορά. Για το οικονομικό μοντέλο, για τα πάντα. Να προχωρήσουμε το διάλογο στα διεθνή θέματα. Νέα σκέψη, ο κόσμος που αλλάζει κλπ.

Δεύτερον, πιστεύω, ότι πρέπει να προχωρήσουμε σε κοινές πρωτοβουλίες σε παγκόσμιο επίπεδο, όσον αφορά τα οικου-

μενικά προβλήματα, όσον αφορά την Κοινότητα, να βρούμε νέες μορφές συνεργασίας στα πλαίσια της Κοινότητας, κομμουνιστές, σοσιαλιστές, οικολόγοι, άλλες δυνάμεις της αριστεράς, και στο ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αλλά και γενικότερα. Επίσης, όσον αφορά την Ευρώπη. Την οικοδόμηση αυτού, που λέμε «κοινό ευρωπαϊκό σπίτι», που πρέπει να το προσδιορίσουμε και θεσμικά. Που πρέπει να συμφωνήσουμε ότι το σπίτι αυτό θα είναι ένα, αλλά θα έχει διαφορετικά διαμερίσματα. Και δεν σου κρύβω την απογοήτευσή μου, βλέποντας ορισμένους σοσιαλδημοκράτες και μάλιστα σοβαρούς, όπως είναι οι Γερμανοί – γιατί πρόκειται για την πιο σοβαρή σοσιαλδημοκρατία, κατά τη γνώμη μου – να υποκύπτουν στον πειρασμό της προεκλογικής εκστρατείας στη Δ. Γερμανία, και να ρίχνουν κι αυτοί λάδι στη φωτιά της ενοποίησης των δυο Γερμανιών. Νομίζω, ότι αυτό δεν βοηθάει. Αναπτύσσεται μια δυναμική, που ίσως κι αυτοί, που θα ήθελαν στην πορεία να την σταματήσουν – και γω πιστεύω και οι σοσιαλδημοκράτες και με άλλους όρους οι Αμερικάνοι και οι Σοβιετικοί και άλλοι, ενδεχόμενα κάποια στιγμή να πουν να μη προχωρήσει αυτή η διαδικασία, δεν βοηθάει αυτό το πράγμα άμεσα κλπ. – δεν θα μπορούν τότε. Επομένως, πρέπει να μην οδηγηθούμε σε μια αναπαραγωγή σχημάτων του ψυχρού πολέμου. Ας πάρουμε το θέμα των κοινοτήτων ΕΟΚ, ΕΖΕΣ, ΚΟΜΕΚΟΝ. Η λύση δεν είναι, νομίζω, να γίνουν ομόκεντροι κύκλοι γύρω από την ΕΟΚ. Δεν μπορεί να είναι αυτό το στοιχείο της συνάντησης. Ούτε κάποιες χώρες μεμονωμένα να απορροφηθούν στην ΕΟΚ. Πρέπει να πάμε σε τρεις κύκλους εφαπτόμενους κι ένας τέταρτος πανευρωπαϊκός να τους ενώσει. Να προχωρήσουμε δηλαδή στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Τέλος, το μεγαλύτερο πρόβλημα απ' όλα – και εδώ είναι το κρίσιμο σημείο – είναι η συνάντηση κομμουνιστών, σοσιαλδημοκρατών, άλλων δυνάμεων της Αριστεράς, σ' αυτό που λέμε προοδευτική εναλλακτική λύση στην πρόκληση του νεοσυντηρητισμού. Δηλαδή πώς θα γίνουμε ικανοί, να διευθύνουμε ένα πείραμα προοδευτικού εκσυγχρονισμού, μια αναδιάρθρωση της παραγωγής, των παραγωγικών και τεχνολογικών δομών και της κοινωνικής πολιτικής στην Ευρώπη και βεβαίως στην Ελλάδα, που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες του κόσμου της εργασίας.

Όσον αφορά το θέμα της ένταξης στη Σοσιαλιστική Διεθνή, η προσωπική μου γνώμη είναι, ότι δεν πρέπει κανείς να κάνει κινήσεις βιασμένες, που παραχωρούν την ηγεμονία στους σοσιαλδημοκράτες. Υπέρβαση του σχίσματος δεν είναι να γίνουμε εμείς σοσιαλδημοκράτες ή αντίστροφοι. Πιστεύω, ότι πρέπει κανείς να αναπτύξει το διάλογο με τη σοσιαλιστική διεθνή, με όλα τα σοσιαλιστικά κόμματα, πιστεύω όμως, ότι η ένταξη σ' αυτήν – αναφέρομαι τώρα στα κόμματα της δικής μας έμπνευσης – δεν βοηθάει. Δεν αποκλείεται βεβαίως – το 'χω πει και δημόσια – να δημιουργηθούν ιστορικά συνθήκες σύγκλισης. Αλλά πρέπει να μπορούμε σ' αυτή την κίνηση, να δημιουργηθούν τέτοιες συνθήκες, που να πει κανείς, οραματικά μιλώντας, ότι το τέλος αυτού του αιώνα μπορεί να δώσει μια νέα «Διεθνή» – δεν είναι υποχρεωτικά να είναι τυπική, θεσμική – μια νέα «Διεθνή» των δυνάμεων της ειρήνης, της δημοκρατίας, της οικολογίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, δηλαδή

δύο του σοσιαλισμού. Όπου να μην είναι μια «Διεθνή» ομοιογενεποιημένη ιδεολογικά, αλλά να περικλείνει διαφορετικά ρεύματα της Αριστεράς. Αυτό νομίζω θα 'ταν κάτι πολύ σημαντικό. Από κει και πέρα βεβαίως ο καθένας έχει τις απόψεις του. Η γνώμη μου είναι, αντί να συζητάμε, πώς και τι θα γίνει – οριστική υπέρβαση – να μπορούμε σε μια θετική κίνηση, η οποία θα δώσει αποτελέσματα. Και τα αποτελέσματα θα κρίνουν, πώς θα πάμε παραπέρα. Δεν αποκλείεται πραγματικά να 'χουμε μεγάλες αλλαγές. Πιστεύω, ότι οι εξελίξεις στην Ανατολή θα επιδράσουν και στην αριστεροποίηση των σοσιαλιστικών κομμάτων, όσον κι αν αυτό δεν φαίνεται άμεσα.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Το κεντρικό ερώτημα, που κυριάρχησε στο ρήγμα μεταξύ σοσιαλδημοκρατίας και κομμουνιστών, ήταν το ερώτημα: μεταρρύθμιση ή επανάσταση. Οι σοσιαλδημοκράτες πίστευαν ότι η επανάσταση θα ήταν αποτέλεσμα συνεχών μεταρρυθμίσεων, ενώ οι κομμουνιστές πίστευαν ότι οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις δεν πρόκειται να οδηγήσουν στην επανάσταση και ήθελαν άμεσα την επανάσταση. Οπως, σωστά πιστεύω, είπε ο Μίμης, η αντίθεση αυτή τότε ήταν αποτέλεσμα διαφορετικών ταξικών συσχετισμών, διαφορετικής δύναμης των διαφόρων ομάδων μέσα στην εργατική τάξη. Στη Δ. Ευρώπη, που οι πιο αναπτυγμένοι εργάτες ήταν πολυπληθέστεροι – οι αρχιεργάτες, οι ειδικευμένοι εργάτες – η σοσιαλδημοκρατία, ή τα σοσιαλιστικά κόμματα είχαν και πολύ περισσότερη δύναμη. Σε άλλες χώρες όπως στη Σοβιετική Ένωση, όπου δεν υπήρχε τέτοιο στρώμα επεκράτησαν αντίθετα εκείνοι οποίοι πίστευαν, και λόγω των ειδικών συνθηκών, στην άμεση επανάσταση. Το ρήγμα αυτό έχει ξεπεραστεί από τα πράγματα, δεν εξαφανίστηκε επειδή ήταν λάθος, όπως σωστά λέχθηκε, αλλά γιατί οι εξελίξεις οδήγησαν σε κοινωνικές καταστάσεις, οι οποίες δεν δικαιολογούν πια τέτοιες αντιθέσεις. Γιατί δεν τίθενται πια τα ερωτήματα με τον ίδιο τρόπο! Το ρήγμα, λοιπόν, έχει ξεπεραστεί. Διαφορές ωστόσο υπάρχουν. Διαφορές υπάρχουν και αρκετές, γιατί υπάρχουν διαφορετικές ομάδες, διαφορετικά στρώματα στην κοινωνία, με διαφορετικές αντιλήψεις, σχετικά με το πώς θα επιδιώξουν τα συμφέροντά τους. Και χρειάζεται διάλογος, και σ' αυτό συμφωνώ, για να βρεθούν κοινές γραμμές και κοινές επιδιώξεις.

Όμως θα είχα κάποια ερωτήματα σ' αυτά, που είπε ο κ. Ανδρουλάκης. Είπε, ότι υπάρχει ένα πρότυπο ολικού ριζοσπαστικού μεταρρυθμισμού, ή ότι τα κομμουνιστικά κόμματα επιδιώκουν τον ολικό ριζοσπαστικό μεταρρυθμισμό. Κι εδώ θα 'λεγα ποιος είναι αυτός συγκεκριμένα; Πρέπει να εξειδικευτεί σε συγκεκριμένες πολιτικές, για να βρούμε, πού είναι οι διαφορές, αυτή τη συγκεκριμένη στιγμή, από τον μικρομεταρρυθμισμό. Γιατί βεβαίως ο μικρομεταρρυθμισμός μπορεί να οδηγεί σε μια τεχνοκρατική και διαχειριστική αντίληψη, αλλά ο μικρομεταρρυθμισμός είναι κι αυτός ένας αφηρημένος όρος και χρειάζεται μια συγκεκριμενοποίηση του τι επιδιώκουμε και τι πρέπει να αποφύγουμε. Η άποψη η δικιά μου είναι ότι το ρήγμα έχει ξεπεραστεί. Οι αντιθέσεις, που σήμερα υπάρχουν, έχουν κοινωνικές αιτίες, αλλά, όσον αφορά τις πολιτικές, χρειάζεται συζήτηση για συγκεκριμενοποίηση των διαφορών. Πολύ εύκολα τώρα χρησιμοποιούνται ταμπέλες όπως δεξιά και αριστερή πολιτική. Οι ταμπέλες αυτές χρησιμοποιούνται συνήθως με βάση, όπως είπαμε και πριν, δογματικές αντιλή-

ψεις. Ας φέρω ένα παράδειγμα: Την σταθεροποιητική πολιτική, που ακολουθήθηκε και στην Ελλάδα και στις υπόλοιπες χώρες της Δ. Ευρώπης, σε συνέχεια των δυο πετρελαϊκών κρίσεων. Ήταν πολύ συνηθισμένο και λέγεται ακόμα, ότι η πολιτική αυτή ήταν Θατσερική, μονεταριστική, αντιλαϊκή, αντιεργατική. Όμως είναι αναμφισβήτητο, ότι – ας ξεχάσουμε τη χώρα μας, για να μη μας πιέζει η αμεσότητα ως προς την κρίση – σε ορισμένες άλλες χώρες οδήγησε σε συγκράτηση του πληθωρισμού, βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και αύξηση των εισοδημάτων. Αυτό τι είναι μικρομεταρρυθμισμός ή ριζοσπαστικός μεταρρυθμισμός; Και τι θα έκανε σχετικά με ένα τέτοιο πρόβλημα το κάθε σοσιαλιστικό κόμμα; Πώς αντιμετωπίζει την πετρελαϊκή κρίση, την ανάγκη ελέγχου της οικονομίας, όταν η οικονομία της αγοράς είναι δεδομένη;

Να εξηγήσω, γιατί επισημαίνω πάλι το πρόβλημα: Το επισημαίνω γιατί είναι εύκολο να χρησιμοποιούνται όροι, όταν μπαίνουμε όμως στα πολύ συγκεκριμένα πράγματα, πολλές φορές υπάρχουν συγκλίσεις, κι άλλοτε πάλι οι όροι αυτοί οι γενικοί αποδεικνύονται ως αλυσιτελείς για μια αποτελεσματική πρακτική πολιτική. Εγώ πιστεύω, ότι χρειάζεται διάλογος, για να βρούμε τη συγκεκριμένη πρακτική πολιτική, γιατί πολύ καιρό έχουμε ταλαιπωρηθεί με γενικότητες.

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Εγώ νομίζω, ότι το σχίσμα δεν έχει μόνο ιστορία. Είναι το παρόν, ενδεχομένως να 'χει και μέλλον. Το βέβαιο είναι ότι, αν δεν συναντηθούν αυτά τα δυο ρεύματα του εργατικού κινήματος, ικανές πλειοψηφίες, που να μπορούν να αναλάβουν μια νέα ιστορική πρωτοβουλία, δεν μπορούν να δημιουργηθούν. Αρα, ως επιδίωξη, είναι απαραίτητο, να δούμε τις συγκλίσεις. Και να προσδιορίσουμε τους όρους των συγκλίσεων. Δεν θέλω να αναφερθώ καθόλου στο παρελθόν. Αλλωστε γίνεται μια πλούσια συζήτηση διεθνώς, γι' αυτό το σχίσμα, για τους λόγους, που το προκάλεσαν, για τα αποτελέσματα, κλπ. Αλλού θέλω να σταθώ. Στη σύγχρονη κοινωνία, τι γίνεται τώρα. Η κοινωνία τούτη έχει τη δυνατότητα να απορροφήσει τις αντιθέσεις που παράγει; Οπότε κάθε συζήτηση περί συγκλίσεων και περί μετασχηματισμών και περί αλλαγών δεν έχει νόημα. Διότι, καθώς θα απορροφάει τις αντιθέσεις, θα απορροφάει και τις κοινωνικές δυνάμεις, που υποτίθεται, ότι θα κινούνται, για να την αλλάξουν. Και σ' αυτό το ερώτημα εγώ θέλω, να απαντήσω κατηγορηματικά. Οι κοινωνίες τούτες, με όσο πλούτο κι αν δημιουργήσουν, δεν είναι δυνατόν, να λύσουν δυο μεγάλα προβλήματα με βάση το νόμο του κέρδους. Το πρώτο είναι η απασχόληση και το δεύτερο είναι τα οικολογικά προβλήματα. Για να λυθούν αυτά τα δυο τεράστια προβλήματα, πρέπει να γίνουνε τέτιες κοινωνικές επεμβάσεις στη λειτουργία των οικονομιών, που θα οδηγήσουν στην άρνησή τους. Που δεν θα επιτρέπουν, εν πάσει περιπτώσει, να λειτουργούν με βάση μόνο τον νόμο του κέρδους. Αρα οι ίδιες οι αντιφάσεις του συστήματος οδηγούν σε παρόξυνση, κατά τη γνώμη μου, και στη δημιουργία εκείνων των δυνάμεων, που θα κινούνται για να τις αλλάξουν. Και εδώ είναι το κρίσιμο ερώτημα. Ποιες είναι οι δυνάμεις αυτές, τι λένε, πώς θα συνεννοηθούν; Και εδώ αρχίζει η μεγάλη συζήτηση. Το κύριο πρόβλημα, που πρέπει να συζητήσουμε τώρα είναι, τι είναι προοδευτικό στις μέρες μας. Οντως αυτό είναι το κρίσιμο πρόβλημα. Τι είναι προοδευτικό, τι είναι αριστερό.

Αυτό πρέπει να το προσδιορίσουμε. Π.χ. εγώ δεν θεωρώ, ότι είναι αριστερό, εργατική πολιτική, φιλεργατική πολιτική, να βλέπουμε μόνο την αύξηση των ονομαστικών μισθών, όσων απασχολούνται σήμερα στην παραγωγή. Νομίζω ότι το κρίσιμο πρόβλημα, που θα αντιμετωπίσει η Αριστερά στο μέλλον, που προκύπτει από κείνα, που είπα προηγούμενα, το βασικό ανακαταναμητικό πρόβλημα, είναι το θέμα ανακατανομής του χρόνου εργασίας ανάμεσα σε όλους τους ικανούς για απασχόληση, σε μια εποχή, που τα τεχνολογικά δεδομένα αλλάζουν γρήγορα. Και φυσικά, εάν θα ακολουθήσουμε την πεπατημένη, θα έχουμε, όχι κοινωνία των 2/3, αλλά κοινωνία μισού-μισού. Με κοινωνικές πολιτικές ενδεχομένως, που θα δίνουν και κάποιο εισόδημα, σε όσους δεν απασχολούνται, αλλά θα τους αφήνουν οριστικά έξω από τη ζωή. Διότι περί αυτού πρόκειται. Αυτό λοιπόν είναι ένα μεγάλο πρόβλημα.

Δεύτερο, τι θα κάνουμε με το περιβάλλον. Εάν αφήσουμε τα πράγματα να εξελιχθούν έτσι, πολύ γρήγορα δεν θα υπάρχει μέλλον για την ανθρωπότητα. Επομένως, αυτό το θέμα πρέπει να το δούμε από την αρχή. Δεν υπάρχουν πολλά περιθώρια, για να συνεχίσουμε την ποσοτική ανάπτυξη, όπως την γνωρίζαμε. Χρειάζεται να δούμε ριζικές επεμβάσεις, για να υποταχθεί η οικονομική δραστηριότητα σε ποιοτικούς δείκτες, που θα βελτιώσουν τη ζωή του ανθρώπου συνολικά και θα του επιτρέπουν, να έχει ένα επίπεδο ζωής ανεκτό με όλες τις ισορροπίες, που θα διατηρούνται και θα βελτιώνονται.

Πώς τώρα η κοινωνία δημοκρατικά θα επεμβαίνει, για να προσανατολίζει την αγορά στις δυο αυτές κατευθύνσεις, με ποιες πολιτικές θα επεμβαίνει, αυτό θα είναι το θέμα, πάνω στο οποίο θα διαμορφωθούν οι συμμαχίες στο μέλλον. Είναι βέβαιο σήμερα, ότι όλοι επανεξετάζουμε το παρελθόν. Τα αποτελέσματα συγκεκριμένων πολιτικών πρακτικών. Τα αποτελέσματα, που προέκυψαν από την εφαρμογή κάποιων επιλογών. Και στις ανατολικές χώρες και στις δυτικές. Και κείνο, που προκύπτει στο κομμάτι, που προέρχεται από τη μια μεριά του σχίσματος, αυτό το κομμουνιστικό το λεγόμενο, είναι σαφές. Δηλαδή διαρκής διεύρυνση της δημοκρατίας, ώστε, μέσα από τη διεύρυνση της δημοκρατίας, να αποκτάμε κοινωνικό έλεγχο και κοινωνική επέμβαση πάνω στην παραγωγή. Αυτή είναι η διαδικασία, που λέμε «κοινωνικό μετασχηματισμό». Και φυσικά εκείνες οι απολυτότητες ή σοσιαλισμός ή φασισμός κλπ., νομίζω, ότι έχουν ξεπεραστεί, τουλάχιστον στο θεωρητικό επίπεδο. Τι θα γίνει στην άλλη μεριά; Διότι εδώ βλέπουμε κι ένα περίεργο φαινόμενο. Ανοίγει μια συζήτηση το Ιταλικό Κόμμα, αν θα λέγεται κομμουνιστικό και την άλλη μέρα βγαίνει ο Κράξι και λέει, μήπως κι εμείς δεν πρέπει να 'μαστε σοσιαλιστές και να λεγόμαστε δημοκρατικό κόμμα; Εάν αυτή η μετατόπιση πραγματοποιείται, δεν πρόκειται να γίνει συνάντηση.

Εν πάσει περιπτώσει. Νομίζω, πως εκείνο που πρέπει να προσδιορίσουμε τώρα, είναι ότι, για να προκύψει η νέα πλειοψηφία, που μπορεί να αλλάξει τις σημερινές κοινωνίες, είναι απαραίτητη η συνάντηση των δυο ρευμάτων. Η συνάντηση των δυο ρευμάτων δεν μπορεί να γίνει σε κανένα από τα σημεία, που μας δίχασαν στο παρελθόν. Νέες προκλήσεις, νέα προβλήματα αντιμετωπίζουμε και πάνω σ' αυτό όλοι θα πρέπει να επανατοποθετηθούμε και να επανεκτιμήσουμε τις

επιλογές μας και την προοδευτικότητα των επιλογών μας. Εγώ αυτό υποστηρίζω, βεβαίως χωρίς προκαταλήψεις και χωρίς δογματισμούς. Θα ήθελα να προσθέσω εδώ στον κ. Σημίτη, ότι εγώ π.χ. που πρωτοστάτησα στην κριτική εκείνης της πολιτικής, χωρίς να χρησιμοποιήσω ποτέ κανένα από τους όρους μονεταριστικά κλπ., εκείνη η πολιτική, όπως εφαρμόστηκε στην Ελλάδα, είχε δυστυχώς πολλά στοιχεία δογματικά στην σύλληψή της. Διότι, δεν καταλαβαίνω, πώς θα μειώναμε τα ελλείμματα στην Ελλάδα περιορίζοντας το μισθό των 43.000 δρχ. Δεν το 'χω καταλάβει ποτέ αυτό. Ήταν κι αυτό ένα στοιχείο, υπήρχε στην πολιτική αυτή, υπήρχαν πολλά στοιχεία-δάνεια, που μάλιστα είχαν εφαρμοστεί και είχαν αποτύχει στις άλλες κοινωνίες. Και κάπως καθυστερημένα εδώ εμείς πήγαμε να τα εφαρμόσουμε και στην Ελλάδα, που το 50% του εισοδήματος, προέρχεται από μισθούς και το 50% έχει άλλες πηγές. Ομως δεν μπορείς να κάνεις πολιτική οικονομική, επιδρώντας μόνο στο 50%. Δεν είναι αποτελεσματικό μέσον αυτό – τι να κάνουμε – πέραν από την κοινωνική πλευρά, την οποία εγώ μπορώ να χαρακτηρίσω έτσι ή διαφορετικά κλπ. Εκεί υπήρχαν κάποια στοιχεία – εγώ πάντα αυτό έλεγα – δάνεια, που είχαν μέσα τους και κάποιο δογματικό στοιχείο. Θα συνεννοηθούμε σ' αυτά στο μέλλον. Έχουμε, να αντιμετωπίσουμε πολύ δύσκολα προβλήματα τώρα. Πολλά προβλήματα, σταθεροποιητικά και άλλα. Θα τα δούμε. Θα έχουμε την ευκαιρία να ανοίξουμε το μεγάλο διάλογο. Εγώ νομίζω, ότι πρέπει να προχωρήσουμε στο διάλογο. Ο διάλογος δεν είναι μια τελετουργία – συναντήθηκε ο κ. Φλωράκης με τον κ. Παπανδρέου στο ίδιο τραπέζι – έναρξης διαλόγου. Δεν συναντιούνται – δεν γίνεται διάλογος. Διάλογος είναι τούτο, που κάνουμε, αυτό, που θα κάνουμε αύριο. Διάλογος είναι, ο καθένας να πει τη δική του γνώμη πάνω σε κορυφαία ζητήματα, που αντιμετωπίζει η χώρα. Το έλλειμμα και πώς θα μειωθεί, τι θα κάνουμε με τις ΔΕΚΟ, τι θα κάνουμε με τις προβληματικές, που με αφορούν.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Αν μου επιτρέπεις μια προβοκατόρικη ερώτηση, το κλείσιμο των προβληματικών τι είναι, μικρομεταρρυθμισμός, είναι ολικός μεταρρυθμισμός, σοσιαλδημοκρατική παρέκλιση ή κομμουνιστική ορθοδοξία;

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Να απαντήσω σ' αυτό το ερώτημα. Κατ' αρχήν εγώ ουδέποτε υποστήριξα, ότι πρέπει να κλείσουν οι προβληματικές. Εγώ λέω, ότι πρέπει να κάνουμε κάθε προσπάθεια, αφού εξασφαλίσουμε τους εργαζόμενους, να τις εντάξουμε στον παραγωγικό μηχανισμό της χώρας κι εκεί να δούμε με ευρύτητα όλες τις μορφές, που θα χρησιμοποιήσουμε και ποιος θα αναλάβει την εξυγίανσή τους. Εκεί εγώ δεν έχω κανένα δογματισμό. Αλλά θα σας έλεγα απερίφραστα, ότι αυτό είναι συνολικός επαναστατισμός, πώς το είπατε; Βεβαίως, γιατί, αν τώρα μετατοπίσουμε τους πόρους, από εκεί που δεν είναι αποδοτικοί, για να τους διαθέσουμε για επενδύσεις, αν ελευθερώσουμε πόρους, που τους σπαταλούμε τώρα απλώς για να κάνουμε κοινωνική πολιτική, προς κατευθύνσεις, οι οποίες θα επιτρέπουν γρήγορη ανάπτυξη, σε τομείς, που θα εξασφαλίζουν βιωσιμότητα και υψηλούς βαθμούς αποδοτικότητας, αυτό είναι επαναστατική πράξη κι εδώ με την κοινή λογική θα τα βρούμε. Δεν είναι εδώ καμιά θεωρία.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Θα το μεταφέρω στη ΓΣΕΕ αυτό.

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Είχα σήμερα συζήτηση με τη ΓΣΕΕ. Και συμφωνήσαμε. Σήμερα το πρωί είχαμε συνάντηση και κουβεντιάσαμε και πήγαμε καλά.

ΤΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '90

ΤΣΙΜΑΣ: Έχω τον άχαρο ρόλο να περιορίζω θέματα, που είναι πελώρια, σε μικρό χρόνο, για να πάμε παρακάτω. Έχω ένα ερώτημα, που μου γεννήθηκε στη διάρκεια της συζήτησης. Ο γενικός τίτλος της κουβέντας είναι ποια Αριστερά στη δεκαετία του '90, μιλήσαμε για τον ιδεολογικό λόγο της Αριστεράς στη δεκαετία του '90, για την πολιτική της, για τις σχέσεις ανάμεσά στις συνιστώσες της αλλά, δεν ακουμπήσαμε το πρόβλημα των ιδίων των κομμάτων της Αριστεράς. Δηλαδή η Αριστερά στη δεκαετία του '90 θα πάει με τους ίδιους κομματικούς σχηματισμούς, με τα ίδια χαρακτηριστικά; Το πρόβλημα δηλαδή το οργανωτικό, ας το πούμε έτσι, των κομμάτων της Αριστεράς. Το αίτημα για τη δημοκρατία, που αναγνωρίζεται ως κοινός τόπος κάθε σοσιαλιστικού οράματος, αφορά και σε ποιο βαθμό και τα ίδια τα κόμματα, που είναι φορείς του σοσιαλιστικού οράματος.

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: Να συμπληρώσω την ερώτηση με κάτι, που οφείλουμε σε πολλούς από τους αναγνώστες μας. Στις ομιλίες και των τριών προσκεκλημένων μας τονίστηκαν ζητήματα, που έχουν κύρια σχέση με τις εσωτερικές αντιθέσεις της κοινωνίας. Ομως η κοινωνία μας φιλοξενείται – και το επισήμανε ιδιαίτερα ο κ. Γιάνναρος στο τελευταίο κομμάτι της ομιλίας του – μέσα στη φύση. Γεννήθηκε, ζει και θα υπάρχει αδιάρρηκτα δεμένη με αυτή. Το ερώτημα, που θέτει ένα μέρος της αριστεράς οι λεγόμενοι οικολόγοι και όχι μόνο αυτοί βέβαια, είναι: εξακολουθούν αυτές οι εσωτερικές αντιθέσεις της κοινωνίας, να κατέχουν την προτεραιότητα στη σκέψη της αριστεράς, ή μήπως η «εξωτερική» αντίθεση κοινωνίας – φύσης παίρνει την εκδίκησή της σήμερα από την αριστερά. Μήπως η συζητούμενη υπέρβαση, που αφιερώσαμε το προηγούμενο μας ερώτημα για το σχίσμα, έρθει – αν έρθει – πολύ αργά και δεν αποτελεί συνάντηση στη ζωή, αλλά στον προθάλαμο του νεκροταφείου της ανθρωπότητας; Ιδιαίτερα για τη χώρα μας. Αν θα μπορούσατε να το συνδυάσετε αυτό με την απάντηση του ερωτήματος, που βάζει ο Παύλος, γιατί έχει μεγάλη σχέση και με την οργανωτική δομή των κομμάτων και με τη λογική, που επικρατεί στα κόμματα σε πολιτικό επίπεδο σήμερα. Δηλαδή τι ρόλο επιτέλους θα παίζει για τα κόμματα της ευρύτατης αριστεράς στην ελληνική κοινωνία, το πρόβλημα της οικολογίας, το συγκεκριμένο, που το νοιώθουμε, το αναπνέουμε κάθε μέρα.

ΤΣΙΜΑΣ: Είναι δυο ερωτήματα, κρίσιμα κατά τη γνώμη μου και τα δύο. Ας τα απαντήσουμε με τον ίδιο κύκλο.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Το ερώτημα κ. Τσίμα είναι για τη μορφή των κομμάτων. Τα σοσιαλιστικά κόμματα έχουνε στις διάφορες χώρες, όπου υπάρχουν, διαφορετικές μορφές, δεν είναι όλα τα ίδια, αλλά, θα έλεγα, ότι διακρίνονται από μια ελευθερία συ-

ζήτησης. Αντίθετα, τα κομμουνιστικά κόμματα, με βάση την αντίληψη του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, έχουν ένα περιορισμένο πλαίσιο ελεύθερης συζήτησης.

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ: Από τους τρεις μας, ο μόνος, που έχει καθαιρεθεί είστε σεις, προς το παρόν.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Μίμη, όμως δεν πρόσεξες. Ξεχώρισα την ελληνική περίπτωση. Θα ήθελα, να διευκρινήσω πρώτα ένα σημείο: ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων, η οποία θέλει να εξασφαλίσει πειστικότητα στα συμπεράσματά της, πρέπει να είναι διαμορφωμένη με τρόπο τέτιο, ώστε να δίνει την μεγαλύτερη δυνατή πληροφόρηση, και να περιορίζει την αντιπληροφόρηση. Μια διαδικασία λήψης αποφάσεων, που μπορεί να πείσει, είναι μόνο αποτέλεσμα ορισμένων προϋποθέσεων, οι οποίες εξασφαλίζουν σε όλους τους συμμετέχοντες τη μεγαλύτερη δυνατή πληροφόρηση και τη μεγαλύτερη δυνατή έκφραση γνώμης. Εάν τα σοσιαλιστικά κόμματα στο μέλλον θέλουν να έχουν πειστικότητα, πρέπει να εφαρμόσουν απарέγκλιτα αυτές τις αρχές. Οι διαδικασίες αποφάσεων πρέπει να είναι αποτέλεσμα ελεύθερης πληροφόρησης, διαλόγου και συζήτησης. Η δημοκρατία είναι και θέμα διαδικασίας και τα κόμματα πρέπει να κατοχυρώσουνε στο εσωτερικό τους διαδικασίες τέτιες, ώστε να εξασφαλίζουνε τη δημοκρατία. Αλλιώς δεν θα έχουνε τη δυνατότητα προσαρμογής. Αυτό ισχύει για όλο τον αριστερό χώρο. Και πρέπει τα κόμματα να επιδιώξουν αυτό το στόχο. Ενα δεύτερο σημείο, το οποίο νομίζω, χρειάζεται προσοχή και παίζει ιδιαίτερο ρόλο στην Ελλάδα, αλλά και αλλού, είναι το θέμα του λαϊκισμού. Τα κόμματα της αριστεράς πολλές φορές παρασύρονται ή ασπάζονται μια τακτική αποδοχής αιτημάτων, προβολής συνθημάτων και ιδίως διαχωρισμού της κοινωνίας σε καλούς και κακούς. Παρασύρονται σε μια τακτική, όπου αντιπαραθέτουμε κάποιες ιδεολογικές θέσεις χωρίς διαφοροποίηση απέναντι στα γεγονότα. Αυτό δεν διευκολύνει την κρίση, την εκτίμηση, την ανάλυση, δημιουργεί ιδεολογικές αγκυλώσεις, σπρώχνει σε λάθος κατεύθυνση. Χρειάζεται, λοιπόν, μια συνεχής ανάλυση, μια συνεχής εξέταση, συνεχής αντιπαράθεση με το δογματισμό, συνεχής αντιμετώπιση του λαϊκισμού. Και το πρώτο και το δεύτερο σημαίνει, ότι στοιχείο της πολιτικής των σοσιαλιστικών κομμάτων, ή στοιχείο, που χαρακτηρίζει τα σοσιαλιστικά κόμματα, πρέπει να είναι ο κριτικός ορθολογισμός. Δηλαδή η υποχρέωση να στέκονται κριτικά απέναντι στα γεγονότα, να αναλύουν, να μελετούν, να συνεισφέρουν στοιχεία, να πληροφορούν, να εξετάζουν συνεχώς και να αναμορφώνουν την ιδεολογία. Στοιχείο της οργάνωσης και της πολιτικής των σοσιαλιστικών κομμάτων, πρέπει να είναι η συνεχής επανεξέταση, ο πειραματισμός, η νέα διαμόρφωση θέσεων.

Επαναλαμβάνω, λοιπόν, τρία θα έβλεπα τα χαρακτηριστικά: το πρώτο είναι η διαδικασία με πλήρη πληροφόρηση κι ελεύθερη ανταλλαγή απόψεων, το δεύτερο είναι η αντιμετώπιση του δογματισμού και του λαϊκισμού και το τρίτο σε συνάρτηση με τα δυο πρώτα στοιχεία, είναι ο κριτικός ορθολογισμός.

Τώρα όσον αφορά την ειδική ελληνική περίπτωση, θα επαναλάβω αυτό, που έχω πει και σε άλλες περιπτώσεις. Πρώτα μια διευκρίνιση. Δεν έχω ποτέ καθαιρεθεί, έχω παραιτηθεί δύο ή τρεις φορές, δεν θυμάμαι πόσες ακριβώς, αλλά δεν έχω καθαιρεθεί. Το ΠΑΣΟΚ είναι μια ειδική περίπτωση στην Ελ-

λάδα για τον εξής απλούστατο λόγο: Πρέπει να έχουμε συνείδηση ποιες είναι οι ελληνικές συνθήκες. Πώς δημιουργήθηκαν τα ελληνικά κόμματα. Τα ελληνικά κόμματα δεν ξεφύτρωσαν από έναν ιδεατό κόσμο. Η σοσιαλιστική συνιστώσα της αριστεράς ξεπήδησε από ένα χώρο, όπου υπήρχαν από πολύ παλιά, οι σχηματισμοί με τους αρχηγούς, όπου υπήρχε πολύ έντονος ο λαϊκισμός, όπου υπήρχε πολύ έντονος ο ριζοσπαστισμός. Το σχήμα του ΠΑΣΟΚ δεν είναι τυχαίο. Αντικατοπτρίζει τις ειδικές ελληνικές συνθήκες, όπως υπήρχαν από την εποχή του '60 και του '70. Με την εξέλιξη οι συνθήκες αυτές ξεπερνιούνται. Και γι' αυτό η θέση μας είναι, η θέση η προσωπική μου και πολλών άλλων συντρόφων, ότι επειδή ακριβώς ξεπεράστηκαν αυτές οι συνθήκες, είναι αναγκαίο να κάνουμε κάποιες προσαρμογές. Πρέπει να γίνει συζήτηση, μέσα στο κόμμα, πρέπει ανοιχτά να θιγούν διάφορα θέματα, πρέπει οι διαδικασίες να λειτουργήσουν, για να μπορέσουμε, να φτιάξουμε ένα κόμμα, το οποίο να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες συνθήκες. Δεν πρέπει να βλέπουμε το ΠΑΣΟΚ ξεκομμένο. Όπως και το ΚΚΕ δεν είναι ξεκομμένο από τις ειδικές ελληνικές συνθήκες. Δεν είναι το ΠΑΣΟΚ το ίδιο με τα σοσιαλιστικά ή τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Δ. Ευρώπης, γιατί οι συνθήκες, στις οποίες δημιουργήθηκαν εκείνα, ήταν τελείως διαφορετικές. Κι' εκείνα έχουν μακρόχρονη ιστορία κλπ. Μη ξεχνάμε, ότι το Γερμανικό Σοσιαλιστικό Κόμμα έγινε από τον Μαρξ, πριν εκατόν τόσα χρόνια. Παίζει κάποιο ρόλο αυτό. Αυτά ως προς την ειδική ελληνική περίπτωση.

ΤΣΙΜΑΣ: κ. Γιάνναρε, εκ των πραγμάτων περιορίζουμε τη συζήτηση στο ένα ερώτημα, σ' αυτό, που αφορά τα κόμματα, διό-

τι αλλιώς θα γίνουν πολύ μακρές οι απαντήσεις.

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Στο δικό μας το κόμμα λέμε, ότι το κόμμα πρέπει να 'ναι πρότυπο της κοινωνίας, που θέλεις να φτιάξεις. Αυτό, ως επιδίωξη και ως σύνθημα είναι καλό. Έχει μέσα του και μια αλήθεια. Δηλαδή, όταν επιδιώκεις με μια ισχυρή γραφειοκρατία να χειραγωγήσεις την κοινωνία προς εκείνο που είναι εκ των προτέρων δοσμένο και να προσαρμόσεις την κοινωνία σ' ένα μοντέλο, που έχεις φτιάξει, αυτό οδηγούσε κατ' ανάγκη και στο αντίστοιχο κόμμα, το οποίο θα είχε την αντίστοιχη δομή, μια γραφειοκρατική δομή ηγέτη σύμβολο, κόμμα ελεγχόμενο.

Εφόσον ο στόχος της Αριστεράς θα είναι η διαρκής διεύρυνση της δημοκρατίας και μέσα από τη διεύρυνση της δημοκρατίας θα περάσουμε στον κοινωνικό έλεγχο, στην ισότητα, στην αλληλεγγύη και μέσα από την έκφραση των πλειοψηφιών, θα κάνουμε τις μεταβολές, οι γραφειοκρατίες ως ενδιαμεσα στρώματα και εσωκομματικές λειτουργίες, και ως σύμβολα, οπωσδήποτε, είναι περιττά πράγματα και το σύμβολο, που θα τις εκφράζει, είναι περιττά πράγματα και θα αποβληθούν. Θέλω να πω ακόμη μια λέξη: ότι είναι φανερό, ότι η οργανωτική δομή και η λειτουργία των κομμάτων σ' αυτές τις σημερινές κοινωνίες, οφείλουν ν' αλλάξουν – άκουσα τον κ. Σημίτη να λέει πριν λίγο για την πληροφόρηση κλπ. Η πληροφόρηση είναι δεδομένη. Δεν προέρχεται ούτε από κόμματα, ούτε από καθοδηγήσεις, έρχεται από την κοινωνία, επομένως η οργανωτική λειτουργία δεν έχει σαν στόχο την πληροφόρηση πια. Αλλά έχει σαν σκοπό να συνενώσει αντιλήψεις και να διαμορφώσει κοινές πολιτικές και κοινές επιλογές, για να κινητοποιήσει το κόμμα μέσα στην κοινωνία προς τις επιδιώξεις, που εκείνο θέλει. Αυτό οπωσδήποτε θα 'χει συνεπώς επιπτώσεις πάνω στη δομή των κομμάτων, δεν ξέρω τι τύχη θα 'χουν οι ΚΟΒ π.χ. σε μια κοινωνία, που έχει ανάγκη από κινήματα, δεν ξέρω αν θα λειτουργούμε με ΚΟΒ και τα αντίστοιχα, κάτι άλλο θα πρέπει να ανακαλύψουμε. Κι ακόμη θα 'χει και την επίπτωσή του στον τρόπο, που επιλέγονται τα στελέχη. Όλες αυτές οι γραφειοκρατίες, που επιλέγουν κάποια στελέχη, τα οποία δεν ξέρω τι σχέση έχουν με τις κοινωνίες. Εγώ σας λέω τώρα: το παλιό ΚΚΕ-εσ θεωρείτο, ότι ήταν το πλέον δημοκρατικό κόμμα. Κι εκεί συνέβαινε το πλέον παράδοξο πράγμα. Ο γραμματέας του κόμματος για μια περίοδο, να μην είναι ούτε κείνος, που 'ταν καταξιωμένος στην ελληνική κοινωνία, ούτε κείνος, που 'ταν καταξιωμένος μέσα στο κόμμα του. Μέσα από γραφειοκρατίες και παραλλαγές ο Λεωνίδας Κύρκος γινόταν μόνο μέλος του εκτελεστικού γραφείου. Οι γραφειοκρατίες, οι οποίες είναι δομημένες γι' άλλες επιδιώξεις και για να ελέγχουν δρουν παραμορφωτικά.

Όλα αυτά θα αλλάξουν, πηγαίνουμε προς κόμματα πολύ πιο δημοκρατικά, τα οποία περισσότερο θα 'χουν σαν σκοπό, να εκφράσουν τις τάσεις της κοινωνίας κι όχι να την χειραγωγήσουν προς ορισμένες κατευθύνσεις και προς ορισμένους στόχους, που κάποιοι σοφοί εγκέφαλοι και κάποιοι προφήτες έχουν εκ των προτέρων μοντάρει.

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ: Ο Κώστας ρώτησε για τον μικρομεταρρυθμισμό, τον μεγαλομεταρρυθμισμό κλπ. Ξέρετε ότι η Θάτσερ αποτελεί τη μεγαλύτερη μεταρρυθμίστρια της τελευ-

ταίας 20ετίας. Οχι μικρομεταρρυθμισμό, σαρωτικές μεταρρυθμίσεις κάνει. Είναι άκρως ανατρεπτική σε συντηρητική κατεύθυνση. Επομένως – γιατί το λέω αυτό – το πρόβλημα δεν είναι ποσοτικό. Το θέμα είναι, αν θα κάναμε ένα δυναμικό μεταρρυθμισμό – μετασχηματισμό, ο οποίος θα εισάγει στην κοινωνία νέα κριτήρια στην ανάπτυξη, στην πολιτική, στην εξουσία, αν θα εισάγουμε νέες δομές, νέους θεσμούς, που απηχούν και άλλες ανάγκες και τα συμφέροντα άλλων δυνάμεων. Δηλαδή του κόσμου της εργασίας, του κόσμου του πολιτισμού κλπ. Αυτό είναι το θέμα. Γιατί μπορούμε να κάνουμε έναν μεταρρυθμισμό τολμηρό, και μάλιστα να τον κάνουν σοσιαλιστικά κόμματα, αλλά, που να απηχούν κυρίως τις ανάγκες συσσώρευσης του κεφαλαίου. Δεν συζητάμε για τέτοιο μεταρρυθμισμό. Οσον αφορά το ερώτημα για τα οικολογικά, ήθελα να πω μόνο μια φράση: ότι η εκρηκτικότητα του οικολογικού προβλήματος, μας οδηγεί σαν αριστερά, να αναθεωρήσουμε τα κριτήρια της ίδιας της προοδευτικότητας. Η παραγωγικίστικη και καταναλωτική αντίληψη δηλαδή «περισσότερο εισόδημα, περισσότερη ανάπτυξη» είναι ουσιαστικά ξεπερασμένη. Το πρόβλημα για τον εργαζόμενο δεν είναι να λύνεις μόνο καταναλωτικές ανάγκες με την ύπαρξη τέτοιου οικολογικού προβλήματος, αλλά να δεις συνολικά την ποιότητα ζωής.

Πάω τώρα στα κόμματα της Αριστεράς. Γενικά στα κόμματα της Αριστεράς. Στα κομμουνιστικά κόμματα, σοσιαλιστικά, οικολογικά κλπ. Αρχίζοντας την πρώτη μου απάντηση, μίλησα για το ποια θα είναι η νέα αριστερά, ότι πάμε να δημιουργήσουμε μια νέα αριστερά, ανεξαρτήτως των ρευμάτων στα οποία ανήκει. Το ποια θα είναι η νέα αριστερά, δεν θα καθοριστεί από κάποια επιφοίτηση, από ένα εγκεφαλικό σχέδιο, αλλά από υπαρκτές ανάγκες, από υπαρκτές τάσεις. Και ανέπτυξα μια σειρά τέτοιες τάσεις. Τώρα θα ήθελα να προσθέσω, όσον αφορά τη δομή και λειτουργία των κομμάτων, ότι φαίνεται πια, ότι τα κόμματα στο τέλος του 20ου αιώνα, πρέπει να παντρέψουν πολύ περισσότερο την πολιτική, με την επιστήμη. Οχι με θεωρίες – χίμαιρες, όχι να εφαρμόζουν πάλι «θεωρίες», αλλά να διασυνδεθούν ουσιαστικότερα με τον κόσμο των συγκεκριμένων επιστημών. Ούτε να χειρίζονται το μαρξισμό ως επιστήμη των επιστημών. Οχι σε μια «διαλεκτική» υπεράνω της πραγματικότητας, η οποία έχει λυμένα όλα της τα προβλήματα στην τσέπη. Πρέπει ο μαρξισμός, η σκέψη της αριστεράς να υπερβεί τον Χεγκελιανό ορίζοντα, ο οποίος κυριολεκτικά δεινοπάθησε τη σκέψη της Αριστεράς, σε ένα «διαλεκτικό» δογματισμό και στη διαμόρφωση πέντε-έξι «διαλεκτικών» εξισώσεων, που ο Στάλιν τις τακτοποίησε και στα κουτάκια των «νόμων της διαλεκτικής». Η επιστήμη – σαν επιστήμη – πρέπει να αντιμετωπίζεται. Αλλά δεν αρκεί η επιστήμη, διότι θα φτάσουμε σε έναν επιστημονισμό. Μάλιστα να παντρέψουμε την πολιτική με την επιστήμη στα κόμματα της Αριστεράς, με πολύ ουσιαστικό τρόπο, με τις εξειδικευμένες γνώσεις και με τη γνώση των ανθρωπιστικών επιστημών, της κοινωνιολογίας κλπ., να ανεβάσουμε δηλαδή το διανοητικό φορτίο των κομμάτων της αριστεράς, τη διανοητικότητά τους, αλλά ταυτόχρονα μας χρειάζεται η δημοκρατία και εννοώ εδώ την ελεύθερη διατύπωση των ιδεών και την

Πανός Σκοτεινωτής, Νικανόρος Κεπεσης, Παντελής Ροκος

ελεύθερη διατύπωση των κοινωνικών αναγκών μέσα από κινήματα και από αγώνες. Αυτό θα είναι το δεύτερο στοιχείο, που θα ωριμάσει, θα ανανεώσει την πολιτική της Αριστεράς. Να εκφράσω την έντονη αντίθεσή μου προς αυτό που είπε ο Γιάνναρος. Οτι, δηλαδή, το κόμμα που θα οικοδομήσουμε είναι το πρότυπο της κοινωνίας, την οποία θα φτιάχνουμε. Ισαίσα αυτή η λογική οδήγησε στον σταλινισμό. Τι ήθελα να πω. Τα κόμματα είναι λίγο-πολύ ιδεολογικές ενότητες. Βεβαίως, πρέπει να έχουν ελεύθερη αντιπαράθεση ιδεών. Αλλά η κοινωνία έχει μια διαφορετική δομή συμφερόντων, αντίθετων συμφερόντων, ανταγωνιστικών συμφερόντων, έχει διαφορετικές ιδεολογίες, πολλαπλά κόμματα. Οδηγούμαστε σ' ένα κομματικό και κρατικό ολοκληρωτισμό, με αυτή τη φράση, που είπες Γρηγόρη. Ξέρω, φυσικά το λες με ένα τελειώς αντίθετο νόημα. Και θα πω μετά – αλλά να προσέξουμε λίγο αυτό. Γιατί, αν θέλουμε μια κοινωνία πολλαπλότητας κοινωνικής και πολιτικής, ασφαλώς θα καταργήσουμε πρώτα πρώτα την έννοια κόμμα-κράτος ή την έννοια κόμμα - ολοκλήρωση της κοινωνίας. Καταλαβαίνουμε και νομίζω, ότι καταλαβαίνει και το ακροατήριο γιατί με αυτό το σχήμα μπορούμε να καταλύσουμε την ελεύθερη αντιπαράθεση πολιτικών και κοινωνικών συμφερόντων στην σοσιαλιστική κοινωνία, που οραματιζόμαστε.

Θα περάσω στο δεύτερο επίπεδο, της δομής. Κατ' αρχήν το πρόβλημα της ηγεσίας. Βλέπετε, στο κομμουνιστικό κίνημα υπήρξε από ένα ιστορικό σημείο και ύστερα μια εκτροπή στο θέμα ηγεσία. Η παράδοση της εποχής του Μαρξ και του Εν-

γκελς, έσβησε κάποια στιγμή στο θέμα αυτό και σ' άλλα. Δηλαδή γύρω στο '25-'28 με τη στροφή τη σταλινική. Διότι στο κόμμα του Λένιν, πρέπει να γνωρίζετε πολύ καλά, ότι είχαμε εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά, παρά το ότι έλεγε «δημοκρατικός συγκεντρωτισμός». Άλλα χαρακτηριστικά. Δεν έχουμε μια άκρως ιεραρχική, μονολιθική, διοικητική δομή. Αυτό ήταν ένα καίριο στοιχείο της σταλινικής στροφής. Πάω στο θέμα ηγεσία. Σήμερα συζητούνται στη Σοβιετική Ένωση, στ' άλλα κομμουνιστικά κόμματα και σοσιαλιστικά κόμματα το πρόβλημα της ουσιαστικής συλλογικότητας στην ηγεσία, της εναλλαγής στις ηγετικές θέσεις, της τακτής προθεσμίας στη νομή ηγετικών κομματικών θέσεων, βουλευτικών και υπουργικών αξιωμάτων, της συμμετοχής της κοινωνίας στην ανάδειξη των στελεχών, το δημόσιο έλεγχο των στελεχών και μια σειρά άλλα πράγματα που συνιστούν αποδραματοποίηση στο θέμα ηγεσία. Πρέπει ολοκληρωτικά στην Αριστερά, να υπερβούμε τη λογική της νομής του μηχανισμού ή της νομής της εξουσίας μέσα στα κόμματα. Να υπενθυμίσω, ότι ο Μαρξ ή ο Ενγκελς ουδέποτε διεκδίκησαν να είναι ηγέτες στα κόμματα. Δηλαδή το λέω, για να απομυθοποιησουμε την έννοια ηγεσία. Ούτε ο Λένιν έγινε γραμματέας του κόμματος. Το λέω αυτό, για να ανακτήσουμε αυτή τη συλλογική κουλτούρα, που ήταν στοιχείο του εργατικού κινήματος και κάποια στιγμή αποσβέστηκε. Δηλαδή να βγούμε από τη λογική των «χαρισματικών» ηγεσιών, ή των ιστορικών ηγεσιών, ή των ισόβιων ηγεσιών, ή των ηγεσιών θεματοφύλακων του κόμματος, ή της ταύτισης της κομματικότητας με την απο-

δοχή μιας ηγεσίας, ή του «δικτάτορα» - ηγέτη, που είναι χαρακτηριστικά πολλών εκδοχών της αριστεράς με διάφορες, βεβαίως, παραλλαγές.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Ο δικτάτορας ηγέτης σε όλη την Αριστερά... Σε ορισμένου τύπου αριστερά ο δικτάτορας ηγέτης.

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ: Δεν θέλω να ξύσω πληγές. Προχωρώ στο θέμα της δομής στα αριστερά κόμματα. Είναι σαφές, ότι οι δημόσιες συζητήσεις, ο δημόσιος διάλογος, όχι μόνο στις παραμονές των συνεδρίων, αλλά διαρκώς η δημόσια συζήτηση των εναλλακτικών προτάσεων, των εναλλακτικών στρατηγικών, που έχει κάθε στιγμή κάθε κόμμα, πρέπει να συζητούνται εκ των προτέρων απ' όλα τα μέλη του. Δεν μπορεί, δηλαδή, μια ηγεσία να μονοπωλεί τις αποφάσεις μέσω έστω μιας δημοκρατικοφανούς επικύρωσης. Επίσης, πάλι να διαφωνήσω με τον Γιάνναρο. Που λέει, ότι στη νέα αριστερά, που οραματιζόμαστε, θα καταργήσουμε τις ΚΟΒ. Δυστυχώς η αριστερά δεν υπέφερε από τις ΚΟΒ, από κάποιους άλλους υπόφερε. Αν θέλουμε να αναπτύξουμε στην κοινωνία και στο κίνημα το αυτοδιοικητικό στοιχείο και το στοιχείο αυτενέργειας των μαζών, αν θέλουμε να υπερβούμε την απόσπαση της πολιτικής από την κοινωνία, μάλλον πρέπει να στραφούμε στις ΚΟΒ και να αναποδογυρίσουμε το σχήμα των κομμάτων όλης της αριστεράς. Ποιο είναι το σχήμα; Είναι η πυραμίδα η αντεστραμμένη. Ετσι. Δηλαδή τα στελέχη μαζεύονται προς τα πάνω και κάτω, όσο πάει, γίνεται ατροφική η παρουσία τους. Δηλαδή γιγαντώνεται ο μηχανισμός, με πολλά αλλεπάλληλα στρώματα και ατροφεί η βάση. Αυτό πρέπει να το αναποδογυρίσουμε, κυριολεκτικά να ανατρέψουμε τη διοικητική, πυραμιδική διάταξη. Αυτό πρέπει να είναι ένα στοιχείο δομικής μεταρρύθμισης των κομμάτων της αριστεράς. Δηλαδή σε πιο ευλύγιστες φόρμες, που θα μεγαλώσουν το ρόλο και την πρωτοβουλία των πρωτογενών κυττάρων των οργανώσεων της αριστεράς. Να γίνουν οι οργανώσεις βάσης πραγματικά κυρίαρχες δυνάμεις με αποφασιστικό ρόλο. Να μειωθούν επομένως όλοι οι ενδιάμεσοι αλλεπάλληλοι κρίκοι - είναι το πρόβλημα - και επομένως ο διοικητικός, ο γραφειοκρατικός μηχανισμός, ο οποίος τείνει να θεωρεί τον εαυτό του, την αυθεντία του ως το κόμμα. Επίσης να πούμε κάτι άλλο. Συχνά τονίζουμε τη συμμετοχή των μελών και καλά κάνουμε. Αλλά τα κόμματα δεν είναι σχέτες, το κόμμα της αριστεράς στο τέλος του 20ου αιώνα δεν μπορεί να είναι μια σχέση. Μια «πρωτοπορία». Πρέπει, αν θέλει, να είναι κόμμα της Αριστεράς του 2000, να ενσωματώνει την ίδια την κοινωνία, τις ίδιες τις μάζες στη λήψη αποφάσεων, που το αφορούν. Δεν μπορεί να λέει: είναι δική μου υπόθεση αυτό. Δεν είναι καθόλου δική σου υπόθεση. Αφορά την κοινωνία. Και πρέπει να δίνεις λόγο σ' αυτήν. Κι εδώ ερχόμαστε στο θέμα της απορρητομανίας, της δημοσιότητας, του ελέγχου, του δημόσιου απολογισμού.

Φτάνουμε επομένως στη σχέση κόμματος - κοινωνίας. Εδώ πρέπει να πούμε, ότι τα κομμουνιστικά κόμματα περισσότερο πρέπει να απαλλαγούν από ένα γιακωβινισμό, ο οποίος είναι υπόλειμμα της φάσης εκείνης, την οποία έζησαν, την προηγούμενη, τη δύσκολη. Τα σοσιαλιστικά κόμματα πρέπει να απαλλαγούν περισσότερο από αυτό που ονόμασες πελατειακό δίκτυο, λαϊκισμός, τη διάθεση να λες στον καθένα, ότι θέλει να ακούσει. Χωρίς να πω ότι λαϊκισμός είναι μόνο γνώρισμα

ενός ρεύματος, μπορεί να αναπτύσσεται σε όλους τους φορείς και σ' όλα τα κόμματα - και αναπτύσσεται βέβαια. Το ΠΑΣΟΚ ανάπτυξε ως τα έσχατα αυτή την πρακτική. Επίσης να απαλλαγούμε από το «καθοδηγητικό» σύμπλεγμα απέναντι στην κοινωνία, το σύμπλεγμα το «πρωτοποριακό» απέναντι στην κοινωνία, δηλαδή από μια πατερναλιστική, υπερκαθοδηγητική αντίληψη απέναντι στην κοινωνία, και βεβαίως από τη λογική του κόμμα-κράτος ή κόμμα-αντικράτος. Από αυτή τη λογική, από την οποία δεινοπάθησε η Αριστερά. Δηλαδή η αφομοίωση του κόμματος από το κράτος. Ή η φιλοδοξία του κόμματος να γίνει κράτος, ή να γίνει αντικράτος. Να υπερβούμε τη λογική κόμμα-εκκλησία, με τους ορθόδοξους και τους αιρετικούς. Αυτές τις κατηγορίες πρέπει να τις υπερβούμε. Να εξασφαλίσουμε την κομματική ενότητα δράσης στην κοινωνία με εντελώς διαφορετικούς όρους απ' αυτούς της διοικητικής ομοφωνίας και της κατάργησης του δημόσιου διαλόγου.

Γενικότερα κάθε κομματική δομή άκρως ιεραρχική, διοικητικού τύπου έχει την εγγενή τάση να ωθεί τις αποφάσεις όλο και προς τα πάνω, να οδηγεί σε υπερσυγκέντρωση εξουσίας στο κόμμα και στο κράτος, αν πρόκειται για κυβερνητικό κόμμα, να μετατρέπει την εσωκομματική δημοκρατία σ' ένα τελετουργικό επικύρωσης ειλημμένων αποφάσεων μέσα από Συνέδρια προκατασκευασμένης σύνθεσης, να αυτοαναπαράγει τις ηγεσίες από τον ίδιο τον εαυτό τους, να επιδιώκει τη διοικητική ομοιομορφία, απονομιμοποιώντας την αντίθετη άποψη, να αυτονομεί το μηχανισμό, ο οποίος ταυτίζεται με το κόμμα, επικυριαρχεί σ' αυτό, όταν δε το «πνίγει», να εκφυλίζει τη θεωρία σ' ένα κωδικοποιημένο «πάτερ ημών», να αναγορεύει την ηγεσία σε μοναδικό και προνομιακό εκφραστή του κομματικού συμφέροντος, να κλιμακώνει όλο και περισσότερο την απόσπαση από την κοινωνία. Μια τέτια δομή χάνει τη δημοκρατική ελαστικότητα της ομαλής συνύπαρξης των διαφορετικών απόψεων, της δημοκρατικής ανοχής στη διαφορετικότητα, δυσκολεύεται να διευθετήσει τις αναπόφευκτες αντιθέσεις της και τις αντιθέσεις της κοινωνίας, που εσωτερικεύονται σ' αυτήν, έχει μειωμένη δυνατότητα αυτοανανέωσης και ωθείται κατά περιόδους σε καταστροφικές κρίσεις κορυφής.

Η πάση θυσία διοικητική συνέχεια και ομοφωνία οδηγεί στο εντελώς αντίθετό της, στην απόλυτη ασυνέχεια, όπως δείχνει η ιστορική πείρα πολλών κομμουνιστικών κομμάτων, που κάθε ηγετικός κύκλος, που διαρκεί μερικές δεκαετίες, μοιραία ξεπερνιέται μέσω δραματικών κρίσεων και στροφών. Οδηγεί στην υποκατάσταση της «τάξης» από το κόμμα, του κόμματος από την ΚΕ, της ΚΕ από ένα στενό κύκλο προσώπων και σ' ένα μηχανισμό εγγυητή της «συνέχειας» και της αυτοαναπαραγωγής. Τα ακραία εκφυλιστικά φαινόμενα στα κόμματα της Ανατολής προειδοποιούν τα κομμουνιστικά κόμματα και γενικότερα τα κόμματα της Αριστεράς για τις αναγκαίες ριζικές δομικές μετατροπές σ' αυτά. Τα φαινόμενα αυτά στέλνουν ένα έσχατο προειδοποιητικό σήμα κινδύνου. Δε θα αναλύσω τους αστικούς, γραφειοκρατικούς εκφυλισμούς πολλών σοσιαλιστικών και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων.

Και κλείνω με τούτο. Εδώ έχει αξία αυτό που λέει ο Γιάνναρος για το κομματικό και κοινωνικό μοντέλο. Αν πράγματι

ονειρευόμαστε μια κοινωνία αυτοδιοικούμενη, αυτοδιευθυνόμενη, πρέπει να λειτουργούμε από τώρα σαν τέτιο κόμμα. Δηλαδή να μη κηδεμονεύουμε την κοινωνία, να μη την χειραγωγούμε στο όνομα της πρωτοπορίας, ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή, που έχει αποκτήσει ο κόσμος ένα μεγάλο μορφωτικό επίπεδο, που έχουμε μια επανάσταση στην ενημέρωση των ανθρώπων, δείχνει μια πολύ μεγαλύτερη από το παρελθόν τάση ανεξαρτησίας, αυτοπροσδιορισμού, αυτοδιάθεσης, αυτενέργειας, πρωτοβουλίας, συμμετοχής. Στο βαθμό, που τα κόμματα της αριστεράς δεν έχουν ένα γόνιμο διάλογο με αυτή την αυτενέργεια, αυτή την αυτοδιάθεση, αυτό τον αυτοπροσδιορισμό, έχουμε φαινόμενα κρίσης αντιπροσώπευσης. Και βλέπετε έναν ολόκληρο κόσμο, να σου λέει: εγώ είμαι ανεξάρτητος, είμαι ανένταχτος, δεν είμαι πουθενά. Έχουμε μια κρίση εκπροσώπησης, πρέπει να την υπερβούμε, πρέπει να κάνουμε ένα γόνιμο εσωτερικό διάλογο ανάμεσα στο κόμμα και στην κοινωνία. Διάλογο δεν εννοώ αποκλειστικά μέσω των μαζικών μέσων ενημέρωσης. Διότι εδώ υπάρχει μια άλλη παθολογία των κομμάτων σήμερα. Η πολιτική-θέμα. Και προσέξτε, μπορεί να αναπτύσουμε πλήρως τη δημοσιότητα, πλήρως την πολιτική-θέμα, αλλά να μη έχουμε την ουσιαστική δημοκρατία, δηλαδή της συμμετοχής των μελών και των μαζών στη διατύπωση και άσκηση μιας πολιτικής. Απο μια νέου τύπου γραφειοκρατικοποίηση μπορούν να υποφέρουν τα κόμματα της Αριστεράς, όση δημοσιότητα κι αν εφαρμόσουν, όσους εκσυγχρονισμούς κι αν κάνουν. Η πλήρης δημοσιότητα, βεβαίως, είναι ένα αντιγραφειοκρατικό μέτρο, αλλά όχι το μοναδικό. Και αυτός είναι ο νέος κίνδυνος σ. Γιάνναρε, όση δημοκρατία κι αν έχετε στην ΕΑΡ, ή αν έχουμε στο ΚΚΕ, ή όση στο ΠΑΣΟΚ. Δηλαδή, πρέπει να δούμε τη δημοκρατία από μια άλλη πλευρά, σαν ουσιαστική συμμετοχή.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Άκουσα κάτι διαφωνίες και παρατηρήσεις, στις οποίες δεν θα ήθελα τώρα να απαντήσω. Εκείνο, που θα ήθελα, είναι να διευκρινίσω περισσότερο μερικά πράγματα, που είναι χρήσιμα στη συζήτηση. Δυστυχώς και η λέξη ΚΟΒ – διότι και τα ονόματα κάτι σηματοδοτούν – είναι σέχτα. Είναι, προσέξτε, κομματική οργάνωση βάσης. Κανείς δεν διανοήθηκε να την ονομάσει πολιτική επιτροπή π.χ. βάσης. Διότι αυτό θα συνεπάγονταν πολιτική συζήτηση, πολιτική επεξεργασία. Είναι εκείνη, που δημιουργεί τη σχεταριστική αντίληψη. Είναι αυτή, που βγάζει το κομματικό μέλος από την κοινωνία. Συνεπώς, όταν εγώ λέω ΚΟΒες, δεν εννοώ τώρα τις πρωτογενείς οργανώσεις του κόμματος, που οπωσδήποτε πρέπει να ενισχυθούν – άλλωστε προέκυπτε αυτό: ότι πρέπει να φύγουν τα ενδιάμεσα και να πάμε σε μορφές οργάνωσης, που θα εκφράζουν την κοινωνία. Αλλά να αποκλείσουμε μια οργανωτική λειτουργία, η οποία επιδιώκει να περάσει τη γραμμή. «Την έχουμε και την περνάμε, και όποιος περνάει τη γραμμή είναι το καλύτερο στέλεχος». Αυτό πια, και αποτελε-

σματικό δεν είναι, αλλά και αδύνατο θα γίνει μετά από λίγο. Ή το κόμμα θα είναι ένας πολιτικός οργανισμός, που θα εξασφαλίζει την πολιτική συνεννόηση και κοινή δράση, και θα εκφράζει διαθέσεις κοινωνικές μέσα στην κοινωνική του πάλη, ή θα πεθαίνει στις καινούργιες συνθήκες. Δεν θα είναι αποτελεσματικό, θα φθίνει διαρκώς και θα καταντήσει σέχτα. Αυτό είναι η ουσία των όσων ήθελα να πω.

ΤΣΙΜΑΣ: Επ' αυτών δεν υπάρχει διαφωνία, αν κατάλαβα και τις τοποθετήσεις των άλλων. κ. Γιάνναρε, έχει τεθεί αυτό το ερώτημα και θα ήθελα την απάντησή σας αναλυτικότερα. Το ερώτημα, που έθεσε ο κ. Σπυρόπουλος. Εάν πιστεύετε ότι σ' αυτό το νέο σχέδιο της αριστεράς, το νέο προφίλ της δεκαετίας του '90, θα πρέπει να ανατραπεί η ιεράρχηση των αντιθέσεων, που η αριστερά προσπαθεί να λύσει. Μήπως δηλαδή θα πρέπει, αντί να καταπιάνεται τόσο πολύ με την επίλυση των εσωτερικών αντιθέσεων της κοινωνίας, θα πρέπει να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στην «εξωτερική» αντίθεση ανάμεσα στην κοινωνία και το φυσικό περιβάλλον, που η ανάπτυξη της κοινωνίας θανατώνει.

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Νομίζω, ότι αυτό έχει αρχίσει να γίνεται πια. Δηλαδή στο θεωρητικό επίπεδο. Αλλά έχω την αίσθηση – και αυτό είναι αισιόδοξο μήνυμα – ότι στις πολιτικές των αριστερών κομμάτων αυτή η διάσταση συνεχώς μεγαλώνει. Είναι φανερό, ότι δεν υπάρχει περιθώριο, να συνεχίσουμε τα ίδια. Και δω, πρέπει να γίνει μια επαναστατική αλλαγή πια συνολικά στη σκέψη, την προβληματική των κομμάτων της αριστεράς. Έχει αρχίσει να γίνεται. Αυτό είναι το αισιόδοξο μήνυμα. Δεν έχουμε ολοκληρώσει ακόμα αυτήν τη διαδικασία. Αλλά έχει αρχίσει να γίνεται. Πάντως δεν είναι δυνατόν στη δεκαετία του '90 οι «εξωτερικές αντιθέσεις» – και δεν ξέρω αν έτσι πρέπει να τις ονομάσουμε – έναντι των άλλων που λέγονται εσωτερικές, να έχουν μια ουσιαστική θέση στην πολιτική, να κυριαρχήσουν πάνω στις πολιτικές επιλογές. Γιατί αυτό θα δεθεί πια με τις εσωτερικές αντιφάσεις. Οι εξωτερικές και εσωτερικές θα γίνουν ένα ενιαίο σύνολο. Είναι δυνατόν, να συνεχίσουμε τη ζωή στην Αθήνα έτσι; Δεν είναι. Δεν θα μπορούμε να κινηθούμε μετά από 5 χρόνια. Είναι δυνατόν, να αδιαφορήσουμε γι' αυτά, που λέγονται για το όζον και για τα άλλα μεγάλα παγκόσμια προβλήματα της οικολογικής

καταστροφής; Κι εδώ είναι, που θα αλλάξουμε τα πάντα. Δηλαδή δεν είναι δυνατόν η οικονομική πολιτική να είναι η ίδια. Να υπάγεται μόνο σε ποσοτικούς στόχους. Κι αυτά, βεβαίως, θα επιδράσουν και στο βιοτικό επίπεδο και στο σημεινικό επίπεδο της κατανάλωσης, και στον τρόπο, που θα διατίθενται οι πόροι και στους περιορισμούς, που θα πρέπει να επιβάλουμε σε μια αναδιοργάνωση της κοινωνίας. Είναι αναπόφευκτο και θα γίνει καταναγκασμός.

Η ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΛΥΣΗ ΣΤΟ ΝΕΟΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟ

ΤΣΙΜΑΣ: κ. Σημίτη, τέθηκε από τον κ. Ανδρουλάκη σε κάποια στιγμή, σαν αίτημα, σαν ζητούμενο η διαμόρφωση μιας αριστερής εναλλακτικής πρότασης στο νεοσυντηρητισμό. Θα ήθελα την απάντησή σας στο ερώτημα αν υπάρχει ή αν μπορεί να υπάρξει και ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά μιας τέτοιας αριστερής εναλλακτικής λύσης στο νεοσυντηρητισμό.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Νομίζω, όσα συζητήσαμε πριν για το σοσιαλισμό, αφορούν ακριβώς αυτό το θέμα. Ποια είναι η πρόταση της Αριστεράς, των σοσιαλιστών απέναντι στον νεοσυντηρητισμό, τον νεοφιλελευθερισμό. Τι λέει ο νεοφιλελευθερισμός. Οτι έχουμε υπερτροφικό κράτος, ότι έχουν παρεμποδιστεί οι λειτουργίες της αγοράς, ότι πρέπει να αποκαταστήσουμε την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς, ότι πρέπει να υπάρξει περισσότερος ανταγωνισμός, ότι πρέπει να δόσουμε μεγαλύτερη πρωτοβουλία στο άτομο. Πράγματι η εξέλιξη των τελευταίων ετών έχει δείξει, ότι η προσπάθεια για κράτος πρόνοιας οδήγησε πολλές φορές σε ένα υπερτροφικό κράτος, ότι έχουν παρεμποδιστεί λειτουργίες της αγοράς, ότι υπάρχουν γενικά δυσλειτουργίες, οι οποίες πρέπει να αντιμετωπιστούν. Το θέμα είναι όμως, πώς αντιμετωπίζονται. Με ποιες γενικές κατευθύνσεις, με ποιες αξίες. Κι εδώ ακριβώς τα σοσιαλιστικά κόμματα, πιστεύω, πρέπει να διαμορφώσουν μια πολιτική, η οποία βασίζεται στις αξίες, που αναφέραμε πιο πριν. Τη δημοκρατία, την κοινωνική δικαιοσύνη, την ελευθερία, την ισότητα, ιδίως την κοινωνική. Το κράτος δεν μπορεί να είναι το ίδιο σήμερα όπως ήταν πριν από 20 χρόνια. Το κράτος πρόνοιας δεν μπορεί να έχει την ίδια λειτουργία. Τότε, για να φέρω ένα πολύ μικρό παράδειγμα, έπρεπε να προστετέσει κάποιους βαρκάρηδες, που χάναν τη δουλιά τους, αλλά δεν είναι λογικό πια και σήμερα να στηρίζει τους βαρκάρηδες. Τότε δεν είχε τα μέσα να έχει ένα εκτεταμένο σύστημα προστασίας της ανεργίας, σήμερα έχει τα μέσα να έχει ένα εκτεταμένο σύστημα προστασίας από την ανεργία και πρέπει να εξετάσει, αν αυτό το εκτεταμένο σύστημα προστασίας από την ανεργία μπορεί να το συνδυάσει με μια και σε ποια έκταση, απελευθέρωση της αγοράς εργασίας.

Η απάντηση των σοσιαλιστικών κομμάτων στον νεοφιλελευθερισμό και στον νεοσυντηρητισμό είναι, ότι πρέπει να

βρουν τις λύσεις απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα, που ταιριάζουν με τις αξίες τις οποίες έχουν. Υπάρχουν τέτοιες δυνατότητες, ο σοσιαλισμός έχει προοπτική, ο νεοφιλελευθερισμός μπορεί να εμφανίζεται σε μερικές χώρες επιτυχημένος, γιατί πετυχαίνει καλά οικονομικά αποτελέσματα, αλλά αυτό δεν σημαίνει, ότι βελτιώνει την ποιότητα της κοινωνίας. Ο στόχος μας είναι να αυξήσουμε την ευημερία, αλλά είναι επίσης στόχος μας να αναβαθμίσουμε την ποιότητα της κοινωνίας και αυτό μπορούμε να το πετύχουμε.

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

ΤΣΙΜΑΣ: κ. Γιάνναρε δεν ξέρω αν θα είχατε κάποιο σχόλιο να προσθέσετε σ' αυτό. Θα ήθελα επίσης να προσθέσουμε και μια ακόμα διάσταση σ' αυτή την εναλλακτική πρόταση της αριστεράς στην νεοσυντηρητική πρόκληση, τη διάσταση της ευρωπαϊκής πολιτικής. Μιας αριστερής εναλλακτικής λύσης για την Ευρώπη.

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Δική μου εκτίμηση είναι ότι ο νεοφιλελευθερισμός εξαντλεί τον κύκλο του. Και τα αποτελέσματα, που πέτυχε και στο οικονομικό επίπεδο είναι αμφίβολα και δεν μπορεί να λεχθεί αβασάνιστα πως ό,τι έγινε στη δεκαετία του '80, οφείλεται στον νεοφιλελευθερισμό, που εφαρμόστηκε. Πολλά πράγματα μπορούσαν να γίνουν, επειδή ξεπεράστηκαν και μερικοί παράγοντες. Και τα αποτελέσματα, που πέτυχε είναι οικονομικά αμφίβολα και οι κοινωνικές συνέπειες είναι οδυνηρές. Μεγάλη ανεργία, ένταση των ανισοτήτων. Η μεγάλη μεταβολή, που έγινε και δεν έχει μετρηθεί ακόμα σε όλες τις συνέπειες, είναι οι ανισότητες εισοδημάτων, που δημιουργήθηκαν σε αυτές τις κοινωνίες, όπου εφαρμόστηκε ο νεοφιλελευθερισμός. Συμπίεστηκε πάρα πολύ το εισόδημα από εργασία, είχαμε μια όξυνση όλων των κοινωνικών αντιθέσεων για αμφίβολα οικονομικά αποτελέσματα. Και αυτό πλέον κατανοείται. Δηλαδή νομίζω ότι και η οικονομική σκοπιμότητα – δεν είναι μόνο η κοινωνική πλευρά, αλλά και η οικονομική αποτελεσματικότητα – του νεοφιλελευθερισμού σε

βασικές πλευρές αμφισβητείται έντονα. Ούτε το δημόσιο χρέος περιόρισε στην Αγγλία και στην Αμερική – παρότι ήταν βασικοί στοίχοι. Αυτό είναι το αντικειμενικό στοιχείο. Νομίζω ότι επανεξετάζεται παντού ή βρίσκεται σε υποχώρηση. Άλλες δυνάμεις με άλλες πολιτικές προτάσεις βρίσκονται πλέον σε άνοδο. Από κει και έπειτα τι εμείς μπορούμε να αντιπαρατάξουμε. Είπα και σε κάποια άλλη φάση της συζήτησης, ότι δεν είναι δυνατόν τα μεγάλα προβλήματα της σημερινής εποχής να αντιμετωπιστούν με την απλή απελευθέρωση της αγοράς. Η αγορά δούλευε κάποτε ελεύθερα. Οι παρεμβατισμοί προέκυψαν για να διορθώσουν τις αντιφάσεις, που παρήγε η αγορά και τις ανισότητες, αλλά και τα αδιέξοδα. Ο νεοφιλελευθερισμός, που 'ρθε σε μια στιγμή, για να περιορίσει τον παρεμβατισμό, δεν έδωσε τίποτα ουσιαστικό. Αυτή τη στιγμή π.χ. αν κοιτάξουμε στις ΗΠΑ τι γίνεται, και τι συνέπειες είχε αυτό, που λέμε απορρύθμιση του συστήματος σε βασικούς τομείς των κοινωνικών υπηρεσιών, θα δούμε, ότι τα αποτελέσματα είναι τραγικά και προσπαθούν να τα διορθώσουν. Αρα με την απλή απελευθέρωση της αγοράς, δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν τα ριζικά προβλήματα της κοινωνίας. Αναγκαστικά θα υπάρξει μια άλλη αντιμετώπιση. Και το θέμα είναι τι πολιτικές θα αντιπαρατάξουμε. Στα κρίσιμα ζητήματα. Ενα μεγάλο θέμα είναι πως θα ρυθμίζεται η αγορά προς εκείνες τις επιδιώξεις, που θεωρούνται κοινωνικά σκόπιμες. Πως θα κατευθύνεται η αγορά, για να υπηρετήσει κοινωνικές πολιτικές και την οικονομική αποτελεσματικότητα ακόμα. Αυτό είναι η μεγάλη πρόκληση για την Αριστερά. Εγινε κάποτε μια αυθαιρεσία – θα την χαρακτηρίζα έτσι κ. Σημίτη. Όταν θεωρήθηκε ότι ο σοσιαλισμός είναι ασυμβίβαστος με την αγορά, αυτό ήταν μια επιστημονική και πολιτική αυθαιρεσία. Σε κανένα σημείο της ανάλυσης, που έκανε ο Μαρξ, δεν ταύτιζε τον καπιταλισμό με την αγορά. Αυτή η αυθαιρεσία, φαίνεται τώρα, ότι αίρεται. Και πάμε με την αγορά, να επιτύχουμε τουλάχιστον τον έλεγχο των επιλογών. Πώς θα κατευθύνεται αυτή η αγορά, είναι η μεγάλη πρόκληση για την Αριστερά αυτή τη στιγμή. Σε κάποιους στόχους, που είναι κοινωνικές επιλογές, κοινωνικές ρυθμίσεις. Αυτό είναι το ένα μεγάλο θέμα.

Το δεύτερο είναι, πώς θα γίνονται ο έλεγχος της δραστηριότητας και οι κατανομές του πλούτου. Είναι αναμφισβήτητο, ότι θα πάμε σε κάποιες κοινωνικές ρυθμίσεις. Με ποιες κοινωνικές ρυθμίσεις θα πάμε, με ποιες πολιτικές θα τις πετύχουμε αυτές τις κοινωνικές ρυθμίσεις. Με ποιες κοινωνικές πολιτικές θα το πετύχουμε. Πώς οι κοινωνικές πολιτικές θα είναι ταυτόχρονα και οικονομικά αποτελεσματικές και δεν θα ωθούν σε άλυτες δημοσιονομικές κρίσεις. Αυτή είναι η δεύτερη μεγάλη πρόκληση. Τι θα γίνει με την ανεργία και πώς θα το λύσουμε αυτό το τεράστιο κοινωνικό πρόβλημα. Με ποια πολιτική και προπαντός πώς θα προστατεύσουμε το περιβάλλον. Νομίζω ότι οι οποιοσδήποτε πολιτικές, που τείνουν να λύσουν αυτά τα ζητήματα μέσα από κοινωνικές παρεμβάσεις – κοινωνικούς ελέγχους και δημοκρατική διεύθυνση της οικονομίας – αποτελούν την απάντηση της αριστεράς στις σύγχρονες κοινωνίες.

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ: Να απαντήσω με μια συμπυκνωμένη φράση μ' όλο τον κίνδυνο που έχει πάντα η συμπύκνωση. Από την Αριστερά του αριστερού νεοκεϋνσιανισμού, του φορντι-

σμού, ως το πούμε έτσι, του κρατικισμού, του εθνοκεντρισμού, να περάσουμε στην Αριστερά της διεθνοποίησης, της επιχειρηματικότητας, της παραγωγικότητας, της ανταγωνιστικότητας, της αγοράς, ταυτόχρονα με την οικολογία με τον κοινωνικό έλεγχο, τη σχεδιασμένη, μη γραφειοκρατική, ρύθμιση, την απασχόληση, τις νέες κοινωνικές πολιτικές, για τις οποίες ήθελα, να προσθέσω ξανά, ότι πρέπει να τις βγάλουμε από τη λογική ενός γραφειοκρατικού ισοπεδωτισμού του κράτους πρόνοιας. Φέρνοντας καινούργια στοιχεία, παντρεύοντας την ελεύθερη επιλογή με την κοινωνική αλληλεγγύη. Εχουμε ανάγκη από νέες ιδέες στην κοινωνική πολιτική και νομίζω, ότι θα υπάρξουν.

Τέλος, για το θέμα, που συζητήσαμε έντονα, κομμουνιστές, σοσιαλιστές και ενδεχόμενα πράσινοι, να μείνουμε σ' αυτή την ιδέα: ότι χρειάζεται μια διπλή αυτοκριτική, μια διπλή επανεξέταση, μια διπλή ριζοσπαστική ανανέωση, που θα δώσει τη δυνατότητα μιας γόνιμης συνάντησης, ενός γόνιμου διαλόγου. Τώρα από κει και πέρα, ποια θα είναι η προοδευτική εναλλακτική λύση στην Ελλάδα και στην Ευρώπη κανείς δεν έχει έτοιμη στην τσέπη μια συνταγή. Θα είναι αποτέλεσμα ενός διαλόγου. Χρειάζεται διάλογος και γι' αυτό, που ονομάσαμε ένας νέος προοδευτικός, ειρηνικός ευρωπαϊσμός.

ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ: Παρέλειπα προηγούμενα, να πω δυο λόγια για την Ευρώπη. Δεν θα πω τώρα για μια πλήρη ευρωπαϊκή πολιτική. Δεν είναι της ώρας. Νομίζω, ότι εκείνο που πρέπει να αποκλείσουμε είναι, ότι η Ευρώπη μπορεί να ολοκληρωθεί μέσα από την απελευθέρωση των νόμων της αγοράς σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι πολιτικές, που προωθούνται τώρα, είτε αυτές λέγονται «πολιτικές του ενιαίου κοινωνικού χώρου», είτε άλλες πολιτικές, τείνουν να οδηγήσουν σε μια σύγκλιση των οικονομιών, που είναι πολιτικά αποδεκτή και κοινωνικά αναγκαία. Μια παρατήρηση για τη σημερινή φάση θέλω να κάνω μόνο. Υπάρχει αυτή τη στιγμή μια γενικότερη ανησυχία για την Ευρώπη, που προκύπτει από τις εξελίξεις στην Αν. Ευρώπη. Μερικοί υποθέτουν, ότι η δημοκρατική αναγέννηση των κοινωνιών της Α. Ευρώπης, είτε θα εξασθενήσει την πορεία ενοποίησης της ΕΟΚ, είτε θα απορροφήσει πόρους κι έτσι η Ελλάδα θα 'χει να χάσει πάρα πολλά πράγματα. Εγώ νομίζω, ότι είναι στενόκαρδη αυτή η αντίληψη – τίποτα από τα δύο δεν θα συμβεί – εκείνο που πρέπει εμείς να επιδιώξουμε, είναι να μην καθυστερούμε με κουτοπονηριές την ολοκλήρωση, αλλά αντίθετα να συμβάλλουμε στην επιτάχυνση αυτών των διαδικασιών τώρα. Διότι μόνο μέσα από την επιτάχυνση των διαδικασιών για την ενοποίηση της Ευρώπης, θα μπορέσουμε και τη θέση μας σ' αυτό το χώρο, που λέγεται ΕΟΚ, να βελτιώσουμε, αλλά και γενικότερες επιδράσεις πάνω στις πολιτικές της ΕΟΚ να επιτύχουμε. Οποιαδήποτε άλλη πολιτική, που πάει να επιβραδύνει κλπ., δεν θα έχει κανένα αποτέλεσμα. Απλούστατα την Ελλάδα θα τη φέρνει στην περιφέρεια και αν υιοθετηθεί τελικά η ΕΟΚ των ομόκεντρων κύκλων, εμείς θα είμαστε στον τελευταίο κύκλο, με κάποιες συνέπειες φυσικά.

Το δεύτερο στοιχείο είναι ότι εμείς ακριβώς λόγω της θέσης μας και των σχέσεων, που είχαμε με τις Ανατολικές χώρες πρέπει να πάρουμε μια διπλή πρωτοβουλία. Να αναπτύξουμε ενεργότερα τις σχέσεις μας με τις ανατολικές χώρες, τις οικονομικές και τις άλλες, και δεύτερον να πιέσουμε, ώστε η

Η αίθουσα της ΕΣΗΕΑ αποδείχτηκε μικρή για να χωρέσει μια εκδήλωση με τέτοιο ενδιαφέρον

Ευρώπη η ίδια να αποκτήσει εξωτερικές πολιτικές, που θα ωθούν σε μια προσέγγιση των χωρών της ανατολικής Ευρώπης με την ΕΟΚ. Από κει κι έπειτα εγώ είμαι βέβαιος, ότι όσο η συνεργασία ανάμεσα στις ανατολικές χώρες, τις χώρες της ΚΟΜΕΚΟΝ, με την ΕΟΚ θα προωθείται, τόσο η οικονομική δραστηριότητα και στα δυο κομμάτια της Ευρώπης θα διευρύνεται, τόσο η οικονομική επέκταση θα επιταχύνεται και σ' αυτές τις συνθήκες οικονομικά εμείς δεν έχουμε να χάσουμε, αλλά αντίστροφα έχουμε να κερδίσουμε. Μέσα από μια διευρυνση των παραγωγικών δραστηριοτήτων εμείς έχουμε να ωφεληθούμε. Αρα αυτές τις διαδικασίες της συνάντησης των δυο κομματιών της Ευρώπης εμείς όχι μόνο δεν πρέπει να τις φοβούμε, αλλά νομίζω, ότι είναι – και από στενή οικονομική άποψη ακόμα – ωφέλιμες για τη χώρα και πρέπει να τις προωθήσουμε με τη μεγαλύτερη δυνατή ταχύτητα.

ΣΗΜΙΤΗΣ: Ίσως είναι και καλό, που τελειώνουμε με την Ευρώπη, γιατί η ευρωπαϊκή διάσταση χαρακτηρίζει τις τελευταίες δεκαετίες αυτού του αιώνα και πιστεύω θα χαρακτηρίσει και τις εξελίξεις των αρχών του επόμενου αιώνα. Είναι φανερό σε όλους, ιδίως μετά τις τελευταίες εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη, ότι χρειαζόμαστε μια νέα ευρωπαϊκή δομή. Το ερώτημα είναι, πώς θα την πετύχουμε. Οι ΗΠΑ πρόσφατα πρότειναν να χρησιμοποιηθούν οι ήδη υπάρχουσες συμφωνίες, που δημιουργήθηκαν στην εποχή του ψυχρού πολέμου, για να αναπτυχθεί έτσι μια συνεργασία. Το ΝΑΤΟ και το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Ομως αυτές οι συμμαχίες, είναι φανερό, ότι βασίστηκαν στη σκέψη της αναμέτρησης, στη σκέψη της περιφρα-

ξης του χώρου και της συμπίεσης των μελών τους σε ορισμένη πολιτική και πιστεύω, δεν προσφέρονται, για να ξεκινήσει απ' αυτές η νέα ευρωπαϊκή δομή. Ενα δεύτερο σημείο, που πρέπει να προσέξουμε είναι, ότι υπάρχει ο κίνδυνος μιας πολυδιάσπασης σήμερα στην Ευρώπη. Ο κ. Ανδρουλάκης επισήμανε, ότι η ένωση των δυο Γερμανιών μπορεί να πάρει μια αρνητική εξέλιξη. Υπάρχουν εκεί οι δύο θεωρίες, συμβατικές σχέσεις – συνομοσπονδία, αλλά υπάρχει μια έντονη τάση και στη Δ. Γερμανία, αλλά και στις υπόλοιπες χώρες της κεντρικής Ευρώπης για δημιουργία ενός νέου κεντροευρωπαϊκού σχήματος. Αλλά ένα νέο κεντροευρωπαϊκό σχήμα είναι ένα σχήμα, που δεν θα επιτρέψει τη δυτικοευρωπαϊκή ολοκλήρωση, την προώθηση της ιδέας της Κοινότητας. Και η συζήτηση για την ένωση των δυο Γερμανιών πρέπει να γίνει με τρόπο, ώστε να εξασφαλίζεται η νέα ευρωπαϊκή δομή.

Μια τρίτη ιδέα, η οποία έχει αναφερθεί, είναι η ιδέα του Προέδρου Μιτεράν, ότι χρειάζεται μια ευρωπαϊκή συνομοσπονδία. Η λέξη συνομοσπονδία αναφέρεται σε μια ομοσπονδία κρατών - μελών, τα οποία όμως διατηρούν την εθνική τους κυριαρχία και τη διεθνή τους εκπροσώπηση. Τέτια συνομοσπονδία αυτή τη στιγμή δεν υπάρχει και είναι επίσης χαρακτηριστικό, ότι όποιες συνομοσπονδίες αρχικά υπήρξαν, πολύ γρήγορα, όπως στην Ελβετία και στις ΗΠΑ, πάρα πολύ γρήγορα, εξελίχθηκαν σε ομοσπονδίες, δηλαδή σε σύνολα, όπου τα επιμερούς κράτη - μέλη δεν είχαν τη δυνατότητα εξωτερικής εκπροσώπησης, η κεντρική εξουσία είχε την εξωτερική πολιτική και την άμυνα. Κι αυτή η ιδέα της συνομοσπον-

δίας είναι μια ιδέα ίσως ελκυστική, αλλά δεν είναι πολύ ρεαλιστική. Εκείνο λοιπόν, το οποίο χρειάζεται, είναι να βρούμε μια ειδική ευρωπαϊκή λύση. Πρέπει να προσέξουμε το εξής. Η Δ. Ευρώπη έχει προχωρήσει πολύ γρήγορα ήδη σε οικονομική συνεργασία, σε πολιτικό συντονισμό, που οδηγεί σε πολιτική ενοποίηση. Στην Α. Ευρώπη, υπάρχει μεν η διάθεση για συνεργασία, είναι όμως πολύ διαφορετικές οι κοινωνικές καταστάσεις και οι πολιτικές καταστάσεις. Η μορφή της οικονομικής συνεργασίας μέχρι σήμερα βασιζόταν σε ένα σύστημα, που ξεπερνιέται. Θα έχουμε, λοιπόν, ένα πόλο δυνατό και ενωμένο και ένα πόλο, ο οποίος είναι πολύ αδύνατος, που θα συμπαρασύρεται και δεν θα μπορεί να καθορίσει τις εξελίξεις. Μια πρώτη αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης θα ήταν η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού οργανισμού – η επέκταση του Συμβουλίου της Ευρώπης, στο οποίο συμμετέχουν και άλλες χώρες, εκτός από τις χώρες της ΕΟΚ με χώρες της Α. Ευρώπης που θέλουν να συμμετάσχουν. Ο ευρωπαϊκός αυτός οργανισμός θα καθόριζε ορισμένες κοινές πολιτικές. Κοινές πολιτικές σε προβλήματα περιβάλλοντος, τηλεπικοινωνιών, ενέργειας, μεταφορών, τεχνολογίας. Υπάρχουν πολλά θέματα, που μπορεί να αρχίσει μια συντονισμένη πολιτική. Ενα είναι βέβαιο όμως: ότι, αν θέλουμε να ξεπεράσουμε και τον κίνδυνο των εθνικισμών και της βαλκανοποίησης, ο οποίος διαγράφεται ιδίως στην Α. Ευρώπη, αν θέλουμε να υπάρξει μια ισορροπία ανάμεσα στα τμήματα της Ευρώπης και να μην έχουμε μια Δ. Ευρώπη, η οποία θα καταδυναστεύει το σύνολο, εάν θέλου-

με και μέσα στην Κοινότητα, να υπάρχει μια ισορροπη ανάπτυξη ανάμεσα στο Βορρά και το Νότο, είναι αναγκαίο να δημιουργήσουμε τη νέα αυτή ευρωπαϊκή δομή, μέσα από σχήματα, τα οποία πρέπει να ψάξουμε με μια συνεργασία, η οποία στην αρχή θα πρέπει να αναπτυχθεί σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και η οποία εξελικτικά, όσο περνάει ο χρόνος, θα γίνεται πιο εκτεταμένη και πιο έντονη. Και θα κλείσω, τονίζοντας κι εγώ ό,τι είπαν οι συνάδελφοι εδώ στο βήμα. Μια από τις προκλήσεις, που συναντάει η αριστερά, είναι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και μια από τις υποχρεώσεις, που έχει η αριστερά για να μπορέσει να διαγράψει μια νέα προοπτική και για τις κοινωνίες των κρατών - μελών, είναι να χτίσει την Ευρώπη έτσι, ώστε να εξασφαλίσει για το μέλλον και περισσότερη δημοκρατία, ελευθερία και ειρήνη για το ευρωπαϊκό σύνολο.

ΤΣΙΜΑΣ: Νομίζω ότι μπορούμε να κλείσουμε εδώ αυτή τη συζήτηση. Μιλώντας εκ μέρους των οργανωτών αυτής της συζήτησης θα ήθελα να σας ευχαριστήσω όλους που ανταποκριθήκατε στην πρόσκλησή μας. Μιλώντας σαν απλός ακροατής θα ήθελα ειλικρινά να ευχαριστήσω και τους τρεις σας για την εξαιρετικά γόνιμη, συνασπαστική μερικές στιγμές συζήτηση, που μας προσφέρατε. Ομολογώ, ότι είμαι περισσότερο ικανοποιημένος, από όσο θα περίμενα, πριν αρχίσει και εγώ τουλάχιστον περιμένω το τεύχος του περιοδικού, όπου θα δημοσιευτεί ολόκληρη αυτή η συζήτηση για να την ξαναδιαβάσω. Σας ευχαριστώ πολύ και καλό σας βράδυ.

«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ» ΣΟΛΩΝΟΣ 84, τηλ. 3608.180

Κυκλοφορούν

